

ԻՈՒՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԹԵՐԹ
ԱՏՐԻԱՐՁՈՒԹԵԱՆ
ՀԱՅՈՉ
ՆՐՈՒՍԱՂԷՄԻ

ԿԲ ՏԱՐԻ

Ժ-ԺԱ-ԺԲ

1988

ՄԻՈՒ

ԱՄԱԱԳԻՐ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ - ԳՐԱԿԱՆ - ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԹԵՐԹ ԵՐՈՒՍԱԼԷՄԻ ՀԱՅ ՊԱՏՐԻԱՐԿՈՒԹԵԱՆ

ԿԲ. ՏԱՐԻ - ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

1988

Հոկտեմբեր - Նոյեմբեր - Դեկտեմբեր

Թիւ 10-11-12

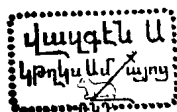
1988

October - November - December

No. 10-11-12

S I O N

VOL. 62

A MONTHLY OF RELIGION, LITERATURE AND PHILOLOGY
OFFICIAL PUBLICATION OF THE ARMENIAN PATRIARCHATE, JERUSALEM

Proprietor: His Beatitude the Armenian Patriarch of Jerusalem

St. James Press, Jerusalem

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆՆԵՐ

ԳՈՅԺ ԵՒ ՄԽԻԹԱՐԱՆՔ

Երբ կը մտածենք Հենինականի, Կիրովականի և Սպիտակ քաղաքի երկրաշարժներու տուած աւերին և ողբերգութեան՝ Հայաստանի մէջ, որ սեղմէ խեց հազարաւոր սիրելիներու կեանքը, մեր մտքին մէջ անգամ մը ևս կը հնչէ Երեմիա մարգարէի ողբը. «Ձայն գութեաց ի Հռամայ, ողբումն և լալումն և աշխարումն յոյժ. Հռաքել լայր զորդիս իւր և ոչ կարէր մխիթարել, զի ոչ էին»։ Միւս կողմէն, մխիթարուած ենք սակայն ամէն կողմէն մեզի հասած օժանդակութիւններուն և ցաւակցութիւններուն համար, որոնք անգամ մը ևս ցոյց տուին թէ մարդկային սէրն ու բարեկամութիւնը ցնորք չէ։ Որքան տեղին է յուսահատ զերթողին խօսքը, թէ մարդը կ'ուզէ երկու բան, նախ կեանք՝ յետոյ լացող մը իր վրան։ Տխուր բան է լացը, սակայն ամբոխեալ սիրտերուն համար մխիթարար խորկանք մըն է, հոգիները օրօրու։

Մեծ Եղեռնի անմարդկային և արիւնոտ յիշատակի կսկիծը տակաւին դոյզն չափով չամբողւած վերապրողներու հոգիին խորը, այս ասկտը գիւրին մարտելի արարք մը չէ, նոյնիսկ եթէ նկատենք զայն բնութեան անհերքելի օրէնքներէն մին։ «Գերեզմաններու մէջ միայն, կ'ըսէ Յրանսացի մեծ բանաստեղծը, կարելի է մտածել ապագայի և անմահութեան վրայ»։ Եւ չկայ աւելի մեծ գերեզմանոց մը, քան այն մեռելադաշտը՝ որուն պատկերը աւելի քան եօթանասուն տարիներ վերջ կը վերանորոգուի ամէնուս սիրտին մէջ, Հենինականի, Կիրովականի և Սպիտակ քաղաքի աւերին և ողբերգութեան առջև։ Տխուր է այդ պատկերը, բայց ոչ անփառունակ. մահուան սարսափը չի թաղաւորեր հոն, այլ անմահութեան յոյսը, և որքան զեղեցիկ է այդ յոյսը, որ ծաղիկի մը պէս կը բացուի մութերու խորքին վրայ։

Ամէն գերեզմանաքարի վրայ կը նշուի վերստառութիւն մը, որ մեռելին կեանքն ու մահը և անոր նկարագիրը կը վերբերէ։ Այս նոր գերեզմանադաշտին վրայ պիտի չյարմարուէր աւելի սրտազրու տապանադրութիւն մը, քան առաքեալին թելադրանքը. «Այսուհետեւ մեք որ այսչափ շուրջ գմբօք մածեալ ունիմք զբազմութիւն վկայից, համբերութեամբ ընթացուք ի պատերազմն որ առաջի կայ մեզ»։

Առանց սովեստ մտածողութեան, պէտք է հաւատալ թէ չարիքէն յաճախ բարիք է որ կը ծնի։ Այս խօսքին մէջ Նախախնամութեան ճամբաները ցուցնող օրէնքի մը լոյսը կ'այ։ Մարդկային կեանքի չարիքները, հիւանդութիւնները, հրդեհները, երկրաշարժները ծանծաղամիտ հոգիներու մէջ կը ստեղծեն յաճախ հաւատքով, եթէ կարելի է հաւատք կոչել, թէ Աստուած խնամարկու չէ իր արարածներուն նկատմամբ։ Սակայն կարելի՞ է խօսիլ հայրութեան վրայ

Աստուծոյ մը, որ զաւակներ ծնի, զանոնք յետոյ ոչնչացնելու համար, և կամ գոյաւորէ մարդեր՝ ծովեզերքը շինուած աւագէ տուններու նման, առանց հոգ ընելու թէ չարազէտ ալիքները կրնան զանոնք կործանել:

Նախախնամական այն օրէնքը, որով Աստուած միշտ բարիք կը հանէ չարիքէն, պատկերազարդօրէն տեսադրուած է Աստուածաշունչին մէջ: Հոն կը տեսնենք թէ գերազոյն իմաստութիւն մը ինչպէ՞ս կը վարէ Աստուծոյ ժողովուրդին կեանքի իրադարձութիւնները, անոնց դժուարութիւններէն, վիշտերէն և հալածանքներէն հանելով միշտ լաւագոյնը: Ամբողջ Խորայելը, հալածական իր այգիէն, որու թգեհիններու շուքին տակ պիտի ուզէր հանգչիլ, չարչարանքի ու դիէն ընդ ծագս աշխարհի գնաց, քարոզելու աստուածային փրկութիւնը: Աստուծոյ մեթոտն է ասիկա, չարիքէն բարիք, տիղմէն լոյս հանելու գերահրաշ եղանակը:

Որքա՞ն տեղին է մտածել նաև մեր ժողովուրդի խորհրդաւոր ծագման, անոր յաջող և երբեմն վրիպած պայքարներուն, եզրակացնելու թէ վերջ ի վերջոյ ուրիշ բան չի կրնար մնալ բոլոր այս դարաւոր տուայտանքներէն, աւերներէն և պայքարներէն, տեսչանքներէն, յոյսէն և զոհողութիւններէն, եթէ ոչ նոր աշխարհներ՝ շինուած հինին աւերներէն: Դարեր եկեր և անցեր են մեր երկրէն և անոնցմէ իւրաքանչիւրը վէրք մըն է բացեր մեր կողին վրայ, կնճիռ մը՝ մեր ձակտին և խոց մը՝ մեր հոգիին խորը: Արտաքին մահացումները շատ են փորձուած մեր դէմ, թակայն մենք ունեցած ենք միշտ հոգեկան ոյժ մը, զոր վերլուծել դիւրին չէ, որուն մէջ կը միանան, կը նոյնանան լեզու, կրօն, ցեղային ընդունակութիւններ, քաղաքակրթութեան ձգտումներ, ընելու համար մեր ժողովուրդը կենդանի և ուժեղ, ապահովելով անոր գոյատեւման խորհուրդը:

Երբ փորձենք պարզել մեր պատմութեան այս առեղծուածը, կու գանք այն եզրակացութեան թէ Հայ ժողովուրդը իր գոյութիւնը չէ ապահոված միայն սուրով, այլ նաև հոգեկան արժանիքներով, այլապէս պիտի կենար շւրթին՝ Բաբելոնի և Ասորեստանի, որոնք գոյութիւն չունին այսօր: Որքա՞ն տեղին է հոս արձանագրել Պիւտարքոսի յիշատակութիւնը իբրև փաստ մեր հոգեկան ուժ ժին: Երբ Հռովմէական լէգէոնները դէպի Արևելք կը խուժէին, նոր նախճիրներու հաշուոյն, Հայաստանի մայրաքաղաք Արտաշատի մէջ կը բեմադրուէր Եւրիբիտէսի «Բաքոսուհիներ» տրաման, զործը Տիգրան Մեծի Արտաւագդ որդիին: Իսկ երբ ծնունդ առաւ քրիստոնէութիւնը, որ ժամանակի առաջաւոր գաղափարախօսութիւնն էր, Հայաստան առաջինը եղաւ զայն պետական կրօն հռչակող և ապա պաշտպանողը Հռոմի դէմ: Իսկ Ե. դարուն, երբ մեր ժողովուրդի պետականութիւնը իր անկման էր մօտեցեր և Պարսկաստանն ու Բիւզանդիոնը իրենց լեզուն և ազդեցութիւնը կ'ուզէին պարտադրել, Ս. Մեսրոպ յղացաւ գիրերու գիւտը, որ իր անկախութիւնը կորսուած ժողովուրդին համար եղաւ ինքզինքը ճանչնալու զրաւական, մաքառման ոյժ, յոյսի առաջատու գալիք փութորիկներու դէմ: Իսկ երբ նոյն դարու երկրորդ կէսին Պարսից Յագեկերտ արքան կրօնափոխութեան միջոցով ուզեց վերջ տալ մեր ինքնութեան, Հայ ժողովուրդը ծառացաւ բռնակալին դէմ, ստիպելով որ ան քաշուի իր օրը, և բազմաթիւ նախճիրներէ յետոյ, հրաժարի իր զիւային ծրագրէն:

Պատմութիւնը ողբերգական պայքարն է նրաթին և հողին, դադափարին և եսին, և պատմութիւնը ցարդ չէ կրցեր լուծել կամ հաշտեցնել զանոնք իրարու հետ: Աւարայրները, որոնք անպակաս եղած են մեր կեանքէն, այդ ոգեղէնը փրկող պայքարներ են եղած, ինչ փոյթ թէ կեանքը յաճախ անողոք է բարձրադոյն արժէքներու նկատմամբ: Նշլթականն ու հոգեկանը միշտ հակադիր մարզեր մնացին հայ հոգիին: Աւարայրը հոգեկանին յաղթանակն է մարմնակաշին վրայ, Հոգեղէնին գերազահութիւնն է որ միշտ վեր բռնած է մեր ժողովուրդը: Հայուն պայքարը սրտագին ոգորումն է իր հոգիին, իր արժէքներու գիտակցութեան: Մեր ժողովուրդը կը զանազանուի ուրիշներէն ոչ թիայն իր բնութեամբ՝ այլ նաև զայն իրականացնելու իր կամքովը, խորհուրդովը: Ան իր ինքնութիւնը անականացնելու մէջ՝ ունի կատարելութեան գաղափարը, հայուն արժէքը այդ գաղափարի և ինքնութեան յարաբերութեան մէջ է եղած միշտ:

Մեր պատմութիւնը իր շրթներով խօսեր է դարերով թէ սուրն ու զիրը, քաղութիւնն ու ստեղծագործ սիրանքը հայ ժողովուրդի համար համագոր կըռուաններ են եղած իր գոյութեան պայքարին մէջ: Երբ Միջնադարեան Հայաստանը Բիւզանդիոնի արիւնոտ խարդաւանանքներու և օտարերկրեայ նուաճողներու ողբերգական թատերաբեմ էր, իր հոնճարեղ զաւակներէն մին, Անանիա Շիրակացին, Եօթներորդ դարու այդ դառն օրերուն, երկնային մարմիններու շարժումներուն արուեստը կ'ուսումնասիրէր: Այդ հանճարեղ հայը ուսումնասիրած ու հասկցած էր թէ երկիրը գնդաձև է, լուսինը իր լոյսը արեւէն կ'առնէ, բացատրելով լուսնի և արեւու խաւարման, երկրաշարժերու մակընթացութեան և տեղատրուութեան պատճառները, յայտարարելով թէ լոյսի արագութիւնը աւելի բարձր է ձայնի արագութենէն: Եւ այս ամէնը այն ժամանակ՝ երբ Եւրոպական ժողովուրդներու մօտ ոչ ոք դեռ այդ հարցերու ուսումնասիրութեամբ զբաղած էր:

Իր գոյութեան և ինքնութեան պայքարին մէջ Հայը ծնած է նաև մեծ մտաւորականներ, նման Գրիգոր Նարեկացիին: Վանի լճափին ծուարած վանքի այդ հանճարեղ կուսակրօնը, որուն «Մատեան Ողբերգութեան» գործը խռովալոյզ զրոյց մըն է Աստուծոյ հետ, կանխելով Եւրոպական վերածնունդի հսկաները, իր գործին մէջ կը բանայ մարդկային էութեան ամենախոր ծալքերը, մարդերու հոգիին մէջ եղող անվախճան ներհակութիւններու և հակամարտութիւններու անսարանը, իրաւունքով և պատուով կենալով Տանթէի, Շէյքսպիրի և նմաններու կողքին: Եւ պատահական չէ որ հայ ճարտարապետութիւնը՝ հայկական մշակոյթի այդ կատարեալ թռիչքը, նոյնպէս դուրս գայ ազգային սահմանէն և իր օժանդակութիւնը բերէ Գոթական ճարտարապետութեան ձևաւորման:

Աշխարհագրական իւրայատուկ իր դիրքով, Հայաստանը հինէն ի վեր արիւնհանգ պատերազմներու ռազմադաշտ է եղած Եւրոպայի և Ասիոյ միջև, յաճախ որպէս արիւնոտ բեմահարթակ, երբեմն ալ միջնորդ՝ Իրանի և Հռոմի, իսկ Միջին դարերուն՝ Բիւզանդիոնի և Արաբներու, աւելի ուշ՝ Քրիստոնեայ և Մահմետական երկիրներու միջև: Աշխարհագրական պայմանները, որոնց մէջ դրուած է հայը իր գոյութեան առաջին օրէն՝ մշակեր են անոր նկարագիրը,

կոփեր են կամքը, հաղորդելով անոր յամառութիւն, աշխատասիրութիւն և պահպանողական ոգի։ Անկախութեան և ազատութեան համար անոր անվերջ ճիգերը ուժաւորած են զայն, փրկելու Հայը անխուսափելի կործանումներէն։

Բայց ժԱ. դարէն յետոյ, կը սկսին Հայ ժողովուրդին դէմ Միջին Ասիայէն սկիզբ առնող Թուրք-Սելճուքեան ցեղերու հեղեղները, իրենց անընդմէջ արշաւանքներով, հարուածելով Հայ աշխարհ։ Սակայն այդ խաւար օրերուն իսկ, Հայ ժողովուրդը չի կորսնցներ իր ապրելու և ստեղծագործելու կրակը։ Կը շարունակէ գրել իր մատենաները, վերաշինել իր վանքերն ու եկեղեցիները, զգալով թէ ժողովուրդները քաղաքական կեանքէն առաջ պէտք է հոգեկան կեանքին ձգտին, վասնզի այս վերջինն է որ կը շինէ առաջինը։

Աւետարանը զանձանակն է, որուն առջևէն անցան հին աշխարհի քաղաքակիրթ գրեթէ բոլոր ազգերը, որոնք բոլորն ալ իրենց ունեցածէն բան մը դրին այդ սրբազան զանձանակին մէջ։ Հրեան՝ իր հաւատքի գիրքէն, իր պաշտամունքի կանոններէն, Եգիպտացին՝ իր ներայեցողական կեանքի միտումներէն, Յոյնը՝ իր իմաստասիրական միտքի լոյսերէն, Հռովմէացին՝ օրէնքի և վարչական դրութեան ըմբռնումներէն։ Բայց ո՞վ պիտի կարենար ժխտել, թէ ազգերու այդ ստղանցքին մէջ կար նոյնպէս ժողովուրդ մը՝ թիւով աւելի փոքր, ինչպէս Տաճարի այրին, որ Աւետարանի զանձանակին նուիրեց իր ամբողջ ունեցածը՝ «գոյիւ չափ գկեանս իւր»։

Կեցած էր Յիսուս զանձանակին դիմաց. տեսաւ թէ շատ մը հարուստներուն հետ, որոնք անցան անոր առջևէն՝ իրենց պղինձին զորդոցով լեցնելով տաճարը, անցաւ նաև այրի կին մը, որ, ամօթխած ու զլիկոր, երկու լուծաձգելով հոն՝ ստուերի մը պէս հեռացաւ։ Այն տառն Յիսուս դառնալով իր աշակերտներուն՝ ըսաւ. «Այն այրի կինը, որ տճապարանքով դուրս ելաւ ազօթաձայրէն, ամենէն շատ տուաւ, որովհետև մինչ միւսները իրենց աւելորդը միայն տուին, ան իր ամբողջ ունեցածը դրաւ հոն»։ Յիսուս երանեց այդ այրին։ Ի՞նչ երանութիւն այդ հէք կնոյ համար, եթէ զիտնար թէ ով էր Ան որ տեսաւ զինքը և զնահատեց իր փոքր բայց մեծ նուէրը։

Այս քաղցր ու վսեմ յիշատակութենէն յետոյ, մութ ամպ մը կը ծանրանայ մտքիս վրայ, չարչարազին ու խոժոռ։ Տեսա՞ւ Ան զմեզ, երբ բոլորանուէր անձնատուր եղանք Իրեն, իբրև պատարագ ողջակէզ իր սուրբ սեղանին։ Տեսաւ Ան զմեզ, երբ արհաւիրքէ արհաւիրք հալածական կը վազէինք լեռնէ լեռ, անապատէ անապատ, շուարած հօտի նման, որոնց մեղեցուած է հովիւր. բայց կրնա՞յ միթէ վրիպիլ որևէ բան Անոր ամենատես նայուածքէն, որ զիտէ թափանցել ու քննել նոյնիսկ մինչև երկամունքներուն խորը։ Մեր դարաւոր հաւատքն է որ կ'ըսէ մեզի թէ Դուն տեսար «գոյիւ չափ» ինքզինքնիս Քեզի զոհաբերելու մեր յօժարութիւնը, և երանեցիր նոյնպէս զմեզ մեր նախնեաց հետ Քու կնքած ուխտին հանդէպ մեր ցոյց տուած հաւատարմութեան համար։ Կը հաւատանք թէ օրհնութեանդ այդ շնորհն է որ մեր մէջ փոխարկուեցաւ զօրութեան մը՝ որ, հակառակ շարունակ մեր վրայ պայթած ահաւորադոյն վտանգներուն՝ պահպանեց զմեզ։

Կը հաւատանք նոյնպէս, թէ հակառակ մեր ծանր կորուստին և վիշտին,

ՎԵՅԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ՔԱՐՈՁԸ

Ս. ԷՋՄԻՍԵՆԻ ՄԱՅՐ ՏԱՃԱՐԷՆ

(11 Դեկտեմբեր 1988թ.)

Յանուն Հոր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն Սրբոյ. ամէն:

«Քրիստոս Աստուած մեր, հոգւոցն հանգուցեղոց արա հանգիստ եւ ողորմութիւն»:

Հոգեհանգստեան պահն է այս, սիրելի վեսահար եւ ոգակիր ժողովուրդ: Հոգեհանգստեան պահ, սակայն ոչ սովորական: Այսօրուայ հոգեհանգիստը կարող ենք համեմատել միայն Ապրիլ 24ի հոգեհանգստի հետ, երբ մենք այդ օրը համազգային կերպով ի Հայաստան եւ ի սփիւռս աշխարհի ռեպրիզում ենք յիշատակը մեր երկու միլիոն նահապետներ, որոնք զոհուեցին 1915 թուականի Մեծ ցեղասպանութեան օրերին՝ կազմակերպուած եւ գործադրուած Օսմանեան Թուրքիոյ կողմէ:

Անսպասելի կերպով, բնութեան օրերէի մոլեցնած կոյր ուժերը կործանեցին մեր շէնքերը աշխարհը, կործանուեցին քաղաքներ եւ գիւղեր: Վերջին տուեալներով յայտնի է, թէ զոհուած են բազում քաղաքացիական հազար բնակիչներ, մանաւանդ երեխաներ, ուսանողներ, ու վիրաւորուած են հազարաւորներ ու բազմահազար ընտանիքներ մնացել են անտուն եւ անօթեւան, որոնք բուրած, փոթուած քափառում են աւերակների կոյտերի վրայ, փնտում իրենց մեղեքներին, քաղաքները, չեն կարող նոյնիսկ հասկանալ, թէ ինչ պատահեց, ի վիճակի չեն խօսելու, նոյնիսկ ի վիճակի չեն մտածելու եւ լաց լինելու: Մենք այս պահին, գրեթէ նոյն հոգեվիճակի մէջ ենք, կարծես մենք էլ չենք կարող մտածել իսկ, թէ ի՞նչ եւ ինչո՞ւ պատահեց այս արհաւիրքը, չենք կարող նոյնիսկ մենք էլ լաց լինել: Միայն պիտի կարողանանք աղօթել երեւի, զոհեալների հոգիների խաղաղութեան եւ հանգրսութեան համար:

Սիրելի ժողովուրդ, թէեւ բոլորս, բացառելի կերպով, յուսահատ եւ վիրաւոր վիճակի մէջ ենք, սակայն չմոռանանք, որ մենք քրիստոնեաներ ենք,

և մեր ժարմինի վրայ բացուած այս նոր վերջին, Հայ ժողովուրդը անմահ է, որովհետեւ զիտցած է և զիտէ բուժել իր վերջերը, որքան ալ ծանր և խոր ըլլան անոնք: Բացառիկ այդ ուժը վեր է քաղաքական, զիտական և նիւթական հաշիւներէն, որուն երկվարները դէպի դժոխք չէ որ կ'առաջնորդեն մարդկութիւնը:

Մեր ժողովուրդին ողջակէզը քաղաքական փաստ մը ըլլալէ աւելի՝ մեր հոգիին արիւննումն է, ուրկէ հոսած է անծանօթ հեղուկը հզօրագոյն երազին, զոր Արեւելքը ոստայնած ըլլայ երբեք:

Ե.

եւ մեր հաւատաւոր ժողովուրդը իր ողջ պատմութեան ընթացքում բազում նահապետութիւններ է կրել տարբեր առիթներով, առաւել կամ նուազ չափով: Նոյնիսկ պատմաբանները հայ ժողովրդի գոյութիւնը այսօր մի հրաժեշտ համարում: Ինչպէ՞ս տակաւ, ինչպէ՞ս դիմացաւ հայ ազգը այդ բոլոր փորձութիւններին, ինչպէ՞ս յաղթահարեց մահուան ուժերը, ինչպէ՞ս կարողացաւ վերածնունդ:

Այսօր էլ մենք նոյն ժողովուրդն ենք, այսօր էլ մենք չենք ուզում վախենալ մահուանից, չենք ուզում յուսահատուիլ, եւ պիտի չյուսահատուինք: Լեռնակառաւիյր, գուցէ այս առաջին փորձերումի օրերից յետոյ մենք զմեզ աւելի պիտի հաւաքենք, մեր գիտակցութիւնը, մեր հոգեկան ուժերը ամրոջ, մեր ժողովուրդը միասնութեան, մեր հայրենի կառավարութեան կողքին, մէկ սիրտ, մէկ հոգի, որպէսզի բուժենք մեր վէրքերը եւ մեր հայեացքը դարձնենք դէպի երկինք ու տեսնենք այնտեղ վառ եւ պայծառ յոյսի աստղերը մեր ժողովրդի: Մահից առաջ եւ մահից յետոյ յաղթական վերածնունդ են կեանքի ուժերը, բացում է կեանքի ծաղիկը վերսին: Եւ մենք, իբրեւ քրիստոնեաներ, հաւատում ենք, որ յաւերժութեան լուսաբացը սիկզբ է առնում գողգոթաների տառապանքներից: Ինչպէս մեր Տէրը՝ Յիսուս Քրիստոս. «Մահուամբ գման կոխեաց», մեր ժողովուրդն էլ քե՛զ անցեալում եւ քե՛զ հիմա պիտի յառաջ ընթանայ՝ իր հալածակները ուղղած դէպի նոր ապագան՝ խնդրելով մահուան կապանքները իր իսկ մահուան գնով:

Սիրելի ժողովուրդ, այս ոգով եւ այս սուրբ հուսափով մեր աղօթքը բարձրացնենք առ Աստուած: Թող Տէրը մեր աղերսանքները ընկունի որպէս խունկ՝ ուղիղ բարձրացող դէպի բարձունքները երկնքի, Իր ողորմութեան երեսը դարձնի մեզ եւ մնայ նաեւ յետ այսու պահապան եւ օգնական, որպէսզի հայ ազգը Հայ եկեղեցու առաջնորդութեամբ շարունակի իր առաքելութիւնը այս արեւի տակ ու նորանոր բարձունքների հասնի:

Եւ ուխտենք այս պահին նաեւ մեզանից ամէն մէկը իր կարողութեամբ եւ իր չափով մէկ-մէկ ծառ տնկի Շիրակի սուրբ հողի վրայ, որպէս մեր մեռելների վրայ խաչափայտ, ինչպէս ժամանակին Մեծ Եղեռնի առիթով ծանօթ բանաստեղծն է ասել՝ «Մեռելներու որպէս խաչ՝ եւ այս ծառը ջրնկեցի»: Ահա այս ուխտով մենք գործնաւի, հաւատենք մեր ուժերը եւ անվախ, անհոգեմտ ու յամառօրէն առաջ ընթանալով դէպի նոր հուանումներ՝ մահուանը ոգեկան իմաստով:

Ոգի նշանակում է մարդկային բոլոր բարոյական ուժերի համագործակցութիւնը, սիմբոլիզմը, որի գաղտնիքը մեր ժողովուրդն էլ ունի, եւ որի ապացոյցը տուել է դարեւ շարունակ: Այսօր էլ մենք նոյն ժողովուրդն ենք, եւ ահաւասիկ մեր հակառակի առաջ կանգնած անասան, նոյն ուխտն ենք կատարում՝ ապրելու, գոյատեւելու եւ յաղթահարելու ամէն դժուարութիւն:

Սիրելի սգակիր ժողովուրդ, մենք խորապէս զգացում ենք այն բոլոր ցաւակցական եւ եղբայրական օգնութեան արտայայտութիւններից, որոնք ներկայացում են մեր ժողովրդին, մեր պետութեան եւ յին՝ այս ողբերգական օրերին:

Ես նախ իմ զնահասանքն ու հիացումն եմ ուզում յայնեղ մեր ամբողջ ժողովրդին, հայ ազգին ի Հայաստան եւ ի սփիւռս աշխարհի, մէկ սիրտ, մէկ հոգի դարձած պայքարում են ամոհելու մեր վերերը եւ վերականգնելու մօտ ապագային քառաբանդ եղած մեր քաղաքները: Ես իմ օրհնութիւնն եմ ուզում ուղարկել նաեւ այն երիտասարդներին, համալսարանական ուսանողներին, որոնք այս օրերին բանակային ուժերի հետ միասին անձնագոհաբար ձեռն-ձեռքի տուած, աստուածահանոյ գործ են կատարում՝ դուրս բերելու զոհուածների մարմինները փրկասկների թակից, հաւաքելու վիրաւորներին եւ ինչ-որ չափով ամոհելու վիշտը բոլոր այնքեղ տառապեալ հոգիներին:

Զեմ կարող իմ երախտագիտութիւնը չյայնել նաեւ ՍՍՀՄ բոլոր այն եղբայր ազգութիւններին եւ արտասահմանի բազմաթիւ պետութիւններին ու ժողովուրդներին, որոնք այնքան սրտաց կերպով, առատաձեռն օգնութեան ձեռք են մեկնում մեր վիրաւոր Հայաստանին:

Երախտագէտ սրտով ուզում եմ յիշել նոյն իրողութիւնը՝ արայայտուող եկեղեցական մակարդակի վրայ: Յիշեմ Ռուս Պաշտօնաւեցիները հոգեւորականութեան վերաբերմունքը խորազգաց ցաւակցական հեռագրերով եւ Ռուսաց Պատրիարքի նուիրաբերումը մէկ միլիոն ռուբլու: Հռոմի Պապի ցաւակցական խօսքը եւ նուիրաբերումը 100.000 տոլարի: Նաեւ Անկլիկան Եկեղեցու պետ՝ Քենթրալրիի Արքեպիսկոպոսի ջանքերի շնորհիւ Բրիտանական կառավարութեան առած որոշումը՝ մեր աղէտեալների օգտին նուիրաբերելու մեծ գումար: Եւ վստահ եմ, որ թակաւին նոր նման նուիրատուութիւններ պիտի լինեն, արդէն խոստումներ կան, որոնք կը ստացուեն իրենց ժամանակին տարբեր երկրներից, տարբեր եկեղեցական կազմակերպութիւններից եւ բարեսիրական ու մարդասիրական միութիւններից:

Մեր Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածինն էլ իր համեստ միջոցներով տրամադրեց 500.000 ռուբլի աղէտեալների օգտին, որով նախորդ նուիրաբերումների հետ միասեղ Մայր Աթոռի նուիրաբերումը հասաւ 1.700.000 ռուբլիի:

Սակայն սրամտով չի վերջանում մեր պարտականութիւնը: Մենք, իբրեւ Հայաստանեայց Եկեղեցու զուխ, իբրեւ Ս. Էջմիածնի առաջին սպասաւոր, պիտի շարունակենք մեր ճիգերը ի գործ դնել, որպէսզի առաւել մեծ չափով նուիրաբերումներ կատարուեն եւ հնարաւորին պայմաններում, երեւի զարունը բացուելուց յետոյ, ծրագիրներ մշակուեն վերաբերելու համար մեր քանդուած քաղաքները: Ես մտածում եմ իմ կոչը ուղղելու մանաւանդ Շիրակային եւ Հարաւային Ամերիկաների հայերին, որոնք մօտաւորապէս մէկ միլիոն ժողովուրդ են հաւում, յանձնարարելու, որ մեծագումար հանգանակութիւններ կազմակերպեն յաջողապէս մէկ նպատակի համար՝ սկիզբը դնելու քանդուած մեր մէկ քաղաքի վերաբնութեան, ասեմք Սպիտակի, այնտեղ կառուցելով հինգից-տասը հազար բնակչութեան համար անհրաժեշտ բնակութեան շէնքեր եւ հիմնարկներ: Վստահ եմ, որ այս մեծ ծրագիրը անպայման կ'իրականանայ եւ խորհրդանշական, քաջալերիչ կը դառնայ բոլորիս համար: Եւ, Տայ Աստուած, ոչ թէ հոգեհանգիստներով, այլ զոհաբանական մարդբանքներով դիմաւորենք վերակառուցումը, վերազարթօնը քանդուած քաղաքների:

ԳԱՐԵԳԻՆ Բ. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ՔԱՐՈՋԸ

Ս. ԷԶՄԻԱՆՆԻ ՄԱՅՐ ՏԱՃԱՐԷՆ

(18 Դեկտեմբեր 1988)

Սիրեցեալ, հաւատացեալ, արիւնակից ու ազգակից եղբայրներ եւ
նոյրեր,

Խա՛ր գոհութեան զգացումով փառք կ'առաքեմ դէպի Աստուած, դէպի
երկինք, որ ինծի զնորհք ըրաւ, զիս արժանի ըրաւ Միածնաւէջ այս սուրբ եւ
սրբանանանչ սանաւին մէջ աղօթակից դառնալու իմ աւագ եւ սիրեցեալ եղ-
բոր՝ Ն. Ս. Օ. Տ. Տ. Վազգէն Ա. Վեհափառին, եւ մեր բոլորին, հայոց պատ-
մութեան այս ամենէն նշանակալից եւ վնասական պահերէն մէկուն առիթով:

Կը յիշեմ, խառն տարիներ առաջ էր, 1968ին, երբ տակաւին ոչ մի
սպիտակ թել չէր խառնուեր իմ մօրուին, երբ այս սուրբ բեմը բարձրացայ
Ս. Դրիգոր Լուսաւորչի տօնին եւ շառականագրին բառերովը՝ ջանացի նուա-
զել Աստուծոյ հովուին քնարը Գրիգոր Լուսաւորչի անձին եւ հաւատքին մէջէն:
Եւ ահաւասիկ այսօր, կը զգամ, եւ վստահ եմ որ զուր բոլորդ ալ կը զգա-
ինծի պէս, թէ այս բարձրացումս խորան եւ խոնարհումս այս սուրբ Տանարի
սեղանին՝ տարբեր բնոյթ ունի, տարբեր նկարագիր, տարբեր տառգրութիւն,
որովհետեւ այո անգամ այս բեմին վրայ կը բարձրանամ հրաւերովը եւ սիրովը
իմ սիրեցեալ եղբոր՝ Վազգէն Ա. Վեհափառին, որպէս Կաթողիկոս Մեծի
Տանն Կիլիկիոյ: Իմ պատմական յիշողութեանս մէջ, երեւակայութեամբ սա-
կայն, վերստին կեանք կ'առնէ այս բեմին վրայ, քառասուններեք տարիներ
առաջ, բարձրացումը իմ եղանկայիշատակ նախորդներէն, էջմիածնի գաւակ
եւ Մեծի Տանն Կիլիկիոյ պայծառիմաստ ու պայծառաւէն Կաթողիկոս՝

Այո, ուխտեմ, սիրելիներ, մնալ անսասան մեր այս հաւատքի վրայ,
ամուր կանգնած մեր ազգի բոլոր արդար իղձերի իրականացման պատուա-
դանի վրայ, առանց տկարանալու մեր արդար իղձերը իրականացնելու պայ-
քարի մէջ: Ուխտեմ՝ ամբողջ հոգով, մեր բոլոր ուժերը լարած, օրպէսզի յե-
տագայ սերունդների առաջ ամօթով չմնանք:

Այս հաւատքով, աղօթեմք այսօր առ Աստուած, օրպէսզի Տէրը հան-
գիտս եւ խաղաղութիւն պարգեւի բոլոր զոհեալներին, Սուրբ Հոգով մխիթարի
բոլոր սգաւորներին, զօրացնի նրանց հաւատքը՝ ապրելու ու գոյատեւելու, եւ
կամը՝ յամառ աշխատելու ու կեցելու նոր արեւոյս:

«Հոգւոցն հանգուցելոց, Քրիստոս Աստուած, արա հանգիտս եւ ողոր-
մութիւն»: Ամէն:

Գարեգին Ա. Յովսէփեանին, երբ այստեղ, նոյն այս խորանին վրայ, 1945ին, սուրբ Միւռոն հեղոյց գազաքին վրայ, Վեհափառ Տէր, Ձե՛ր եղանկայեաց-
 օսակ նախորդին՝ Գեորգ Զ. Կաթողիկոսին, եւ այսպէս Հայ Եկեղեցւոյ միու-
 քիւնը, ամբողջականութիւնը եւ զօրութիւնը անգամ մը եւս արժայատեցաւ:

Սիրելիներ,

Հոգու պարտք կը զգամ, ինչպէս դուք կ'ընէք, այս պատմական ու
 նուիրական պահին, վկայելու Ձեր բոլորի առաջ, որ իմ եղանկայեացօսակ
 երկու նախորդներ՝ Զարեհ Ա. եւ Խորեն Ա. Կաթողիկոսները, Ս. Էջմիածինը
 ունենալով իրենց հոգիի խորին մէջ, Ս. Էջմիածինը շողախած ըլլալով ի-
 ռեւնց հոգեկան միախառնութեան մէջ, ցանկանալով ցանկացան ըլլալ այս-
 տեղ. բայց պայմաններն այնպէս բերին, այնպէս դասաւորուեցին, որ նշանի
 չկարողացան ըլլալ եւ իրենց ուխտը կատարել մեր ամենայն սրբութիւն սրբոց
 Էջմիածնի մէջ: Եւ այսօր, կը հաւատամ, հոգիիս բոլոր թելերովը կը հաւա-
 տամ, որ անոնց հոգիները երկնքի մէջ կ'երջանկանան ի սես այս գեղեցիկ,
 այս յուսալից, այս հոգեւոյնող պահուն:

Բարեկամներ, հայրենակիցներ, հաւատակիցներ,

Եւ ուրիշ ձեռով պէտք էր գայի Ս. Էջմիածին, եւ պիտի գայի յառա-
 չիկայ Ապրիլին, հրաւերովը դարձեալ իմ սիրեցեալ աւագ Եղօր՝ Վազգէն Ա.
 Վեհափառին, պատօժական առաջին այցելութիւնը տալու որպէս Կիրիլեան
 Աթոռի այժմու Գահակալ: Բայց պատահեց չպատահելիք՝ այդ ահաւոր ա-
 դէսը, եւ իմ ոտներս ցարժուեցին դէպի Ս. Էջմիածին, որպէս սգաւոր Կաթո-
 ղիկոս, սգաւոր Կաթողիկոսի սուգը բաժնելու, ցաւը մեղմելու, եւ ճամայ-
 նական ցաւը միասնաբար տանելու համար:

Անցնող տարին՝ 1988ը, չգիտեմ ապագայի պատմաբանները ի՞նչ բա-
 ռեռով պիտի նկարագրեն ու պիտի բնութեւն. 1988ը հայոց պատմութեան մէջ
 եւս կ'ըմբռնեմ որպէս ամենէն ծանր եւ միանգամայն ամենէն սրճադրիչ,
 ամենէն վնասաւոր սարիներէն մէկը, թէ՛ Ղարաբաղի մեր հայութեան հա-
 մար, թէ՛ Խորհրդային Հայաստանի մեր ժողովուրդին համար, թէ՛ Խորհրդա-
 յին իշխանութեանց կեդրոն՝ Մոսկուայի մէջ ապրող մեր ժողովուրդին հա-
 մար, թէ՛ Խորհրդային Միութեան այլ հանրապետութիւններու մէջ ապրող
 մեր ժողովուրդին համար եւ թէ՛ Սփիւռքի մէջ ցիրուցանուած, աշխարհով
 մէկ տարտնուած շոյ հայութեան համար որպէս նուիրականագոյն եւ հոգե-
 կան բարեփոխութիւն ստեղծելու ասակ տարի մը: 1988ի Փետրուարին մա-
 կրոնացութիւն մը տեղի ունեցաւ Հայ ժողովուրդի կեանքին մէջ. հոգեկան-
 օրէն կերպաբանափոխուեցաւ, պայծառակերպուեցաւ մեր ժողովուրդը իր
 ազգային առողջ ինքնութեան, իր ազգային արժանապատեանութեան բարձր
 հասկացողութեան եւ իր արդար իրաւունքներու գիտակցութեան մէջ: Եւ ի՞նչ
 մարդաւարժ էր, ի՞նչ ազգաւարժ էր որ տեղի ունեցաւ եւ Ներեւանի մէջ եւ
 ամբողջ աշխարհի չորս ծագերը շոյ հայութեան ծոցին մէջ. եւ այդ բոլորը
 տեղի ունեցան օրինապահութեան, Խորհրդային իշխանութեանց կարգերու
 օրինականութեան յարգումով, պատուով, եւ վարկ շահեցանք բոլոր աշխար-
 հին մէջ մեր այդ առողջ գիտակցութեամբը, յարգանքովը՝ դէպի մեր իշխա-

նուրբիւնները, բոլոր կարգի եւ Խորհրդային Միութեան մէջ եւ այլ երկիրներու մէջ:

Ապա, անցնող ամիսներուն, երկրորդ Եւրոպայի Եւրոպայի մեր ժողովուրդի կեանքին մէջ, տեսաւ մը բնակչային Եւրոպայի, երբ տեսանք տեսնեալ հազարներով մեր եղբայրները եւ փոքրեր Սովետական կամ Ազգայնական ուրիշ փառանքներէն հարկադրուեցան, երբեմն բռնադատուեցան քաղաքի տուն տուն, երբաւ իրենց երկիրը կամ երբաւ 'Լատաւալ կամ Խորհրդային Միութեան այլ Եւրոպայի: Եւ Մենք, երբ ընդառաջելով Մեր սիրեցեալ Եւրոպայի Վազգէն Կաթողիկոսի առաջարկին, կը պատահուէինք մեր ամբողջական ազակցութիւնը ընծայել գաղթական, իր երկրին իսկ մէջ գաղթական դարձած մեր ժողովուրդի զաւակներուն, ահա պատահեցաւ ահաւոր ուրիշ եւ երրորդ Եւրոպայի մը՝ երկրաւորը Լեւինականի, Կիրովականի, Սպիտակի, Սեփականի եւ այլ Եւրոպայի գիւղերուն կամ գիւղափառներուն մէջ, այնպիսի ահաւոր փառանքներու, մարդկային զոհերու եւ դժբախտութիւններու ու ծղրերգութիւններու տուն տուն մեր ժողովուրդի կեանքին մէջ:

Այլ չէի կրնար քաղաքով, հեռագրով, հեռաձայնով, քանակով ցաւ յայտնել, չէի կրնար այլեւս մտալ Անթիպատի Մեր Աթոռին մէջ ու երեւակայութեամբ պատկերացնել մեր ժողովուրդի այս աղէքը: Ահաւասիկ Մեր Կաթողիկոսութեան Ազգային Կեդրոնական Վարչութեան Գործադիր Մարմնի վերին իշխանութեան հետ համախորհուրդ, մեր ընկերակիցներով, որոնց անունները այնքան ազնուօրէն յիշեց Վազգէն Վեհափառը, եկանք Մայր Հայրենիք, եկանք Ս. Էջմիածին, Մեր սիրտը կապելու Մեր եղբոր սրտին, Մեր ձեռքերը դնելու անոր ձեռքերուն մէջ եւ միասնաբար, իբրեւ մէկ ժողովուրդ դիմակալելու եւ յաղթահարելու այդ աղէքը, անուշ սգալու, գաւելու տասնեակ, տասնեակ հազարաւոր զոհերուն համար, բայց չընկճուելով անոնց սուգի ճնշումին տակ, այլ՝ վերջապէս կամով, վերածնունդ մեր հայրերու պատմական ժողովին հետեւելու վնասկամութեամբ:

Կիրելի՛ք,

Երէկ ես գացի ու Եւրոպայեցայ բոլոր աղէքեալ վայրերը Լեւինականի եւ Սպիտակի մէջ. հաւասարիք բան չէր տեսնուի. այդ ահաւոր ծղրերգութիւններուն դիմաց, երբ աղօթք ըրի «Եօթ-Վերջ Ս. Աստուածածին» եկեղեցւոյ մէջ Լեւինականի, կարծէի ուրեքորդ վերջ մըն էր որ բացուեցաւ իմ հոգիիս մէջ, այս անգամ Լեւինականի կամ Հիւսիսային Արեւմտեան Հայաստանի վերջը, որուն դարձանումը սակայն պիտի գառնայ Մեր նպատակը եւ նպատակասլաց, յառաջագոյն մեր հայեացքին սեւեռակէքը: Ես ինքուր այդ տեսարաններուն դիմաց նաեւ տեսայ ծղրերգիչ, միաբարակաւ երեւոյթներ. տեսայ թէ ինչպէ՛ս Խորհրդային Իշխանութիւնները ամբողջական ձեռով լծուած են աղէքի դարձանումի եւ անմիջական եւ հեռակայ նպատակներու համար պատահուելիք ծրագիրներուն: Այնքան տեսայ միտասկան կամ Խորհրդային բանակի միաւորներ ինչպէ՛ս կ'օգնեն որպէսզի մեր ժողովուրդին ցաւը մեղմանայ ու փառանքները կամաց-կամաց անհետան: Ես այս խորանէն շնորհակալութեան եւ յարգանքի խօսք ունիմ Խորհրդային Իշխանու-

թեան վերին մարմիններուն, ինչպէս նաեւ ու մասնաւորապէս մեր հայրենի պետութեան տարած աշխատանքներուն: Առջի օր ես անձամբ, Վեհափառ Հայրապետին հետ միասին, այցելեցի մեր երկրի, մեր հայրենի պետութեան Վարչապետ՝ Պր. Ֆադէյ Սարգիսեանին եւ երկար խորհրդակցութիւններ ունեցանք որպէսզի կարենանք իմաստուն կերպով, հետաքննադատաբար, գործնականօրէն յարմար վերակազմումը մեր ժողովուրդի այս ծանրագոյն աղէտին:

Սիրելի՛ք, ես Սփիւռէն կու գամ. արտասանանէն կու գամ ու սպերովս տեսած եմ ու անմիջականօրէն իրազեկ դարձած եմ թէ ինչպէ՛ս չպատահած երեւոյթ պատահեցաւ այս առիթով ողջ աշխարհի տարածքին: Աւստի, Միացեալ Ազգերու Կազմակերպութիւնը բաղկացնող ազգերու մեծագոյն մասը ինքնաբոլոր կերպով ստակցութիւն, աջակցութիւն յայտնաբերեց մեր ժողովուրդի նկատմամբ: Սա մէկ փառաւոր վկայագիր է, վկայաբույր է մեր ժողովուրդի պատմին, մեր ժողովուրդի արժէքին ու մեր ժողովուրդի ապագային հաւատին: Գիտնանք այդ վկայաբույրը, պատուոյ զիրը արժեցնել մեր կեանքով ու մեր գործով, ինչպէս այսօր՝ նաեւ յետագային: Աւստի գրեթէ բոլոր եկեղեցիները, միջազգային բարեփոխական հաստատութիւնները եւ տնտեսական կազմակերպութիւնները, ինչպէս նաեւ յայտնաբերեցին, որքան կարեւոր է մեր հայրենիքի միասնականութեամբ իրենց զօրակցութիւնը յայտնեցին, որուն նշանները դուք կը տեսնէք այսօր. ինչպէս հեռուստատեսիլի վրայ կը բացատրուին, կը ցուցադրուին, ֆանի՛ հարիւր ինքնաթիռներով օգնութիւն հասաւ արդէն իսկ եւ դեռ պիտի հասնի:

Այս բոլորի բարին, մեր Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսութիւնը, Ս. Էջմիածինը այնպէս ինչպէս այս անգամ ես զայն տեսայ, դարձեւ է ոչ հոգեւոր կեդրոն, այլ դարձեւ է մարդասիրական ծառայութեան կեդրոն: Վեհափառ լեցուի է օժանդակութեան նիւթղէններով, թանգարանն անգամ կարծէք թէ թանգարանուի է հիմա կեանքի՞ ռնով, յանուն վաղուան կեանքին այնքան զետեղուած կենսամիութեան, սննդեղէնին ու դեղորայքի հսկայական սնունդներով: Յարգումք եւ խորագոյն շնորհակալութիւն, Վեհափառ. շնորհակալութիւն եւ երախտագիտութիւն՝ որ անգամ մը եւս Ս. Էջմիածնի անունը, իբրեւ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսութիւն, այսպէս բարձր պահեցիք եւ կը բարձրակէք պահել ի սէր մեր ազգին մասաւր ընելով Ձեր միաբանները, Հոգեւոր ձեռնարանի Ձեր սաները նւիրական գործին, եւ Ձեր կոչելով ու հաղորդագրութիւններով արտասանանքի հետ ստեղծելով այն համայնական շնորհակալութիւնը՝ որուն կարիքը ունի այսօր մեր եկեղեցին:

Սփիւռքի հայութիւնն ալ բարձրագոյն աստիճանի, ինծի համար յայտնութիւն եղող աստիճանի մը ուժգնութեամբ արտայայտեց իր միասնութիւնը այս աղէտին առիթով: Քաղաք չմնաց, քաղաք չմնաց ուր Հայ լինէր ու Հայը ինքը չկազմակերպէր իր օգնութեան ու աջակցութեան գործը: Երեւակայեցէ՛ք, սիրելի եղբայրներս եւ քոյրերս, Լիբանանի հայութիւնը, ինքը որ հարուածուած է այսօր, տասնչորս տարիներէ ի վեր, ինքը որ կարօտը ունի ուրիշ

երկիրներու օգնութեան, ուրիշ զաղութներու աջակցութեան, ճինգ-վեց օրուան մէջ 500.000 տոլար հաւաքեց ի սէր մեր ժողովուրդին, որպէսզի այսօր հայ մանուկ մը անսնունդ չմնայ, վիրաւոր մը վերոն չմնայ ու հայութիւնը իր աչերը յարէ դէպի կեանք եւ դէպի ապագայ:

Անցնող Կիրակին, ինչպէս այսօր Ս. Էջմիածնի մէջ պարզուեցաւ, նոյն հոգիով, նոյն զգացումներով մեր ժողովուրդը հաւատուեցաւ Անթիլիասի Մայր Տաճարին մէջ եւ ճասնեակ հազարներով ժողովուրդի ներկայութեամբ եւ այնքան յուզախառն մթնոլորտի մէջ, հոգեհանգիստ կատարեցինք եւ Մեր խօսքը ուղղեցինք մեր հաւասարեալ ժողովուրդին: Այս Կիրակի այսօր եմք ահա, եւ յաջորդ Կիրակի, Աստուծոյ կամով, դորձեալ Անթիլիաս պիտի ըլլա՞մ եւ պիտի դառնամ այս անգամ ձեր քաղաքներ մեր ժողովուրդին՝ արտասահմանի մէջ, մեր Կաթողիկոսութեան սահմաններուն մէջ:

Ահաւասիկ, եղբայրներ, թէ ի՞նչ զգացումներով, ի՞նչ մտքումներով, ի՞նչ խոհերով, ի՞նչ առաջադրութիւններով ձեր մէջ կը գտնուիմ այս պահուն:

Թող տուէ՛ք ինծի այսօր, քանի առաջին անգամն է որ իբրեւ Կաթողիկոս Մեծի Տանն Կիլիկիոյ խօսք կ'առնեմ այս սուրբ բեմին վրայ, դառնալ եւ ըսել ձեզի այս ամբողջ եղածէն ետքը, Խորհրդացի քառերը փոխ առնելով — «սղբա՛մ զհեզ, հայոց աշխարհ, յանուրց հիսիսապականաց վեհագոյն»: Բայց այսօր անմիջապէս պիտի ընդվզիմ այդ խօսքերուն դէմ. մեր երկիրը եղաւ ժամանակ որ կոչուեցաւ «Ողբի հայրենիք», «Վէրքի հայրենիք» եւ ապա դարձաւ ու է այսօր «Էռյսի հայրենիք», «Յոյսի հայրենիք» եւ պիտի մնայ այդպէս եթէ մենք այդպէս ընենք մեր հայրենիքը:

Սիրելիք, այսօր պէտք է անդրադառնանք այս երկրին ու ամբողջ հայութեան մահացած բայց անմեռ բանաստեղծին՝ Պարոյր Սեւակի լեզուովը ըսեմք. «Ողբա՛մ մեռելոց, զոչե՛մ ապրողաց»: Եւ այսօր, այս բեմէն եւ կը գոչեմ ձեզի ըսելու համար թէ հայութեան կեանքին մէջ, հայութեան կեանքը ըմբռնելու փիլիսոփայութեան մէջ ընկնուիլը, յուսահասիլը տեղ չունին. մեր ժողովուրդը այս աղէտէն շատ ատեն աղէտներէ է անցած. ովքեր կը յուսահասուեն, նրանք հայութեան իրենց ապրումին մէջ թերի են, եթէ ոչ դաւանան: Յուսահասութիւն եւ հայութիւն խորք են իրարու: Մենք յոյսով ենք ապրել, հաւաստով ենք ապրել ու պիտի շարունակենք, ու այս աղէտին դիմաց պիտի չքողենք որ մեր թեմամբ կամ թեմամբիքը մեզի դառնան եւ ըսեն «հախ եղաւ ձեզի, հայեր». ո՛չ. պատիւ պիտի շահինք վերաժնելով, վերականգնելով:

Եւ հետեաբար, սիրելի՛ եղբայրներս եւ քոյրերս, երեւ փունջ խօսք ու՛նիմ ձեզի այսօր ըսելիք, իմ խօսքը փակելէ առաջ.

Առաջին. ինչ կ'ուզէք ըրէք, մեր հողը «ղայլմ» բռնեցէք, ամուր կառչած մնացէք այս սուրբ հողին: Հողէն ծնած ենք: Հողն է Աստուծոյ մեծագոյն պարգեւը մարդուն: Աստուած մարդը երկինքի կապոյտէն չստեղծեց. Աստուած մարդը ջուրերէն չստեղծեց. Աստուած մարդը հողէն ստեղծեց: Հողն է մարդուն համար կեանքի աղբիւրը: Եկէ՛ք, հետեաբար, մեր հայրենի հողը լիելու փառնութենէն հրաժարինք: Թող Լեւինապետի աղէտը ամէն մէկուն

համար ուխտի պահ մը դառնայ, ուխտի՝ որ մենք պիտի չքողենք այս հայրենիքը, պիտի չհրթանք օսար աշխարհներ: Մեր բեկամին մեզի սփայեց որ մենք Սփիւռք դառնանք. դուք ձեր կամով սփիւռք մի՛ դառնա՛: Սփիւռքը մահուան նախադուռն է, առանց նայրենիքի:

Սիրելիներ, ես սփիւռքը ապրած եմ, պատասխանատվության դերով ապրած եմ, եւ կը խնդրեմ ձեզմէ չհեռակայլէ՛ք որ ուրիշ աշխարհներու մէջ մեղը ու կարագ կայ ձեզի համար ու կանայ մարգագետիններ կան փռուած ձեր առջեւ: Կեանքը ամէն ճեղ դժուարութիւններ ունի: Ես ալ գիտեմ. մօտէն հետեւած եմ. ունեցա՛մ դժուարութիւններ այս երկրին մէջ, ունի՛մ դժուարութիւններ, բայց ըսէ՛ք ինձ. — ո՞ր երկիրն է որ դժուարութիւն չունի. կը կարծէ՛ք Լոս Անճելոսն է որ դժուարութիւն չունի. գնացողը կ'իմանայ. մի քանի տարի յետոյ կ'իմանայ, երբ իր զւակներէն օրերէն վրայ Ս. Մեսրոպի լեզուն գամի՛ր՝ այն ասեմ կ'իմանայ թէ ի՞նչ կը նշանակէ Սփիւռք: Մի հող ունենէ՛ք, մի պատմական հող ունենէ՛ք, մի ապահով ու խաղաղ գետին ունենէ՛ք, «պայիմն» բռնենէ՛ք, ամուր բռնենէ՛ք այս հողը: Խո՛ղ այս բլրայ իմ սրտի վկայութիւնը ձեզ, Սփիւռքահայ կեանքի մէջ հոգեւորական եւ ազգային պատասխանատվութեան կանչուած մէկու մը առաջին խօսքը՝ Սուրբ Խորանէն այս նուիրական պահուն:

Երկրորդ, սրտի ժողովուրդ միայն մի՛ բլրա՛մ, այլ նաեւ եղէ՛ք խելի՛ ու խելո՛ւ ժողովուրդ: Զգացումները միշտ առան եմ եղած հայոց պատմութեան մէջ. դա գեղեցիկ երեւոյթ է, դրա համար ասելիք չունեմ. միայն յարգանք ունեմ: Բայց նմանութիւնը այնտեղ կանգ չ'առներ. զգացումով միայն ազգ մը չի կրնար ապրիլ: Ի՞նչ գեղեցիկ է, ի՞նչ խորմաս է մեր հինգերորդ դարու ռսկեղնիկ մասնագիր Նիզիւնի խօսքը որ կ'ըսէ. «*Հոգուս է մարմնոյ՝ մի՛ առ ես կառավար*» — հոգիի ու մարմնի կառավարը միասն է: Պէտք է որ մենք այս դժուար օրերուն մէջ գիտնանք իմաստութեամբ, հեռաստութեամբ եւ լայնախոհութեամբ մեր գործերը դասաւորել ու չտարուիլ զգացումներով միայն:

Սիրելիներ, ամէն մարդու հոգիին մէջ է Ղարաբաղը. ոչ ոք թող իրեն չէր կարծէ առանձինն Ղարաբաղի. եթէ մարդ իր հոգու միջից դուրս բերի Ղարաբաղին, իր հոգու աշխարհագրութիւնից դուրս հանի, կը նշանակէ որ իր հայութեան մէջ անպայման կը թերանայ. բայց էականը իմաստութեամբ շարժիլն է, այս մեծ երկրի՝ Խորհրդային Միութեան օրինակաւորութեան չափանիւշերով եւ սահմաններուն մէջ գործելն է էական ուղղութիւնը: Մենք մեր պատմութեան մէջ միշտ տուած ենք գերզգայութեամբ: Մենք այսօր, մասնաւորաբար հայկական ցեղասպանութեան, 1915 թուի եղեռնի 50ամեակէն ու 60ամեակէն ետքը երբ կը պատրաստուինք 75ամեակին, կը հաւատանք որ օրոշ ազգային, քաղաքական հաստատութեան եւ հասունութեան հասած ազգ ենք: Աշխարհի կարգերը մէկ օրէն միւրը չեն փոխուի: Ժամանակ է հարկաւոր, պատրաստութիւն է հարկաւոր. եւ, հետեւաբար, մեր բոլոր ղեկավարները՝ ըլլա՛յ հայրենիքի մէջ, ըլլա՛յ հայրենիքէն դուրս, իրենց գերագոյնը կ'ընեն, եւ պիտի ընեն, մեր ժողովուրդը տեսնելու համար ամբողջական եւ մեր ժողովուրդը ունենալու համար իր իրաւունքներու արդար եւ ամբողջական հանձնարար հանձնարարներն իրայ:

Բայց գիտե՛ք կարգաւորութեամբ, կարգապահութեամբ շարժիլ. զգացական եւ իւանդաւառ աւելորդ եղանակներէ զգուշանա՛նք. խանդավառութիւնը ինքնին գնահատելի է, բայց ի՞ր չափին ու ձեւին մէջ վնասակար կրնայ ըլլալ երբեմն: Աւստինս ազգերուն հետ խօսիլ գիտնա՛նք: Մենք, որ որոշ փորձառութիւն մը ձեռք բերինք միջազգային եկեղեցական կեանքի յարաբերութեանց գծով, կ'ըսենք ձեզի. — երբ մեր հաւաստիք ամուր է, երբ մեր գիտակցութիւնը առողջ է, ձեւերը կը գտնուին: Վստահիլ գիտե՛ք ձեր ղեկավարներուն, որոնց հագիւն մէջ նոյն զգացումները կան: Ասէ՛ք ինծի, եղբայրներ, անկեղծ ըլլանք այս խորանի վրայ այս նուիրական պահուն, Պատարագի ընթացքին, ինչքան գեղեցիկ փոփոխութիւններ յառաջ եկան անցնող տարիներուն հետք մեր կեանքին մէջ այստեղ, Հայաստանի մէջ. քանի՞ եկեղեցիներ բացուեցան ու կը բացուին եւ պիտի բացուին տակաւին: Բաղդասեցէ՛ք այս օրուան կեանքը այն հին օրերուն. շատ բան փոխուեցաւ. կեանքը փոփոխութիւն է. յառաջդիմութիւն է. մենք՝ հայերս ալ պէ՛տք ունինք, եւ Խորհրդային Միութեան մէջ եւ արտասահմանի մէջ *փերեսթրոյքայի: Փերեսթրոյքան* ստակայն, կեանքի՝ իսկ փափոխփայտութիւնն է. այսինքն՝ յարատեւ բարեկաւում, դէպի լաւ գնալու ընթացք: Բոլոր կը խամրի եթէ չնորոգուի: Մարմինը կը փնանայ ի՞նչ չգործնայ նորոգուելով: Կեանքն ալ կը լնանայ ու կը ճանճանայ առանց փոխուելու: Բայց գիտնա՛նք այդ բոլորը իմաստնօրէն, յարգանքով ու պատշաճութեամբ ու մեր ազգի պատիւին, անունին նօր լոյս բերող ձեւերով արտայայտել:

Վերջապէս, եւ *Երրորդ: Սիրելիներ՛ք*, անհատական ու մասնակի շահերը նուազ համարեցէ՛ք քան ընդհանրական եւ գերագոյն շահերը: Մենք յանախ զոհն ենք եղած այս փորձութեան. «Իմա», «հուկզ», մասնական «մեք»ը, փոքր, աւելի բարձր ենք նկատած յանախ քան ընդհանրականը, ամբողջականը եւ մասնաւորաբար այն հասարակականը որ կը պատկանի բոլորիս: Ազգի մը կեանքի յաջողութեան գերագոյն գաղտնիքը ամուր մէջ կը կայանայ որ ան գիտնայ մասնաւորը ներդաւնակել ընդհանուրին հետ եւ ընդհանուրով արժեւորել մասնաւորը: Եթէ մենք կոտորուած, կտոր-կտոր եղած, մասնահատուած ազգ լինենք ու միութիւնը ու ամբողջականութիւնը չկարողանանք գործնապէս արտայայտել, հաւաստեցէ՛ք, մենք զոհ կ'երթանք աւելորդի բոլոր տեսակի քամիներուն եւ փոքորիկներուն: Բայց երբ գիտնա՛նք կապ-կողմի լինել, ամուր կառչած լինել իրարու եւ իբրեւ Հայրենիք եւ իբրեւ Սփիւռք, այն ասեմ առաւել քան եօթը միլիոն հաշուող այս ազգը, վերածնած այս ազգը միշտ դէպի յաղթանակ կը նայի: Դիտե՛ք հետեւաբար ազգին գերագոյն շահը գերիվեր համարել մասնակի, անցողակի, ժամանակաւոր ու յանախ գծում շահերէ:

Անուապիկ, եղբայրներ եւ քոյրեր, իմ առաջին խօսքը: Բայց չեմ ուզեր միայն խօսքով փակել: Ես եկայ ու տեսայ մեր ժողովուրդի այս անաւոր ցաւը. լսեցի տեսիլ հայ ծնողաց ու որդիկորոյն հայ հօր ու մօր հառաչանքը: Պիտի երթամ եւ արձագանգ պիտի ըլլամ այդ բոլորին: Բայց տեսայ նաեւ վերակառուցելու կամքը: Ինծի համար ոսկի կոչուած բանը ժողովուրդն է.

ԿՐՈՆԱԿՈՆ

ԿԵԱՆՔԻ ԽՕՍՔԵՐ

«Տէր, առ ժողորմիցուք, բանս
կենաց յաւիտենականաց ու-
նիս:» (Յովն. Զ. 69):

Մարդը իր գոյութեան առաջին օրէն
ցտնկացած է յաւիտենական կեանքի եւ
անմահութեան: Այդ փափաքը ունին նաեւ
այսօրուան մարդերը առ հասարակ: Յար-
գելի են անշուշտ այն սակաւաթիւ բացա-
ռութիւնները, որոնք յաւիտենական կեան-
քի փափաքը չեն զգար:

Ո՛րքէ կռւ գայ մեզի յաւիտենական
կեանքի կամ անմահութեան այս հզօր փա-
փաքը, և փ՛նչպէս կրնանք ձեռք բերել
անոր իրականացումը:

Անմահութեան փափաքը մարդուն
ներսը գոյութիւն ունեցող բնածին զգա-
ցում մըն է, մարդկային քնութիւնը
յատկանշող պարբերէն մին է այն: Այս
իրողութիւնը հաստատուելու համար բաւա-

կան է աչքի առջև բերել Եդիպական մո-
միտները, որոնք իրենց երթնացած շրթ-
ներով լուիկ կը կրկնեն իրենց յաւիտենա-
կան իղձը յաւերժական կեանքի:

Շատ իմաստուններ և իմաստասէր,
ներ ջանացած են ընել իրենց լաւագոյնը,
ցոյց տալու համար մարդոց այն համբան
որ կը տանի դէպի անմահութիւն: Անոնց
աւելի կամ պակաս յաջող ցուցմանքները
սակեցոյց հանդիսացած են քրիստոսոր ան-
հատներու, ընթանալու համար գաղովկեր
այն ճանապարհով որ կը հանէ մարդը երկ-
նամերձ քարձունքներու:

Որքան ալ որ վսեմ էին հին իմաս-
տուններու քարոզած սկզբունքները,
այնուհանդերձ անբաւարար կու գային՝
լիովին գոհացում տալու մարդոց հոգեկան
պահանջքին: Եւ ահա Գալիլիայ խոնարհ
բլուրներուն վրայ սկսաւ հնչել հմայիչ
ձայն մը, որ մարդոց սիրտերն ու հոգի-
ները առինքնող սո՛մ մը ունէր: Զայն մը,
որ յաւիտենական կեանքի նոր խօսքեր
կը հնչեցնէր, պարզ ու յստակ, վսեմ ու
սրաագին:

Այդ ձայնը իր ետեւէն կը քաշէր մար-
դերու խումբ մը. մարդեր՝ կարօտ լոյսի,
կարօտ իմաստութեան, կարօտ հոգեկան
վերացումիւ: Այդ նոր Վարդապետը ահա
ունէր իրենց փնտռածը: Կեանքի, բարձր

իմ ժողովուրդն է մեր պատմութեան ոսկին: Ոսկիները կու գան ու կ'երթան.
ժողովուրդն է որ կը տեսնէ: Այսօր, այս խորանին վրայ, ես օրպէսզի մէկ հայ
օրքի կամ մանուկի արցունքը սրբեմ, մէկ հայ ընթացիկի սեղանին վրայ
պատառ մը հաց հայթաթեմ, իբրեւ Կաթողիկոս Մեծի Տանն Կիլիկիոյ ըն-
թութեան ասեմ ինծի տրուած այս ոսկի արծիւր, այսօր ձեր բոլորին առջեւ
կը հանեմ եւ զայն համբուրելով կը դնեմ այս սուրբ սեղանին եւ կը խոստա-
նամ ձեր բոլորին, որ գերագոյն կարելիս պիտի ընեմ որ մեր ժողովուրդին
համար ինչ որ Աստուած ինծի տուած է՝ զայն իրեն վերագարձնեմ մեր ժողո-
վուրդի վերականգնումի մէջէն: Այս յոյսով կը համբուրեմ Ս. Սեղանը եւ կը
մեկնիմ մէկ-երկու օրէն դէպի Անթիլիաս:

Երբ աւերակեալ Լեւինտական ու Սպիտակ այցելեցի, փանդած շէն-
քերէն երկու կոտորած օտարակի կտորներ վերցուցի գետիկէն: Զանոնք խաչի
վերածած, եւ փոխան ոսկի արծիւքի խաչի վերածած, յաջորդ կիրակի Ան-
թիլիասի Ս. խորանին վրայ պիտի դառնամ եւ ժողովուրդին պիտի ուղղեմ
իմ խօսքը ձեր սիրոյ ու եղբայրութեան, հայութեան միութեան քարգմանը
հանդիսանալով սփիւռքի մեր ժողովուրդին:

կեանքի, յաւիտենական կեանքի ըզմալի խօսքեր կը թռչէին Անոր շրթներէն: Ան իր շուրջը կը ստեղծէր մաքսիսական դաշտ մը, որուն մէջ պարտաւորիլ այնքան քաղցր էր և հեշտալի:

Վարդապետը կը խօսէր հեղինակու թեմամբ, կը խօսէր օրով, կը խօսէր աւինքնող քաղցրութեամբ: Անոր խօսքը դիւթիլ էր և սրտագրաւ: Անոր քարուղած գաղափարները կը վերադնէին լողիկն միտքն ու հոգին դէպի եթերային լուսաւոր քարձունքներ: Անոր մեղմանունը քառերը կը թափանցէին ունկնդիրներու կորդացած գանկերէն ներս, հոն յառաջանցնելով հոգեւոր հրդեհներ: Զինքը մէկ անգամ լսողները՝ երկրորդ անգամ ալ կու գային ունկնդրիլու և ընտրեալներու խումբ մը ինքզինքը անկարող կը զգար բաժնուելու Անկէ, որ ունէր յաւիտենական կեանքի խօսքեր:

Վարդապետը սակաւ տարիներ միայն բուրբեց այս երկրին վրայ, վասնզի մահաշունչ խորշակներ ուղեցին չորցնել այն ծիւրերը որ սկսած էին փթթիլ հոգիներու մէջ: Յորհնի արտերուն ըտրիլի տեսքը դրդած էր նախանձը չարին, որ փուսթաց իր որսմին խաւարը խառնել ցորենի լուսառիկ սպիտակութեան:

Երկնային սերմնացանին սակաւ տաքիներու վաստակը սակայն բաւական եղաւ որ մարդիկ ունենան Աւետարանը, Գիրքը կեանքի խօսքերուն, որ կոչուած էր շուրաւորելու մարդոց հոգիները, ցոյց տալու անոնց՝ յաւիտենական կեանքին տանող իրերոյ համապարհը: Այդ ճամբան թէն նիկ էր՝ բայց կը բաւէր պարունակելու քաղմութիւնը նուիրեալներու, որոնք պիտի ուղէին քարձանալ դէպի յաւերժական կեանքի երկնային կայանները:

Սիմոն Պետրոս վերջապէս դատած էր այն վարդապետը որ յաւիտենական կեանքի խօսքեր ունէր, և հետեւեցաւ անոր քայլերուն: Իր յայտարարութիւնը, արտասանուած ասկէ մօտ քսան դարեր առաջ, այնօր ալ տակաւին կ'որձագանգէ շատերու հոգիներուն մէջ: Հոգիներուն մէջ անոնց, որոնք չեն մարած անմահութեան փրկարար տնէն, և կը ցանկան

Ս. ՊԵՏՐՈՍ ԵՒ Ս. ՊՕՂՈՍ

Մեր Շարականցին մէջ Վելխաւար Առաքելոցն պիտակուած Առաքելոց դասու այս արտաններուն խնկելի յիշատակը կը կատարուի բոլոր միւս Եկեղեցիներու մօտ Յունիս ամսոյ 29ին, մեծաշուք հանգիստաւորութեամբ (մանաւանդ Հռովմէական Կաթողիկէ Եկեղեցւոյ մօտ, որ նկատուած է քահանայական և այլ ձեռնարկութիւն կատարելու նախապատիւ օրը): Իսկ մեր մօտ ալ միշտ միտսին տօնուած զոյգ այս առաքեալները կը տօնուին տարուան վերջին օրերուն: Ս. Մննդեան տօնը — կամ շարաթապտէքը — կանխող Աւագ Տօներու շարքին: Առաջինը կոչուած է Նահ Վլէմ հաւատոյ, իսկ երկրորդը՝ Հանօթ, ընտելելոյ կամ Հնիթանոց առաքելաւը: Յունաց մօտ մեծ այդ տօնով վերջանէ կը դուրս Առաքելոց Պետրին, որ կը սկսի Հոգեգալուստէն ութ օրեր ետք:

Ս. Պետրոս մէշա կը յիշուի գլխաւոր առաքելոց դասուն, գոնց տարիքով եփրդապետը ըլլալուն: Դաւիթիացի էր և զբաղւածով ձկնորս, իր կրտսեր եղբոր՝ նախակու Անդրէաս առաքեալի հետ: Ամուսնացած էր և, ըստ Լպօնեական աւանդութեան, ունէր դուստր մը՝ Փեթրոնիա անունով, որ կը նշանակէ Դուստր Պետրոսի և որ անցած է Լուսին Եկեղեցւոյ տուրքերու շարքին, Մայիսի 31ը դուսնալով իբրեւ յիշատակութեան օր:

Պետրոսի բուն անունը Սիմոն էր: Սիմոն և առաքելներէն, որ անուանաւ փոխութեան ենթարկուեցաւ Փրկչին կողմէ: Պետրոս (Յունարէն Պետրէ = վլէմ) կոչուեցաւ իր հաւատքի ամրութեան հա-

ըլլալ յաւերժական կեանքի անսպառ Աշխարհին մօտ, յազնալու համար՝ հոգիներու անմահարար նեկտարով: Անոնք, ձայնակցելով Սրբազան Առաքելին, կը կրկնեն. Տէր, որովհետ պիտի երթանք, յաւիտենական կեանքի խօսքեր ունին Դուն:

ՆՈՐԱՅՐ ԱՐԳԵՊՍ.

մար: Թէև դեղեկեցաւ իր հաւատքին մէջ, ուրանալով իր Տէ՛թը Անոր գառաժարութեան ասէն — ունանք իր ուրացումը կը նկատեն դիտումներ, որովհետեւ միայն այդ կերպով է՝ որ ան պիտի կարող ըլլար հետեւի դատաւարութեան բոլոր փուլերուն —, սակայն իր՝ անկեղծ զղջումին շնորհիւ ներման արժանացաւ: Միև աշտ կերտներէն աւելի զՔրիստոս սիրելուն համար ալ արժանացաւ Անոր ոչխարները հովուելու պատասխանող պատասխանատուութեան (Յովհ. ԻԱ. 15 — 18):

Պետրոս նախ իր Աթոռը հաստատեց Անտիոքի մէջ (Լատինք 22 փետրուարին ք նշեն այդ դէպքը), ուր առաջին անգամ ըլլալով նոր կրօնքի հետեւորդները Քրիստոսնեայ կոչուեցաւ: Յետոյ միկնեցաւ Հռոմ, մայրաքաղաքը կայսրութեան, ուր Ներսէ կայսեր հրամանաւ գնացք իր բողոքարդիւն կեանքը գլխիվայր խաչելութեան, ինքզինք արժանի չհամարելով իր Տիրոջ նման խաչ բարձրանալ: Յետագային անոր շիրմին վրայ բարձրացած է իր անունը կրող Վատիկանի Մայր Տոմարը, որ աշխարհի բնագրաւորայն ու փառաւորայն ազոթատունն է: Իսկ Հռոմի Աթոռին գահակալները (Պապերը) կը նկատուին յաջորդները Ս. Պետրոսի:

Ս. Պետրոս շատ ճշգրիտեղեցիկաւ — ընդ որն է ոչ-պաթոլիկ — նկարներուն մէջ կ'երեւի բանալի ի ձեռին: Ակնարկուած թւում կ'երթայ անշուշտ Տիրոջ անոր ըրած խոստումին: Ճաց քեզ զփականս արքայութեան երկնից (Յովհ. ԺԶ. 19), Թէև Քրիստոս ուրիշ առիթով մը տաններկոյցին ալ պարգեւեց նայապատին ու խշտանութիւնը:

Առաքելական Եկեղեցւոյ երկու մեծ հառաւորներուն մօտ գոյութիւն ունի շառնԱ. Պետրոսի շղթայից: Կոչուած ասնը, Արեւմտեայց մօտ 1 Օգոստոսին, իսկ Արեւելեայց մօտ՝ 16/29 Յունուարին: Ըստ աւանդութեան, Գործք Առաքելոցի ԺԲ. գլխուն՝ Յրդ. և Դրդ. համարներուն մէջ յիշուած շղթան, որով կ'ապուած էր մեծ առաքելալը բանալի մէջ և որը ինկու իր ձեռքերէն ազատարար Կրիշտակի երեման ասէն, առաքելալին աշակերտներուն կողմէ փոխադրուած է Հռոմ, ուր

կը Ֆիալ ցայտօք և որուն շնորհիւ, ըստ մեր Յաղմուաւորքին, շատ մը հրաշքներ աւ բժշկութիւններ կը կատարուին:

Նոյն պապանարար կայսեր հրամանով, նոյն վայրին մօտ և նոյն թուականին (67) գլխատուած է Ս. Պողոս, Տարածացի նախկին Սողոմը, որ Թէև առանհրկաքէն չէր և հալածած իսկ էր նորահաւատները, սակայն արժանացած է կոչուելու «13րդ առաքելալ», դարձի գունէն ետք իր կատարած աւետարանական եղական գործին համար: Բաւ է յիշել որ Նոր կտակարանի գրքերուն կէսէն աւելին իր անունը կը կրեն իրենց նախնի: Վրանագործ էր Ս. Պողոս և ամուրի: Ամուսնացած քոյր մը ունէր Երուսաղէմի մէջ, որուն որդին՝ Բառնաբաբ մին էր 72 աշակերտներէն և եղաւ ամենէն մտերիմ ու նուիրեալ գործակիցը իր քեռիին: Աշակերտած էր Գառնիէլի, որ հրէական կրօնքի որուն մեծագոյն տեսարաններէն մին կը համարուէր: Հմուտ էր Յունարէն և Լատիններէն լեզուներուն և կը վայելէր Հռոմէական հպատակութիւն:

Գառնիկոսի ճամբուն վրայ նորակազմ Քրիստոնէական Եկեղեցին հալածող ու նախազկայ Ստեփանոսի քարկոծման կատակից Սաւուղին կամ Սողոմին նոր կրօնի մեծագոյն շատագով Պողոսի փոխակրօնով Քրիստոնէութեան արշալուստին աւմենէն ուշադրաւ և անկիւնադարձայն քէպքը կարելի է համարել: Լատիններ 25 Յունուարին կը նշեն այդ դէպքը:

Երբ կը մտածենք ձկնորսի մը և վրա նազործի մը հոգեկան մեծութեամբ իրաւ գործուած պատմութեան մեծագոյն յեղաշրջումին, ինքնաբերաբար կը տարւիւնք շրջուելու հետեւալ հարցումը: Ինչ է այն, որ կը կատարուէ Պետրոս առաքելալը, ըստենք, իր դատակից Շմաւոն առաքելալին, կամ Եսայի մարգարէն, օրինակ, Ամբակում մարգարէն, երբ գիտենք թէ հրկուքն ալ նոյն շնորհ տաացած են Սուրբ Հոգիին: Մեր աշակերտութեան սիրերուն, վարժարանէն ներս հաստատուած կը յաջող չրջաւորաւորները Վատուոյ Վկայաւ: Նոյն վարժարանիւ գրութիւնը՝ 100 ի վրայ նուազագոյն 80 նիշ ապահոված տարակերպը կ'արժանանար այդ պատուին:

ՍԿՐՏՈՒԹԵԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴԸ

Մկրտուքեան Խորհուրդը մին է Եկեղեցւոյ եօթը Խորհուրդներէն և առաջինը զոր քրիստոնեան կ'ընդունին իր աչքերը այս աշխարհի լոյսին բանալի ետք: Եւ մին այն երկուքէն, զոր շարունակեցին ընդունիլ Բողոքական շարժման հետեւողներ — միւսը ըլլալով Ամուսնութիւնը — իբրև Խորհուրդ Եկեղեցւոյ:

Մկրտութեան Խորհուրդին գերազանց կարեւորութիւնը կը կայանայ այն իրողութեան մէջ, որ անով է որ նորածինը, ազատագրուելով Աղամական մեղքէն, կ'անդամագրուի Քրիստոսի Եկեղեցիին:

Հաւատա՞ք ... ի մի մկրտութիւնն ըսուած է Նիկիական Հաւատոյ Հանգանակին մէջ: Ցաւալի է որ կարգ մը Եկեղեցիներ, անվաւեր համարելով այլ Եկեղեցիներու կողմէ կատարուած մկրտութիւնը, վերամկրտութեան կ'ենթարկեն ան մուսնութեան կամ այլ պատճառներով իրեն յարողները: Հայնախոսութեան սա դարուն կրօնական նեղմտութեան — չըսելու համար մոլեւաւաղութեան — օխտապիտակ քաջանիշը (որմէ յաջողեցան

ազատագրուիլ Հոռոմէական մեծ Եկեղեցին) պախարակելի երեւոյթ է արդարև:

Միւս կողմէ, նորազանգները, Քրիստոսի մկրտութեան տարիքը (30) առաջ քնելով, կ'արգիլեն երախաներու մկրտութիւնը մինչև չափահասութիւն: Այդպիսիները կը մոռնան թէ ոչ մէկ հանգիստութիւն կայ մեր և Յիսուսի մկրտութիւններուն միջև: Յիսուս, ըլլալով Աստուածորդի, կարիքը չունէր մեղի նման մեղքէն սրբուելու: Յովնանէնսի տուածը ջուրի մկրտութիւնն էր և ոչ թէ Հոգւոյ մկրտութիւնը, Մկրտին իսկ յայտարարութեամբ, Յիսուս ուղեց անցնիլ ձեական այդ մկրտութենէն, քերիւլ համար մեղի երկնային վկայութիւնը Աստուածորդի իր հանգստանքին, անցնելէ առաջ հոգեւոր իր առաքելութեան: Ամէն ինչով Յիսուսի նմանիլ ուղղողները արդեօք ինչո՞ք Անոր նման իրենք գիրենք չեն ենթարկեր (ութորեալ) թլփառութեան:

Գործք Առաքելոցը մեղի կը պատմէ թէ Պողոս և միւս առաքելները երբ կը քարոզէին նոր կրօնը Ս. Երկրին մէջ և այլուր, կը կատարէին Դատ մկրտութիւն: Սրբեմն ամբողջ ընթանիքներ միահաղոյն կը մկրտուէին: Արդ, ներելի է ենթադրել թէ այդ ընթանիքները չունէին մանուկ կամ երախայ անգամներ: Իսկ երբ պառքեալներուն օրինաւոր նկատածը և կիրարկածը 'կը համարեն ապօրէն, կ'առկած 'կ'արթննայ աննեց քրիստոնեայ կոչումին իսկ մարին:

Հին առեւ, չմկրտուած անհատը չունէր իրաւունք: Ս. Պատարագի Խորհուրդին ներկայ ըլլալու, Առոր համար է որ Պատարագի, ընթացքին, Սրբապաշտութենէն առաջ, Սարկաւաղը կը ձայնէ: ՎՄԻ՞նք յերեւոյթիք:

Մեր Եկեղեցին Մկրտութեան հետ երախային կը չնորէ Խաչ Դրոշմի և Հաղորդութեան Խորհուրդները, զոր Հոռոմէական Եկեղեցին կը չնորէ քանի մը տարիներ ետք, առանձին առանձին (նախ Հաղորդութիւնը), համախումբ և եկեղեցական մեծաշուք հանգիստաւարութեամբ:

ԳԵՈՐԳ Ս. ՃԻՆԻՎԻՋԵԱՆ

Ուրեմն, իբրամէ 20 թիւ տարբերութեամբ — թէև 100ի վրայ 100 քերոց պշակերտ, իբրև անսպելու հանճար, դժուար է երեւակայել — յաջող աշակերտներ նոյն վարձատրութիւնը կը ստանան:

Անոնք որոնք կրնան աւելի լայնօրէն բանալ իրենց հոգիին պրիմակը հաղեոր իրողութիւնն է ցնցաւորած լոյսին ու ճշմարտութեան, անոնք միայն կրնան հասնիլ — և իրենց հոգ ուրիշները հաղեւել, առաջնորդել — բարոյական բարձունքներու: Իսկ միւսները կը մնան անելի խոնարհ և համետ գիրքերու վրայ: Եթէ առաջինները ունին արեւին՝ միւսները նախն առողի մը փայլն ու չիբմութիւնը: Բայց առողի մը կրպին ալ ունի զօրութիւնը մեր մեղքերը մոխրի վերածելու, եթէ քաջութիւնը ունինք զանոնք բռնելու անոր փաղաքիչ բացերուն դիմաց:

Ք Ա Ռ Ե Ա Կ Ն Ե Ր

Կէս դար է անցեր այն օրէն ուր ես,
Կամօս ու սկար տղայ մը լալկան,
Պինդ բռնած ձեռքէն բարի իմ մօրկան
Կը մտնէի ես այս Մանկապարտէզ:

Ժամանակի թաթն՝ կոճ, անկարեկիր,
Ուրա՛ն ծաղիկներ արեւս է փողեր,
Անոնց տեղ ուրա՛ն փուլեր կան հիմա,
Ուրո՛մ պիտի՝ խօսեն զիս մինչեւ ի մահ:

Երջանիկ եմ ես փանի կուրծքիս տակ
Սիրսս կը տրտիւ սիրով մ'անյատակ.
Սիրսս կը տրտիւ սէրերով ուժգին,
Ձիս կապող մարդոց ու տիեզերքին:

Հիմ ընկերներ կը մեկնին, նորերը կու գան,
Գէթ անցեալին պէս ըլլար ապագան.
Իմ խինդն ու վիշտը բաշխող մարդերուն
Սիրսս կը բանամ սիրով մը տնհուն:

Փոքրեմ այս խանդո՛ւ մէյմէկ վարդ քուրեան,
Կեանքին չբացուած դեռ անցիր մատեան,
Պղտու աչքերով նորէն կը նային
Օրէ՛ օ՛ր սեւցող մեր այս աշխարհին:

Վիճեմ է կուսակուեր այսօր վերստին
Մտխա ամպահոծ, թուխ հորիզոնին,
Երբ ընթացաւարս, պարսասած ճարին
Չեոմն իր կ'երկարէ նոր ժամանողին:

Կու գան ու կ'երթան ճարիներն անվերջ,
Բաժինն՝ անցեալի ճոխ թանգարանին,
Յոյսերով նանիր, խոհերով ստերջ,
Իրենց ձեռներուն՝ մահուան գերանդին:

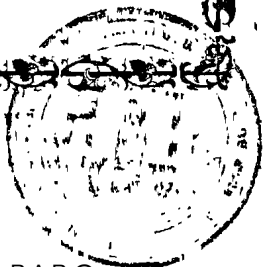
Քամին սրընթաց ու վիճապաձայն
Կը բերէ ցուրտ սառած ճիւղիւսին,
Չմրան օրերու մոռլութեան դէմ
Սիրախանձ արտերն անգամ կը մօին:

Մոռնանք անցեալը, գործ իր յուերով,
Դիմենք գալիքին՝ խոխոս, անվեհեր.
Հինին կառչելով, նորէն վախճալով
Շահ ապահովել ցարդ մ'վ է կրցեր:

Բոլոր անոնց՝ որոնց արտին
Վիճեմ է հոսեր, թող Նոռ ճարին
Բերէ իր բոյժն ու բալասան,
Հաւատք ամուր ու անասան:

1988

Գ. ՃԱՐՏԱՐ

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԿԱՐԱՊԵՏ ԱՂԹԱՄԱՐՑԻ

(1430? — 1509?)

Գրիչ, Նկարող և Կազմող Կարապետ Քնն. Աղթամարցի ծնած է ժն. Դարու երկրորդ քառորդին օկրգրները հաւանաբար: Հօրը անունն էր Յոհաննէս: Մայրը կը կոչուէր Շարմէիք, իսկ կենսակիցը՝ Ղամար խաթուն, իր աւուուցիչը եղած է Մինաս:

Աղթամարցիին մանրանկարչական գործունէութիւնը կ'ընդգրկէ 1462—1498 տարիները: Այդ շրջանին՝ մօտ երկվու տասնեակ ձեռագիրներ Նկարազարգած է շահկանի, և արժէքաւոր պատկերներով: Այդ ձեռագիրներուն մեծագոյն մասը այժմ կը պահուի Երեւանի Մատենադարանին մէջ:

1. — Աւետարան, 1462, Արճէշ: Գրիչ՝ Յովաննէս քահանայ, որդի Մանգասարի, աշակերտ Քուճայ վարդապետի: Մազկող՝ Կարապետ: Ստացող՝ Խօջաքանաւորաւ: Եւ Ձեռ. Երեւանի, թիւ 4778, Յիշատակարանք ժն. Դարի, Բ. Մասն, թիւ 224:

2. — Աւետարան, 1463, Բերդաձոր վանք, Ռաֆայէլ: Գրիչ՝ Մարգարէ, յիշատակարանին մէջ կ'ըսէ. «Անձեղագիր լեռնք, դի ալքս ի լուսոյ էր պակասեր և ձեռն ի շուշափելոյ և միտքս ի անանելոյ»: Նկարող՝ Կարապետ: Ստացող՝ Աստուածատուր ասնուտէր. — Ձեռ. Երեւանի, թիւ 4837, Յիշատ. ժն. Դարի, Բ., թիւ 249:

3. — Աւետարան, 1470, Աղթամար, Գրիչ՝ Հայրապետ արեղայ, որդի Խաչատուրի: Մազկող՝ Կարապետ քահանայ: Ստացող՝ Մկրտիչ կրօնաւոր. — Ձեռ. Երեւանի, թիւ 8928, Յիշատ. ժն. Դարի, Բ., թիւ 386:

4. — Մաշտոց, 1471, Աղթամար, Գրիչ՝ Ներսէս Եպիսկոպոս, որդի Կուլջիբէկի: Մազկող՝ տէր Կարապետ, աշակերտ Մինասի. — Ձեռ. Երեւանի, թիւ 5702, Յիշատ. ժն. Դարի, Բ., թիւ 391:

5. — Մայր Մաշտոց, 1471, Աղթամար, Գրիչ՝ Հայրապետ արեղայ, որդի Խաչատուրի: Մազկող՝ Կարապետ քահանայ և Մուրաւ սարկաւադ. — Ձեռ. Երեւանի, թիւ 4775, Յիշատ. ժն. Դարի, Բ., թիւ 393:

6. — Աւետարան, 1471, Խառաբասայ վանք, Գրիչ՝ Մելքիսէդ քահանայ, աշակերտ տէր Իգնատիոսի: Նկարող՝ Կարապետ: Մազկող՝ և ստացող՝ Գրիգոր արդ. Առնշինցի. — Ձեռ. Երեւանի, թիւ 6767, Յիշատ. ժն. Դարի, Բ., թիւ 407:

7. — Աւետարան, 1471, Աղթամար, Գրիչ՝ Թումայ քահանայ, որդի և աշակերտ Գրիգոր քահանայի: Մազկող՝ Կարապետ քահանայ: Ստացող՝ Մարտիրոս Բառեցի. — Ձեռ. Երեւանի, թիւ 2632, Յիշատ. ժն. Դարի, Բ. թիւ 411:

8. — Աւետարան, 1472, Կոռնց Անապատ: Գրիչ՝ Յովաննէս, Նկարող՝ Կարապետ: Ստացող՝ Խաղարեկ. — Ձեռ. Նոր Զուգայի, թիւ 68, Հիմն. Յիշատ. ժն. Դարի, Բ., թիւ 428:

9. — Աւետարան, 1474, Հիգանայ երկիր, Գրիչ՝ Յովսէփ, որդի Յովաննէս քահանայի: Նկարող՝ Կարապետ: Ստացող՝ Մովսէս կրն. փրկիտիայ, որդի վարդանի. — Ձեռ. Երեւանի, թիւ 5738, Յիշատ. ժն. Դարի, Բ., թիւ 464:

10. — Աւետարան, 1474, Գրիչ՝ Մարգարէ, որ ասպետի իր քաղաքն է. «Վա՛յ, որ զրոյցն դիս կու խափանէ ի գրելոյ»: Նկարող՝ Կարապետ: Գառուխրատու՝ Մխիթար քարգործ: Դի Աւետարանը առած է իր հոգեւոր կրթիչին: Արտաւճի որդի Մկրտիչ արեղայի. — Ձեռ. Երեւանի, թիւ 7835, Յիշատ. ժն. Դարի, Բ., թիւ 468:

11. — Աւետարան, 1478, Աղթամար, Գրիչ՝ Հայրապետ կրօնաւոր, որդի Խաչատուրի: Մազկող՝ Կարապետ: Ստացող՝ երկու քարեր, Դուրդանէ և Շահապատ. — Ձեռ. Նոր Զուգայի, թիւ 527, Յիշատ. ժն. Դարի, Բ., թիւ 544:

12. — Աւետարան, 1484, Աղթամար, Գրիչ՝ Յակոբ կրօնաւոր, որդի Յովսէփի: Մազկող՝ տէր Կարապետ: Գառուխրատու՝ Խոջա Սաղապայ. — Ձեռ. Երեւանի, թիւ 9233, Յիշատ. ժն. Դարի, Գ. Մասն, թիւ 68:

13. — Աւետարան, 1490, Աղթամարի Գրիչ՝ Հայրապետ արքեպիսկոպիտի Կարապետ քահանայի Մատթոյի Մովսէս խաթուն. — Զեռ. Երեւանի, թիւ 7585: Յիշա. ԺԵ. Դարի, Գ., թիւ 197:

14. — Մաշտոց, 1492, Աղթամարի Գրիչ, Ժողովող և կազմող՝ Կարապետ քահանայ, կենսագիրը՝ Ղամար խաթուն: Պատուիրատու՝ Պաւլոս Կիւսն. — Զեռ. Երեւանի, թիւ 4201: Յիշա. ԺԵ. Դարի, Գ., թիւ 245:

15. — Աւետարան, 1498, Գրիչ՝ Յովսէփ, արքիւպարքաւորի Մաղկոյ Կարապետ քն. Աղթամարցի: Մատթոյ թուայ ծիսակնաց. — Զեռ. Երեւանի, թիւ 4955: Յիշա. ԺԵ. Դարի, Գ., թիւ 358:

16. — Մաշտոց, 1498, Աղթամարի Գրիչ՝ Կարապետ քահանայ, արքի Յովսէփի, Կազմող՝ Մկրտիչ, Պատուիրատու՝ Ղփաղ խաթուն. — Զեռ. Երեւանի, թիւ 5181:

17. — Աւետարան, Նկարող՝ Կարապետ. — Զեռ. Երեւանի, թիւ 10128: Յիշա. ԺԵ. Դարի, Գ., թիւ 712:

ԵՐԲ ԿՄՊՐԷՐ ՄՈՎՍԷՍ ՔԵՐԴՈՂ

Մովսէս Քերդոյ ծանօթ է առաւելապէս իր Պիտոյից Գրիչով: Իր մասին կենսագրական հաստատ անգնկութիւններ չկան: Իր ապրած ժամանակը հնդեւել համար հարկ է գրիչը անսր աշակերտներուն, որոնցմէ յիշուած են երեքը: Այդ երեքն են՝ Կրկունքը կը բերին շափաւոր նպատակ մը մեր առաջագրած հարցին պարզարանման: Ակնարկելով աշակերտներն են,

Ա. — Թէոդորոս, յիշուած Պիտոյից Գրիչին վերջը գտնուող յարգարական խրատադրանութեան մէջ, որ ուսուցչէն ուղղուած է աշակերտին: Այդ դրութեան մէջ ժամանակագրական սրիէ տուեալ չկայ:

Բ. — Եղբայր Անդեղացի: Առարմախն ունինք հետեւեալ յիշատակութիւնները:

1. — Սահմանաւ Աստղիկ, Պատմութիւն, Տպ. Պետերբուրգ, 1885, էջ 82. — Նրան զինի տեսան Քրիստոսափոր յաւարտ յայտարարի կնից հայրապետ Հայոց առարն Ղեւոնդ ի գաւառէն Առբերանէս:

Ի գնդջէն փոքր Առետու՝ աճա իա: Եւ ապա զինի վարդ Պատրիկայ, Կըրտն վահանայ, մարդպետք պարտիկէ տիրեցին Հայոց աճա ծա: Յարուժ ժամանակի Եղբայր Անդեղացի, աշակերտ ճարտասանին Մովսէսի եպիսկոպոսի Բագրեանդ գաւառի, զգառ ճարտասանիցն քաղմացուցանէրն:

Այստեղ ունինք իբրեւ ժամանակագրական տուեալ Ղեւոնդ Յոստոսեցիի կաթողիկոսութեան շրջանը, 545–548, և վարդ Մարդպետի պաշտօնավարութիւնը, 505–509 — ըստ Օրմանեանի — որոնք կը ժառանգեն մեզի վեցերորդ դարու առաջին կէտը, երբ Եղբայր Անդեղացի կ'աւանդէր ճարտասանութեան գասեր:

2. — Սամուէլ Անեցի, Շիթ թուակաշնով ունի հետեւեալ տողերը. ճեղքառ Անդեղացի, աշակերտ Մովսէսի Եպիսկոպոսի Բագրեանդայ. զգառ ճարտասանիցն քաղմացոյց» (էջ 73):

Այս թուականը, 529, համահայն է Ասողիկի յիշած ժամանակաշրջանին հետ: Հետաւորաբար, այս երկու տուեալները հիմն ունենալով, Եղբայր ուսուցչական գործունէութեան շրջանը կրնանք համարել 520–550, ժառանգարպէս: Իսկ իր ուսուցչին, Մովսէս Քերդոյի, կեանքը հարկ կ'ըլլայ զետեղել, հնթագրաբար, 470–530 տարիներուն:

Գ. — Պետրոս Եղբ. Սիւնեաց, քերդոյ, աշակերտ Մովսէս քերդոյանոր, ըստ Սահմանա Օրբէյանի (Տպ. Փարիզ, Ա. Հատոր, էջ 79, 131): Սա ժամանակացած է Դուինի Բ. Ժողովին (554): Իր եպիսկոպոսական պաշտօնավարութիւնը կը գրուի 548–557: Ըստ այսմ նա իր ուսուցչի ընդամենը պիտի ըլլար չ. 470–530 թն:

Ուստի, ամփոփելով մեր նկատողութիւնները, կը հասնինք այն եզրակացութեան թէ Մովսէս Քերդոյ, եպիսկոպոս Բագրեանդայ, ապրած պիտի ըլլայ Եղբայր Երկրորդ կէտէն մինչև Զ. դարու առաջին կէտը տարածուող շրջանին, 470–530 տարիներուն ժառանգարպէս:

Ն. ԱՐԲ. ԵՈՎԱԿԱՆ

ՀԱՅ ՆԿԱՐԱՂՆԵՐ

ՅՈՎԱՆԷՍ ՂԱՐԻԷՑԻ

(1610? — 1666?)

Գրիչ և ծաղկող Յովանէս Ղարէցի ծնած է ժէ. Դարու սկիզբները ենթադրաբար: Որդին էր տէր Յովանէսի և Եահուժի: Աշակերտած է Հիգանցի Յովանէսին, զոր իր հոգեւոր հայրը կը կոչէ և կ'աւելցնէ. «Բազում աշխատանք ունի ի վերա մեղաւոր որդեյոս, թէ ի գիր և ի ծաղիկ ուսուցանել, թէ ի շարական և ի ծայնաւորը պաշտօնընելոյ (Յուցակ Ձեռ. Ս. Յակոբեանց, Ը. Հատոր, էջ 282): Յովանէս ամուսնացած էր. կնիակիցը կը կոչուէր Եահուժ. Իր գրչական գործունէութեան կարճ մէկ շրջանը ծանօթ է, 1636էն 1647: Այդ միջոցին արտադրած է հետեւեալ գործերը:

1. — Աւետարան, 1638, Սուրա գիւղ: Գրիչ՝ Յոհան: Բահանայ: Ծաղկող՝ Յովանէս Ղարէցի, աշակերտ Հիգանցի Յովանէսի. — Ձեռ. Երեւանի, թիւ 5849: Յիշտ. ժէ. Դարի, Բ. Հատոր, թիւ 1083:

2. — Աւետարան, 1640, Աւրդանց գիւղ: Գրիչ՝ Կիրակոս, որդի Մուսէսի: Ծաղկող՝ Յովանէս Ղարէցի, որդի տէր Յովանէսի և Եահուժի: Ստացող՝ Սիմէոն Վրդ. Ապարանցի. — Ձեռ. Ս. Թ. 2870: Յիշտ. ժէ. Դարի, Բ. Հատոր, թիւ 1271:

3. — Եարական, 1644, Աւրդանց գիւղ: Գրիչ՝ Աւետիս: Ծաղկող՝ Յովանէս Ղարէցի: Ստացող՝ Ստեփանոս Հէրպետ — Ձեռ. Ս. Թ. թիւ 1659: Յիշտ. ժէ. Դարի, Գ. Հատոր, թիւ 280:

4. — Եարական, 1645, Աւրդանց գիւղ: Գրիչ՝ Աւետիս: Ծաղկող՝ Յովակ Ղարէցի: Ստացող՝ տէր Մարտիրոս. — Ձեռ. Ս. Թ. թիւ 1639: Յիշտ. ժէ. Դարի, Գ. Հատոր, թիւ 316:

5. — Եարական, 1646, Աւրդանց գիւղ: Գրիչ՝ Աւետիս, որդի Վարդան քահանայի, աշակերտ տէր Կիրակոսի: Ծաղկող՝ Յովանէս Ղարէցի: Ստացող՝ Սիմէոն Վրդ. Ապարանցի. — Ձեռ. Երեւանի, թիւ 8454: Յիշտ. ժէ. Դարի, Գ. Հատոր, թիւ 365:

6. — Աւետարան, 1647: Գրիչ և ծաղկող՝ Յովանէս Ղարէցի: Ստացող՝ Սիմէոն

Վրդ. Ապարանցի. — Ձեռ. Երեւանի, թիւ 5634: Յիշտ. ժէ. Դարի, Գ. Հատոր, թիւ 426:

ՄԱՐԿՈՍ ՊԱՏԿԵՐԱՀԱՆ

(1615? — 1676)

Ժէ. Դարու երրորդ քառորդին Կ. Պոլսոյ մէջ Նշանաւոր մանրանկարիչ մըն էր Մարկոս, որ ընդհանրապէս կը յիշուի իբրեւ ծաղկարար կամ պատկերահան: Ծնած է ժէ. Դարու սկիզբները ենթադրաբար: Հայրը կը կոչուէր Բարադամ: Մարկոս ամուսնացեալ էր, և իր որդին՝ Դպիր հետեւեալ հորնական արուեստին, և իր կարգին ճանդիսացաւ անուանի նկարիչ մը:

Մարկոս վախճանած է 1676ին, Կ. Պոլիս, և թաղուած Պալլադիոյ Հայոց գերեզմանատունը: Իր ծաղկած և նկարագրած ձեռագիրներէն կրնանք լիջել հետեւեալները:

1. — Աւետարան, գրուած Կ. Պոլիս, 1651ին, Լեմցի Տիրացու Յակոբ գրչի ձեռքով, Կեսարացի հաշատուր Երէցի համար: Նկարագրողած է Մարկոս ծաղկարար. — Ձեռ. Ս. Թ., թիւ 1970:

2. — Աստուածաշունչ, օրինակուած 1654 — 1660 տարիներուն, Կ. Պոլսոյ մէջ, Ակնեցի Թամուր գրչի ձեռքով, Երեմիա Չէլէպիի մօրեղբոր՝ Սահտեսի Ամբակունի պատուէրով, ի վայելում Յակոբայ կաթողիկոսի: Ծաղկած է Մարկոս պատկերահան. — Ձեռ. Երեւանի, թիւ 948:

3. — Աստուածաշունչ, օրինակուած է Կ. Պոլսոյ մէջ, 1654 — 1661 թուականներուն, գրութեամբ Մելիտոն երէցի, Յովայի և Ագարիայի, Ղրիմեցի Մարտիրոս վարդապետի համար: Նկարագրողում կատարած է Մարկոս պատկերահան: Ձեռնային նաւարեկութեան մը պատճառաւ գիրքը կը փնտրուի և ծաղկներուն ու զարդերուն մէկ մասը արուելով կը տգեղնայ: Ղրիմեցի քանի մը տարի ետք կը դիմէ Մարկոս նկարչին և վերստին նորոգելու կու տայ եղծուած խորաններն ու ծաղկները: Ստացողին ընդարձակ յիշատակարանը կը կրէ 1670 թուականը, ուր ցաւած արտով կը պատմէ Ղրիմեցին իր տասնեւվեցամեայ վշտակրութիւնը. — Ձեռ. Ս. Թ., թ. 2561:

4. — Մեկնութիւն Երզոց Երզոյն Գրի-

գորի Նարեկացւոյ, ընդօրինակուած Յովհաննէս երէցի ձեռքով, 1657ին, Կ. Պոլսոյ մէջ, Սարգիս արեղայի համար: Նկարները գծած է պատկերահան Մարկոս. — Զեռ. Ս. Ե., թիւ 1552:

5. — Աւետարան, գրած եւ ծաղկած է Կ. Պոլսոյ մէջ, 1671ին, Վանեցի խօջայ Պողոսի համար, ստանալով 200 դոշ: — Զեռ. Վնենտիկի, թիւ 1987: Բազմավէպ, 1950, էջ 277-278:

6. — Աստուածաշունչ, օրինակուած Կ. Պոլսոյ մէջ, 1676(?)ին, Խէքիրտաղցի Սարգիսի համար: Գրիչ Նահապետ Ուրփայեցի: Ծաղկումը՝ մասամբ Մարկոս պատկերահանի ձեռքով. — Զեռ. Երեւանի, թիւ 346:

7. — Խորհրդատետր, օրինակուած Տիրատուր գրչի ձեռքով, Կ. Պոլսոյ մէջ: Պատկերազարդող՝ Մարկոս պատկերահան. — Զեռ. Ս. Ե., թիւ 227Ծ:

8. — Խորհրդատետր, օրինակուած Տիրատուր գրչի ձեռքով, Կ. Պոլսոյ մէջ, Խաչատուր երէցի համար: Ծաղկող՝ Մարկոս պատկերահան. — Զեռ. Ս. Ե. Թ. 22Է9:

Այս երկու վերջիններուն թուականները չեն նշանակուած. յայտնի չէ թէ իր մահէն քանի տարի առաջ նկարազարդած է զանոնք:

Մ Ո Ւ Ր Ա Տ Բ Ե Ր Ի Ա Յ Ի

(1620 ? - 1676 ?)

Դրիչ եւ ծաղկող Մուրատ Բերիացի, հետագային Մկրտիչ քահանայ, մնած է Ժէ. Դարու առաջին քառորդին վերջերը հաւանաբար: Որդին էր Զէյթունցի Ղազար քահանայի եւ Մարիամի: Աշակերտած է իր հօրը՝ քաջ քարտուղար Ղազար քահանայի: Ամուսնացած էր, ունէր որդի մը՝ Նղիա: Ապրած եւ աշխատած է Հայէպի մէջ: Իր գրչական եւ մանրանկարչական գործունէութիւնը տեւած է երկու տասնամեակ (1639 - 1656): Այդ շրջանի աշխատութիւններէն ծանօթ են հետեւեալները:

1. — Յայմաւուրք, 1639, Հայէպ: Դրիչը՝ Մուրատ եւ եղբայրը Պաղտատար: Ծաղկող՝ Ղազար քահանայ: Ստացող՝ մահտեսի Սաֆար. — Զեռ. Հայէպի, Թ. 148: Եղիատակարանին մէջ կը կարդանք. «Խորհրդութեան եւ սղախանջ գրիս անմեղադիր լերուք, զի կար մանկութեան մերոյ

այս էր. զի դեռեւս տխմար գոլով չեմք արժանի այսմ պատուելի արհեստիս». — Յուցակ Զեռ. Հայէպի, էջ 278-279:

2. — Աւետարան, 1640, Հայէպ: Դրիչ՝ Ղազար քահանայ, որուն որդիները՝ Մուրատ, Պաղտատար եւ Սարգիս, բազում աշխատութեամբ աշխատած են «ի կոկելն եւ ի գրելն»: Ստացող՝ մահտեսի խաչեր. — Զեռ. Հայէպի, թիւ 34: Յիշտ. Ժէ. Դարի, Բ. Հատոր, թիւ 1215:

3. — Մաշտոց, 1642, Հայէպ: Դրիչ՝ Մուրատ, որդի եւ աշակերտ Ղազար քահանայի: Ստացող՝ Աստուածատուր քահանայ. — Զեռ. Հայէպի, թիւ 74: Յիշտ. Ժէ. Դարի, Գ., էջ 140:

Եղիատակարանին մէջ կը կարդանք. «Աղայեմ յիշել ի Տէր զՂազար քահանայն, որ է հայրն իմ եւ ուսուցիչ, որ զամենայն աշխատանք ուսոյց ինձ զպատուական արհեստս» (Յուցակ Զեռ. Հայէպի, էջ 164):

4. — Աւետարան, 1652, Հայէպ: Դրիչ եւ ծաղկող՝ Մուրատ, որդի Ղազար քահանայի: Ստացող՝ Դրիգոր սարկաւազ. — Զեռ. Հայէպի, թիւ 40: Յիշտ. Ժէ. Դարի, Բ., էջ 823 Ժ.:

Յուցակագրողին համածայն շնկարները քացառապէս յաջող են:

5. — Սաղմոս, 1654, Հայէպ: Դրիչ՝ Մուրատ, որդի Ղազար քահանայի եւ Մարիամի: Ստացող՝ վարպետ Սուլէյման (Սողոմոն) որդի Մահթուխի. — Զեռ. Հայէպի, թիւ 61:

6. — Աւետարան, Զ. 1655, Հայէպ: Ծաղկող՝ Մուրատ Մկրտիչ քահանայ (1655). — Զեռ. Երեւանի, թիւ 7293:

7. — Աւետարան, 1658, Հայէպ: Դրիչ՝ Մկրտիչ քահանայ, որդի տէր Ղազար քաջ քարտուղարի: Ստացող՝ Դրիգոր քահանայ. — Զեռ. Հայէպի, թիւ 27:

Մ Կ Բ Տ Ի Չ Ե Ի Պ Կ Ի Ա Յ Ի

(1620 ? - 1680 ?)

Նւզդկիացի Մկրտիչ քահանան յայտնի գրիչ եւ ծաղկող մըն էր Նւզդկոյ մէջ Ժէ. Դարու երկրորդ կիսուն: Մնած է նոյն դարուն սկիզբները մօտաւորապէս: Նախ յիշուած է որպէս ջահրնկալ (1656): Իրեւն քահանայ յիշատակութեան կը հանդիպինք 1665ին: Մկրտիչ քահանան ունէր որդի մը՝

Աստուածատուր գրիչ (1686-1703): Եւդոկիացի Մկրտիչ քահանայի քառորդ դարու (1656-1680) գրչական աշխատանքներէն ծանօթ են հետեւեալները: Կր դասաւորենք ժամանակագրական կարգով:

1. — Յայսմաւուրք, 1656, Եւդոկիա: Դրիչ եւ ծաղկող՝ Մկրտիչ ջահընկալ: Պատուիրատու՝ մահտեսի Կիրակոս խոջայ. — Զեռ. Երեւանի, թիւ 10355:

2. — Աւետարան, գրիչ եւ ծաղկող՝ Մկրտիչ: Ստացող՝ Յովանէս չէլէպի. — Զեռ. Երեւանի, թիւ 10369:

3. — Աւետարան, 1661, Եւդոկիա: Դրիչ եւ ծաղկող՝ Մկրտիչ ջահընկալ: Պատուիրատու՝ մահտեսի Բարսեղ խոջայ. — Զեռ. Երեւանի, թիւ 10365:

4. — Պատմութիւն Հայոց Մ. Աորենացոյ, 1665, Եւդոկիա: Կրած է Մկրտիչ երէց առ ի վայելումն Դրիմեցի Մարտիրոս վարդապետին. — Զեռ. Ս. Յ. թիւ 1075:

5. — Ծառոց, 1679, Եւդոկիա: Դրիչ եւ ծաղկող՝ Մկրտիչ երէց (արդ.): Կազմող՝ գրչի որդին Աստուածատուր: Պատուիրատու՝ մահտեսի Կիրակոս. — Զեռ. Երեւանի, թիւ 10356:

6. — Աւետարան, 1680, Եւդոկիա: Դրիչ՝ Մկրտում Եօշեցի: Ծաղկող՝ Մկրտիչ քարտուղար քահանայ Եւդոկեցի: Ստացող՝ Գևորգ, որդի Թորոսի. — Յուցակ Զեռագրաց, որ ի Հանդէս Ամսօրիայ. էջ 102-3:

ՀԱՅՐԱՊԵՏ ԶՈՒՂԱՅԵՑԻ

(1620 ? - 1691 ?)

ժէ. Դարու Հայ մշակոյթի բազմա-վաստակ գործիչներէն մին է Հայրապետ Դպիր: Մնած է մօտաւորապէս 1620 թուին: Ամուսնացած էր Աննայի հետ եւ ունէր երկու որդիներ՝ Աղաջան եւ Սարգիս: Ունեցած է նաեւ աշակերտներ, ինչպէս Նահապետ եւ Յակոբ: Իր գործունէութիւնը կը տարածուի աւելի քան կէս դար տեւող ժամանակամիջոցի մը վրայ (1639-1691): Ան աշխատած է Նոր Զուղայի մէջ, առաւելագլխաւորեալ ծաղկող քան գրիչ: Իր գործերուն թիւը երեք տասնեակէն աւելի է: Ստորեւ կրնեք կայացնենք ընտրովի շարք մը:

1. — Աւետարան մը, գրուած 141 ին, Նորոգուած է 1639 ին, Բարդասար Վրդ. Զուղայեցիի կողմէ. այդ առթիւ Հայրա-

պետ նկարիչ կատարած է ծաղկումը. — Զեռ. Երեւանի, թիւ 7224:

2. — 1642, Մեկնութիւն Մատթէի եւ Յովհաննոսի Դր. Տաթեւացիի: Դրիչը՝ Անտոն Զուղայեցի եւ Մարգարէ: Ծաղկող՝ Հայրապետ: Ստացող՝ Պապասար վարդապետ. — Զեռ. Երեւանի, թիւ 1260:

3. — 1642-1645, Աստուածաշունչ: Դրիչ՝ Աստուածատուր Դպիր: Նկարիչ՝ Հայրապետ Դպիր: Ստացող՝ Զօհրապ Երեւանցի. — Զեռ. Ս. Յ., թիւ 1933:

4. — 1643-1646, Աստուածաշունչ: Դրիչ՝ Ստեփանոս, որդի Մարտիրոսի: Ուղղիչ՝ Դրիգոր քահանայ: Ծաղկող՝ Հայրապետ, ըստ երեւոյթին: Ստացող՝ Սաֆար Ամիրասաթենց. — Զեռ. Ս. Յ., թիւ 1934:

5. — Խորհրդատետր, 1647: Դրիչ՝ Աստուածատուր: Ծաղկող՝ Հայրապետ Զուղայեցի: Ստացող՝ Սնոփրիոս կրօնաւոր. — Զեռ. Երեւանի, թիւ 389:

6. — Աստուածաշունչ, 1648: Դրիչ՝ Ղազար: Ծաղկող՝ Հայրապետ: Ստացող՝ խոջայ Գետրոս. — Զեռ. Երեւանի, թ. 2567:

7. — Աստուածաշունչ, 1648: Դրիչը՝ Գասպար երէց եւ Յովհաննէս: Ծաղկող՝ Հայրապետ: Զեռ. Վենետիկի, թիւ 3:

8. — Աստուածաշունչ, 1649: Դրիչը՝ Գասպար երէց եւ Յովսէփ Դպիր: Ծաղկող՝ Հէրապետ: Ստացող՝ խոջայ Նազարէթ. — Զեռ. Երեւանի, թիւ 189:

9. — Յայսմաւուրք, շ. 1655: Դրիչը՝ Մկրտում եւ Մալին: Ծաղկող՝ Հայրապետ: Ստացող՝ Գետրոս, որդի Մարգարի. — Զեռ. Նոր Զուղայի, թիւ 261:

10. — Աւետարան, 1655: Դրիչ՝ Յակոբ Դպիր: Ծաղկող՝ Հայրապետ: Ծաղկումին համար Ծաղիկ խաթուն վճարած է 10 ոսկի: Ստացող՝ Դրիգոր քհն. Խոջապեցի. — Զեռ. Զեստեր Բիտտի, թիւ 578:

Ընտիր օրինակ մը 17րդ դարուն Նոր Զուղայի մէջ կատարուած աշխատանքի:

11. — Աստուածաշունչ, 1660: Դրիչ՝ Աստուածատուր քահանայ: Ծաղկող՝ Հայրապետ, վարպետաց վարպետ: Ստացող՝ Զաքարիա վարդապետ. — Զեռ. Երեւանի, թիւ 201:

12. — Աւետարան, 1691: Դրիչ՝ Կիրակոս երէց: Ծաղկող՝ Հայրապետ: Ստացող՝ Ղազար Թաւրիզեցի. — Զեռ. Երեւանի, թիւ 247:

ՍԱՐԳԻՍ ԴՊԻՐ ԱՏԱՆԱՑԻ

(1625?-1678?)

ՅՈՒՇԱՊԱՏՈՒՄ

Սարգիս քահանայի եւ Սառնայի որդին էր Սարգիս Դպիր, որ գրիչ եւ նկարող էր միանգամայն: Ծնած է Ժէ. Դարու երրորդ տասնամեակին ենթադրաբար: Կիրն կը կոչուէր Պաղտատ. Ապրած եւ աշխատած է ընդհանրապէս Ատանայի մէջ: Իր որդին Ղարլան յայտնի էր անդ իրրեւ ոսկերիչ եւ գրագիր: Սարգիսի գրչական եւ մանրանկարչական գործունէութեան շրջանը կ'ընդգրկէ 1661-1674 տարիները: Այդ միջոցին իր արտադրած երկերէն կրնանք յիշել հետեւեւորները:

1. — Ետրական, 1661, Ատանա: Գրիչ, նկարող եւ ստացող՝ Սարգիս Դպիր Ատանացի, որդի Սարգիս քահանայի եւ Սառնայի, հայր՝ Ղարլան գրագրի. — Ձեռ. Ս. Յ. Թիւ 1230:

Սարգիս իր Ետրակնոցը զարդարած է տէրունական նկարներով, որոնք կը թուին քաւական յաջող ընդօրինակութիւններն ըլլալ ԺԿ. Դարու վերջին կիսուն պատկանող նախատիպարներու:

2. — Աւետարան, 1667, Ալաշխան (Ատանայի մօտ հովոց մը՝ Պուլղար լեռան վրայ): Գրիչ՝ Սարգիս Դպիր Ատանացի, որդի Սարգիս քահանայի եւ Սառնայի: Ստացողը՝ Փանոս եւ Պուտախ. — Ձեռ. Անթիլիասի, Թիւ 156:

3. — Աւետարան, 1672, Ատանա: Գրիչ՝ Սարգիս Դպիր Ատանացի, որդի Սարգիս քահանայի. — Ձեռ. Ս. Յ., Թիւ 3069:

4. — Սաղմոսարան, 1674, Ատանա: Գրիչ՝ Սարգիս Ատանացի: Պատուիրատու՝ Զիւնկիրի որդի վարպետ Անդրէաս. — Յուլիանի Ձեռ. Զմմառի, Բ. Հատոր, էջ 293, Թիւ 26: Ձեռ. Evanstonի:

Ն. ԱՐԲ. ՄՈՎԱԿԱՆ

(Մնացեալը յաջորդիւ՝ 14)

Հակառակ վանի նահանգապետ Արամ Մանուկեանի խիստ հրահանգին, որ հեռաւոր շրջաններէն ուշացած գաղթողները չմնան քաղաքին մէջ, այլ շարունակեն իրենց ճամբան դէպի Կովկաս, եւ կողներէն մօտ մը կը շարունակէր դեռ վան մնալ, որովհետեւ Երեւան տանող ճամբան փակուած էր Քիւրաքերու կողմէն, Ռուսական բանակի առժամեայ նահանջին հետեւանքով:

Վանի Այգեօստանը ժամանային իր հասուն երազին մէջն էր: Պաղտայ լուսակաթ ողկոյցներ իրենց մարգարտաշար ճաթերն էին կախեր աստղատեղեք որթատունկերէն, կամ դիզեր հողից՝ կաթուի աղուօր հաւկիթներու նման: Արեւազոյն ծիրանը, դեղն ու սաւորը, մեղրի կաթիլներու հանգոյն, լոյսին մէջ կը շողային: Երկինքը կարծես հալեք, կաթիլ կաթիլ իր օրհնութիւնը կը ցօղէր Այգեօստանի պառլամենտով աղաղակն ծառերուն վերեւ: Լիճը, երկրի եւ երկնքի սիրազեղումներէն յղի, իր ամբարը կը ծնէր ժիւնուազ, իսկ մօտակայ հեղեղներուն մէջ հեղեղները մօմերու պէս կը վառէին, Արշալոյսին հաւրդոնը կը շառագունէր եւ կաթնաթոյր ժայերը կը ներկուէին վարդի երանդներով: Հեռուն, լեռները արեւապաշտ քուրմերու պէս հագած ծիրանի, կը կանգնէին արեւին դէմ:

Վանը աշխարհի ամենահին քաղաքներէն էին՝ Հոյաստանի գեղեցիկագոյն վայրերէն է: Ո՞վ կրնար զայն մօռնալ, եթէ անգամ մը տեսած էր այդ հարաք գեղեցկութիւնը: Ան գեղեցիկ է Աստուրիի գլխուհիի նման, բուրմնաւետ՝ բոլոր դժբախտներու համախառն քաղցրութեամբ: Վանայ ծովի կապուտագեղ եւ զուլալ բիւրեղը, սարերէն իջնող հովի սարսուռներէն փոքրօք, իր ծալքերուն խորը կը պահէ հէթաթը մեր անցեալին: Իսկ իր հողերուն՝ փորուած գերեզմանները բաղմաթիւ հին ու նոր ցեղերուն, որոնց հազնեաքերը տակաւին փորագրուած կը մնան

հսկայ քարածառներուն վրայ: Աչքով զայն պարագրելու համար, պէտք է պար բռնել իր շուրջը թեւող վարագոյի, Առնոսի, Գրգուռի և Սիփանի հետ:

Ասանք սր կարգացրել են Անգլիացի Գեյֆթըն Հիշելի նկարագրութիւնը վասնայ ծովուն և անոր շուրջի լեռներուն, գիտաւած նկարութի գագաթէն, կրնան գիտնալ թէ օտար համբարգները ինչ հիացուածով նայել են վասնի անհամեմատելի գեղեցկութեան: Վանեցի իրաւունք ունի խորհելու թէ նրբեմական դրախտը վասպուրականի բոլորտիքը եղած է: Վասն Հայաստանի սիրտն է, հայ հոգիի ամենամեծ ապաստաններէն մին: Հոն է որ քն ամենէն աւելի եղած է ինքզինքը ու բերած անհուն նպաստը հայ յղացքին: Անոր բնական գեղեցկութիւնները, հայրենիքին գրեթէ կեդրոն ըլլալը՝ զինքը մասնաւոր գաւառի հանգամանքէն կը դադարեցնեն, ընդհանրական կնիք մը տալով իրեն: Իր ժողովուրդն ալ լաւ ու գէշ օրերուն՝ միշտ ամենածանր թեւերը վերցուցել է, ազգը պահելու, յառաջացնելու աշխատանքին մէջ:

Սր վարագոյն արեւն ծագող արեւը կը բարձրանայ, շուրջի լեռներն ու հովիտները կապոյտ, թափանցիկ չգորշով մը կը ծածկուին, վարագոյն բարձունքէն արեւակը իր բոցավառ ալիքներով՝ հրաշագեղ կալի մը կը վերածէ երկինքը: Ծովն ալ նորածագ արեւի շողերուն ներքեւ գոյն կը փոխէ, իսկ ալիքները ակնախտիկ, փալիփիլ կը սկսին, ձփացող ծովու ձիւրանի կուրծքին վրայ: Հոյսը հեղիկ քայլերով ձորերը կ'իջնէ և անդգագիթէն վեր կը բարձրացնէ կապոյտ չգորշը, որու ծոցէն փաղկուն ագամանքներ կ'անձրեւեն ծաղիկներուն և դալարիքին վրայ և եօթներանգ համոռոյրներ կը դառնան ժայռերու սիրտէն կախուած արծաթափայլ ջրվէճներուն:

«Առաւուռնուշուշի դրոխտը մեր երկրին մէջ կը գնէ: Այդ ի՞նչ բուռական է քր մեռն չարցնենք մեր արցունքները և պարծենա՞ք իբր ընտրեալ երկրի մը կը դաւակենք: Առաւուռ այդ գեղատրուծին՝ Հայաստանի նիւթական հարստութիւնը, բնական գեղեցկութիւնները, իւր է մեղր

ժայթքող անոր արօտները բնականաբար իրենց պիտի վերապահէին դրախտ անտունը: Վանեցի թողոր է բաւ — ակնարկելով երկրի առատ քերթին — հոգի ցանեա՞՞ր կը բռնեն: Կանաչը չի մեռնի: Դիւղուն շուրքերը, ծաղիկները, առանց ձեռքի հպումին ձեւաւորուող բուսական առատութիւնը, որ կը լեցնէ ջրաարբի այդ լեռներն ու հովիտները, անսնց բուրումն ու զովութիւնը, ամէն անկիւնէ խաւանող բնական գեղեցկութեանց սքանչելի դաշնաւորումը, կը վերացնէ դիտողը, ակամայ անկէ խելով դրախտը:

Հակառակ այս փառքին որ կը պարուրէր վանն ու Այգեօտանը, ամայի էր ամէն կողմ: Չկային այդ դրախտին բնակիչները, ամիս մը առաջ գաղթած կովկաս: Լոռն էին երգերու և պարերու ձայները: Ուշացողները կ'անգրագառնային այս վիճակին և կը լեցունէին մտքը գաղտնիքով: Լիճին շորս գին, ասկաւին ամիս մը առաջ տնջտն անուշ յուշերով լի, ամայութիւն էր, ոչ ձկնաբաններ, ոչ ալ թեկնածի թեւը ձերմակ կտաւներուն: Զարագոյժ վնակ մը իր ժողովական գաւազանով կարծեօ մահ էր սփռել այս դրախտին շուրջ:

Պանի մը օրեր յետոյ, ուշացող գաղթողները քով-քովի եկան, մասնելու իրենց կացութեան մասին: Այս վնական վայրկեանին, երբ ամէն մարդ սահմանած կը մասնէր անորոշ գալիքին, առաջ կու գար անկուս կամքի տէր մարդ մը, Փասկանցի Յոշմէր անունով, որ յաճախ այս կարգի հետադարձական վայրկեաններուն ժողովուրդի ծոցէն կը ծնին, իբրեւ տեսիլք և յայտնութիւն մարդոց ցաւին ու երազին:

Տարիներով փնտռած եմ այս անմահ հերոսը մեր յեղափոխական տարեգրութիւններու մէջ, բայց չեմ հանդիպած անոր անունին, որուն շնորհիւ մօտ 2500 անձեր պիտի փրկուէին: Առտու մը երբ արեւը իր մեծաքա թելերն էր բացել, Յոշմէրի ղեկավարութեան տակ, ուշացողներու կարուսանը համբայ կ'իյնար գէղի Սալմաստ: Բոլորն ալ կը զգային հաշեկան անբացատրելի տխրութիւն մը,

որ կու գար այն մեծ զրկանքին, որ գինն էր իրենց հազարամեակներու հաւատքին և արեան յեղովին: Ի վերջոյ հայրենիքը քնակելի հողամաս մը չէ միայն, այլ անմեռ զգացում մը, անհուն կախարդանքը հոգիները առնինքնող, ամենազօր արսիքը հողին, անմեռ երազը սերունդներուն, կարմիր իղձը ողջերուն և մեռելներուն: Կազթողներու խոսմբին մէջ կտր նաեւ քառանայ մը, որ աշքերը յառած Սիփանի ձիւնափառ կանին, կը մըմնջէր, «Սիփան, Սիփան, դուն շատ բան ես տեսած, հազարամեակներ առաջ քեզի են նոյնը մեր նախահայր Ուրարտացիները, քնզի է պաշտեր Ասորի Շամիրամը, երբ իր այգիներն է հաստատեր այս ծաղկուն հովտին մէջը»:

Հայն դաշտի մը մէջէն և գետակի մը ափով կը քալէր կարաւանը: Արեւն իր հոռոյ ու լոյսը կը թափէր մեկնողներու աշքերուն մէջ: Արեգակը յետոյ անակրն-կալօրէն վար կ'իջնէր, երկնքին կէսը սղոցելով ծիրանի գոյնով: Վերջալոյսի վարագոյրը կը սահէր և կ'իյնար հորի-զոնի ետին և առկա նուազող լուսինը կը կախուէր լեռներու սեւ պատէն: Խոշմէրը հարաւանին շուրջ կը ձիավարէր, երբեմն սկիզբը կ'երեւար, երբեմն ալ ուշացողնե-րու հետ կը մնար: Մէջքին՝ ունէր զոյգ ատրճանակներ և թամբին՝ հրացանը: Կը ջանար լուս արտագրութիւն ստեղծել իրեն յառուկ հնարքներով:

Լեռնապարը տակաւ կը ցածնար և ձամբան կ'անցնէր օտարաւանջէ մը: Ուշինչ կ'երեւար բացի պարապ երկինքէն: Սա-կայն յանկարծ սարալանջի կատարէն կը բացուէր տեսարան մը որ կարծես աշխարհառեղծման ընթացքի պարզաբա-նութիւնն էր, շատ աւելի լոյսն և հեռու, որքան կարող էր ընդգրկել անդէն աշ-քը: Մշտալալոյսին մէջ փռուէր էր գոգա-հովիտը, որուն չորս կողմերէն լեռներ էին կախուած: Մարգագետնի խորէն կա-րասնին կը մօտենար սեւ կտերէ կազ-մըւած երկարաձիգ շերտ մը մարդերու: Կեռուէն կը նշմարուէին անոնց փոթթոց-ներու և լոյսն գօտիներու գոյնզգոյն երանգները:

Խոշմէր այժմ կանգնած էր դառնթափի

եզրին՝ և կը նայէր հեռուն, ուր մթնշաղի մէջէն կ'երեւար արակատար բարձր ժայռ մը երկնքի կուրծքը մխտած: Ժայռին շուրջ կը նշմարուէին մարդեր, աստղեա-րէն բզկատուած սեւցող երկնքին ներքեւ: Գիւրտեր էին, որոնք հեռուօր ժայռե-րու փէշին ապաստանած կը դիտէին գազ-թողներու մօտեցող կարաւանը: Խոշմէր անձայն կը շրջէր քաղաքի ետին մէջ և գէնք ունեցողները ժողովուրդին շուրջը կը շարէր: Իր մօտ իրարու աղողուած կը դիզուէր ժողովուրդը, գայլերէ հետա-պնդուած ոչխարներու նման: Գիշեր էր արդէն, Խոշմէրը ուշադրութեամբ գետա-կին կը նայէր, որուն հայելին մէջ կը ցոլային ասկաւ մօտեցող Գիւրտերու սիւ-ռէթները: Այժմ գիտեր ան թէ ուր էին կեցած անոնք: Կարաւանը կը շարունա-կէր իր երթը մշուշի մէջէն: Բայց ով դարձան, Խոշմէրի երկվարը յանկարծ վեր կը անկէր իր վիզը և կը վրնջէր ան-տովոր: Գիշերը ամէն ինչի գիծակ էր անցուցեր, բայց մօռթին մէջէն կ'երե-ւային հրազեններէն արձակուող գնդակ-ներու բացած ափսոսերը: Կռուողները եր-կուսեալ կ'իյնային մահուան հովէն: Գե-տակի ափին ծուկի եկած երթառարգ մը ողորմայն մեղեդի մը կ'եղանակէր, գուցէ դժբանակաւոր իր մէկ սիրելիին Տարի-նէր անցած են, սակայն այդ ձայնը կը մնայ գեռ մէջը, եղբարկանօրէն: Թէ որ-քան տեւեց համազարկը՝ գոտար է ըսել: Առաւօտը կը բացուէր վերջապէս: Առ-աւան մշուշին մէջէն այժմ կ'երեւար ելքը դաշտավայրին, որ արքայական դարպասի մը նման գէպի դիմացի լեռը կը բացուէր: Այդ բացուածքէն, Խոշմէրի հրամանով, ժողովուրդը դիմացի լեռը կը բարձրա-նար: Կարճ մարդահամարէ մը յետոյ կը ճշգուէր թէ մեծ չէր եղած մեռնողներու թիւը: Ինչպէս կը թուէր, Գիւրտերը կո-զոպուտի համար մօտեցած էին գաղթող-ներուն, և իրենց աւարը առած՝ հեռացած էին առժամաբար:

Լեռը գտնուեալի մը նման կը կենար հովիտին դիմաց: Խոշմէր հաւաքած ե-րրտասարդները, քորերով պատնշէ մը կը քործրայնէր, անոր ետեւը ի հարկին պաշտպանուելու համար: Կէսօրուան մօտ

Քիւրտերը ձերբով սկսած լեռը բարձրանալ: Խոշմէրը պատնէշին ետեւ հաւաքած զէնք ունեցողները կը սպասէր: Քիւրտերը երիվարներով լեռնէն վեր կը բարձրանային: Երբ բաւական մը մօտ էին գիրքին, Խոշմէրի հրահանգով կը պայթէին հրազէնները: Թշնամիները անակընկալի եկած, իրարու ետեւէն կ'իյնային, իսկ անոնց ետեւէն եկողները խուճապահար ետ կը գաւնային:

Օրը իր վախճանին կը մօտենար: Ժողովուրդը, զրկուած իր ինչքերէն, ուտելիքի կարիք ունէր: Խոշմէր մարդիկ զբրկեց, լեռնէն վար, ճամբան որոնելու համար: Անոնք վերադարձան յայտնելու թէ լեռան ոտքին՝ տարածուող դաշտին մէջ ճամբու հետքեր կային: Անոնք իրենց հետ բերած էին ցորենի խուրցեր: Խոշմէր պաղտած տուած բերուած հազիկները եւ փոքրիկ ունեցող ընտանիքներուն բաժնեց: Կէս գիշերէն վերջ կարուաւնը լեռնէն իջած, դաշտին մէջէն շարունակեց իր ճամբան: Առաւուսն ուժէ հրացանի ձայնը լսուեցան: Ծածրու եզրին կին մը ուղանալու էր, իսկ քովը, հազիւ մէկ ու կէս ատարու մանչ մը դեռ նոր մեռած մօրը գիրկ նստած, անոր օտինքէն էր կախուելով: Հեռուն քանի մը Քիւրտեր, դէպի հազիւ երեւցող գիւղը կը փոխէին: Խոշմէր չուզեց կանոնք նետադնդել, միայն պզտիկը առին եւ Ժողովուրդը շարունակեց իր ճամբան:

Երկու օրեր յետոյ Սալմաստի դաշտը կը պարզուէր կարաւանին ուժով: Հեռուն կարելի էր նշմարել տուններէն բարձրացող ծուխը: Բուրբին ուրախութիւնը չափ չուներ: արցունքաւ աչքերով կը նայէին երեւցող գիւղերուն եւ փառք կու տային Առաւելին: Ժողովուրդը Խոշմէրի առաջնորդութեամբ Հաֆթըւան գիւղը կը հասնէր, որ Սալմաստ գաւառակի մանկամեծ եւ առաջնորդանիւտ վայրն էր: Տարուած աշխատանքներու շնորհիւ, գաղթականներու ցրուածի, տեղաւորման եւ յանձնաձեւման մարմին մը կը կազմուէր: մեզի բաժին ինկաւ Սառնա գիւղը: Հայրս անժիջապէս ծառայութեան մասնա գիւղին ամենէն հարուստ Պր. Միքայէլին մօտ: Գաղթողներէն մաս մը Սալմաստ մնաց մինչեւ

1916ի գարունը, իսկ շատեր վերադարձան վան դարձան: Հայրս այս վերջիններուն հետ էր: Ծամբան մամայի էր, ռազայն կային կայաններ, մուսաբու կողմէն հաստատուած, որոնք սիրալիք կերպով կը դիմաւորէին վան վերադարձող գաղթականները: Առանց այդ զօրակայաններուն, շատ դժուար պիտի ըլլար վերադարձը: Քանի մը օրեր յետոյ կը հասնէինք վան: Արշալոյսը նորէն հրդեհուած էր քաղաքին վրայ: Լիճը լեցուած էր հալածալիքնով: Սիփանի ձիւնը կը պսպլար պայծառօրէն, վանի բերդը գերեզմանի նման կը ցցուէր երկնքին դէմ:

Քաղաքը կարծես մամայի էր, փողոցի երկու կողմերուն վրայ քանդուած տուններ սարսափազդու տեսք մը ունէին: Մեզի առաջնորդեցին Քաղաքային Միութեան գրասենեակը, ուր կը մնար քաղաքի լիազօր կոստի Համբարձումեանը: Ես ամբողջովին աչք կտրած՝ իրեն կը նայէի: Կոստի Համբարձումեանը յետոյ նայեցու իր շուրջը կեցողներուն, եւ ըսաւ. «վանի բնակիչներ, դուք ահա վերադարձած էք ձեր հայրենի քաղաքը, որ Խորթէն կը գիմաւորէ ձեզ, ինչպէս կը տեսնէք, երկրային դրախտը յիշեցնող քաղաքի առուները անգամ ցամաքած են, այգիները՝ չորացած, տունները՝ քանդուած: Զեղմէ շատեր կորսնցուցած են իրենց հարազատները: Սակայն հիմա մենք բոլորս հարազատներ ենք իրարու: Միգի ոչինչ չէ մնացեր բացի մեր կեանքէն: Եկած ենք հոս պայքարելու մահուան դէմ: Տխրութեան ծանր քարը հանեց մեր սիրտէն, դարձնելու դրան մեր քանդուած տուններուն հիմաւորը: վերաշինութեան աշխատանքները սկսած ենք, դուք ալ պէտք է օգնէք մեզի որ կարենանք տեղաւորել նախ վերադարձողները, եւ յետոյ մօտեցել անհրաժեշտի մասին: Պարսկաստանի եւ Թիֆլիսի մէջ ստեղծուած են արդէն ընկերութիւններ, կապուած երկրի վերաշինութեան:»

(Տար.՝ 2)

Ե.

Ա Ղ Թ Ա Մ Ա Ր

ՆԱԽԱԲԱՆ

Հայ ժողովուրդը իր բազմազարեան պատմութեան ընթացքին ստեղծած է վեհաշուք կոթողներ, որոնք իրենց առանձնայատուկ տեղը ունին համամարդկային պատմութեան մէջ: Սակայն զժրաստաբար հայ գասական ճարտարապետութենէն քիչ յուշարձաններ պահպանուած են, և ա՛յ տեւի թիչ է այն կառոյցներու թիւը, որոնք մեղի հասած են կանգուն վիճակի մէջ, առանց իսկական վերափոխումներու և վերակառուցումներու:

Անգնահատելի է այս կորգի շէնքերու արժէքը: Անոնք կարծես առանձնաշատուկ ուղեւորներ ըլլան հայ ճարտարապետութեան զարգացման ամբողջ ճանապարհին: Ենտեղներ, որոնցմէ ելլելով կարելի է յատկացնել կառուցողական արուեստի շարք մը չլուսարտնուած կարեւոր հարցեր: Նման եղակի յուշարձաններէն մին է Աղթամարը, որուն ե՛ւ ճարտարապետական յօրինուածքները, ե՛ւ յատկապէս բարձրաքանդակները իրաւամբ կը դասուին միջնադարեան քանդակագործութեան ամենանշանաւոր գործերու շարքին:

Հայն շրջաններուն Աղթամարը յայտնի է իր նշանաւոր տաճարով: Սակայն Արծրունեաց թագաւորութեան մայրաքաղաքի միջնաբերդը կ'ընդգրկէ շարք մը այլ կառոյցներ, որոնք թէև մեղի չեն հասած, սակայն ժամանակակից պատմիչներու նկարագրութիւնները կարելիութիւն կու տան ակնյայտօրէն պատկերացրելու անոնց ուրայն ձևերը, որոնք մէկ ամբողջական միաւորութիւն մը կը կազմէին Գագիկ Արծրունիի պալատին և տաճարին հետ:

Աղթամարը կը պատկանի այս յուշարձաններու շարքին, որոնք տեւականօրէն գտնուելով ուսումնասիրողներու հետաքրքրութեանց շրջանակներու մէջ, առեթ տուին նորանոր հետազոտութիւններու, նորանոր պրպումներու:

Սակայն այդքան հարուստ, այդքան ուրոյն և տաղանդի այնպիսի ոյժով է իրականացած համալիրը՝ միջնաբերդը պալատը, եղակի նաւահանգիստը և տաճարը, որ ամէն մէկ հետազոտող նոր երանգներ կը գտնէ այնտեղ, նոր մեկնարանութեամբ կառոյցները և յատկապէս տաճարի քանդակներու պատկերագրական համակարգը:

Անշուշտ պատահական չէ, Աղթամարի մէջ կարծես կեդրոնացած, բիւրեղացած է ճարտարապետական միաթը, հայկական քանդակի նախորդ դարերու պատմութիւնը, և յուշարձանը վեր վեր բարձրացած է որպէս մի ուղեւորչ հայ ճարտարապետութեան և հայ քանդակագործութեան ամբողջ պատմութեան: Շատ յուշարձաններ չկան, որտեղ հայ ժողովուրդի կառուցողական միաթը և գեղարուեստական մտածողութիւնը հանդէս եկած ըլլայ այնպիսի արտակարգ միաւորութեամբ:

Այդպիսիք են Ջուարթնոցը վաղ միջնադարի և Անիի մայր տաճարը Աղթամարէն յետոյ: Մեծ ճարտարապետներու այդ գործերը, ամբողջացնելով իրենց մէջ նախորդ դարաշրջաններու փորձն ու աւանդները, քանդակագործական արուեստի անցած ուղին, միաժամանակ բուռն պոսթիւմ են ստեղծագործական տաղանդի: Այս հանգամանքը անոնց կը դարձնէ լուսաւող ժողովրդի իրենց շրջապատի յուշարձաններու շարքին, անհատների գագաթները՝ ժողովուրդի գեղարուեստական մշակոյթի խորքին մէջ:

Միջնադարեան հայկական ճարտարապետութեան և արուեստի զարգացումը զգալիօրէն խափանեցին պարսկական արշաւանքները, և միայն 9րդ դարուն ժողովուրդը թօթափեց օտար բռնակալութեան լուծը: Սակայն դեռևս մինչև 10րդ դարու առաջին քառորդը կը շարունակուէին յամառ մարտերը, թէև այն ունհատներուն մէջ, որտեղ ազատագրումը աւելի շուտով եկաւ, ժողովուրդի կենսա-

կան, ստեղծագործական ուժերը գրեթէ անմիջապէս իրենց դրսևորումը գտան կոթողական արուեստի մէջ, երկրի աւատակետական բաժանումը իր որոշակի կնիքը դրաւ ճարտարապետութեան և արուեստի զարգացման վրայ, և առանձին թագաւորութիւններու և իշխանութիւններու մէջ՝ Վասպուրական, Անի, Շիրակ, Սիւնիք, ձեւաւորուեցան իւրայատուկ գեղարուեստական դպրոցներ: Զեւաւորուելով որոշակի պատմական պայմաններու տակ, իրենց մէջ համախմբելով կոթողական արուեստի արժեքները, այդ դպրոցները շատ անգամ կանխորոշէին տուեալ նահանգի կամ երկրամասի եւ ճարտարապետական, և քանդակագործական և մանրանկարչական ունակութիւններն ու բնորոշ գիծերը:

Ան այդպիսի դպրոց մըն ալ կաղճաւորուեցաւ Վասպուրականի մէջ, երկրի այս ընդարձակ ու բերրի նահանգին մէջ, որտեղ գաթերէ ի վեր կ'իշխէին Արծրունիները: Վասպուրականի պատմութեան մասին շատ արժէքաւոր տեղեկութիւններ կը հաղորդեն Թովմա Արծրունի և անոր պատմութիւնը շարունակող Անանուս պատմիչը: Թերեւս նոյնպէս Արծրունեաց տան մէկ ներկայացուցիչը:

Թովմա Արծրունի իր պատմութիւնը կը սկսի հնագոյն ժամանակներէն և կը հասցնէ մինչև 925 թվականը, որմէ ետք զայն կը շարունակէ Անանուս պատմիչը. իսկ ամբողջ գործը կ'աւարտի 14րդ դարուն կառարուած լրացումներով: Ամբողջ հայ պատմութեան մէջ, և ոչ մէկ պատմիչի մօտ չենք գտներ ճարտարապետական յաւաքմաններու այնպիսի հանգամանալից նկարագրութիւն, ինչպէս Արծրունեաց Տան այս պատմիչներու մօտ: Անոնք մանրամասն կը ներկայացնեն Արծրունեաց Տան կառուցողական գործունէութիւնը քաղաքներու. — Սասանի, Աղձաւարի՝ հիմնադրման պատմութիւնը և կու տան տանց ընդհանուր նկարագիրը: Գաղիկ արքայի կառուցած ամրոցներն ու քրտորդական տնակները և վերջապէս Աղթամար քաղաքն ամբողջութեամբ, անոր նաւահանգիստը, պալատն ու տաճարը իր

բարձրաքանդակներով և որմանկարներով հանդերձ:

Վասպուրականի մէջ կաղճաւորուած այս գեղարուեստական դպրոցի հիմքը ազգային ինքնագիտակցութեան այս մեծ թափընէն էր, որ այնքան ցայտուն կերպով դրսևորուեցաւ երկրի ազատագրումէն և սեփական պետութիւն ստեղծուելէն յետոյ:

Պատահական չէ, որ «Ստեփան Ման» եպոսը վերջնականապէս կաղճաւորուեցաւ այստեղ՝ Վասպուրականի մէջ: Ժողովրդական բանահիւտութեան այս հոյսաւոր յուշարձանը դրոշմորոշում է ժողովուրդի ազատագրական պայքարին, որտեղ կարծես մէկտեղ են համախմբուած անոր բոլոր յոյսերը, ազատ և երջանիկ կեանքի երազանքը: Վասպուրականի մէջ բուռն զարգացումը կ'ապրի մանրանկարչութիւնը: Այստեղ է առեղծուած հայկական գրքարուեստի ամենանշանաւոր յուշարձաններէն մէկը՝ «Միքէլթագուհիի Աւետարանը»: Տարիներ յետոյ այստեղ ունիւթաւորուեցաւ հայ միջնադարեան ամենանշանաւոր քանդակագործ Գրիգոր Նարեկացիին: Ան այդպիսի գեղարուեստական միջավայրի մէջ էր, որ բուռն զարգացած ապրիցան երկրի ճարտարապետութիւնը, քանդակագործութիւնը, որմնանկարչութիւնը, քանդակաւորներ՝ որտեղ Վասպուրականի վարպետներն ու նկարիչները առեղծուցին աննախընթաց արժէքներ: ..

Աղթամար քաղաքէն, անոր կառուցաներէն, ցուցք մեզի հասած է միայն նշանաւոր ճարտարապետ և քանդակագործ Մանուէլի կառուցած տաճարը: Դարեր յետոյ այս կառուցին կցուած են այլեւայլ շէնքեր (մատուռներ, զանգակատուն, Գառախիթ), որոնք, սակայն, իրենց գեղարուեստական արժանիքով չեն կրնար համեմատուիլ այս նշանաւոր յուշարձանի հետ և փառքերէն կը դժուարացնեն անոր հետազոտութիւնը, ծածկելով կառուցի որոշ մասեր և անտեսանելի դարձնելով որոշ քանդակներ: Առաւել մեծ կորուստը այս տուեալով 18րդ դարուն հարաւային հայաստանի առաջնով զանգակատան կառուցման տանջութեամբ Գաղիկ արքայի վերնայարկը տանող հանգիստաւոր տօտիճաններու հեռացումն էր, որը եղակի և

բիւռյաթ էր և իր զուգահեռը չունէր ամբողջ միջնադարեան հայկական ճարտարապետութեան մէջ:

Արժրուենաց պատմիչներու նկարագրած պուլաւէն և նաւանանդաբաւէն ոչ ինչ պահպանուած է, և վերջինս, ինչպէս իրաւացիօրէն կ'ենթադրէ Յ. Օրբելին, լիճի մակարդակի բարձրացման հետեւանքով ջրամայն եղած է:

Աղթամարի տաճարը և յատկապէս անոր պատկերազրական համալիրը ուսումնասիրողներու ուշադրութիւնը գրաւեցին զեռեւս անցեալ դարու կէսերուն: Կզգին ալյուրեց Միջագետքի հին մշակութիւնը: Գտնուող հետազոտողներէն մէկը, Ա. Լալարը, որը փաստօրէն առաջին անգամ գիտական շրջանառութեան մէջ դրաւ անոր պատկերաքանդակները, անոնց մէջ տեսնելով ասորական քանդակագործութեան հետաւոր արձագանգներ: Այդ թիւերը տմբողջովին բաժնեց Խ. Լիւնը: Հայաստանի անդադրութեան նուիրուած իր երկնատար աշխատութեան մէջ: Այս թիւերը այնքան կենտուկայէն ինչ որ, անցնելով աշխատութեանէն աշխատութիւն, լայն անդ դուրս ելանալու գիտականներու գործերուն մէջ: Այս կարգի գործերէն առաւել կարեւորութիւն կը ներկայացնէ Վ. Բախմանի ստուգաստիքութիւնը, ուր առաջին անգամ հրատարակուեցաւ տաճարի չափազրական, գծագրիները և բոլոր ճակատներու լուսանկարները:

Հայկական տեղագրական աղբիւրներուն մէջ Աղթամարը գեռեւս կը յիշատակուի անցեալ դարու կէսերուն, թէևս զգրանական չ'ըջանին այդ հրապարակումները չէին անցնէր թաւաքի նկարագրութիւններու շրջանակներէն: Այս շարքէն կ'առանձնանան Ե. Լալարեանի աշխատութիւնները, ուր ներկայացուած են տաճարի պատմութիւնը և անոր պատկերաքանդակներու մանրամասն նկարագրութիւնը:

Բոլոր այս աշխատութիւնները տմբոյնուցան Ի. Ստեփանովիչի հայկական միջնադարեան ճարտարապետութեան պատմութեան նուիրուած երկնատար աշխատութեան մէջ, ուր հանգամանօրէն վերլուծուած է յաւարձանը և կը փորձուի

բացայայտել պատկերազրական համակարգը ամբողջութեամբ: Ի. Ստեփանովիչն տաճարի պատկերաքանդակները կը գիտէ որպէս վաղ ժրիտառնական պատկերազրութեան յետագարձ գրեւորութիւն, եզրակացնելով, որ այստեղ հիմնական նիւթը Գագիկ Արժրուենի Գրիտառսին ուղղուած ազօթն է: Վերջէ ինծի այնպէս ինչպէս վերկցիքի նախահորը, Յոջանին, Իսահակին, Դանիէլին, Երեք մանկանց ... և Միւս կողմէն՝ պատկերազրական նիւթերու ակունքները ան կը կապէ հիւլինիտաական Միջագետքի հետ և աւելի ուշ շրջանէն կ'ըզ Թաւաքէի աւետարանի նիւթերուն հետ:

Տարիներ յետոյ լոյս տեսան նշանաւոր բիւզանդալէտ, Հայ Միջնադարեան արուեստի մասնագէտ Սիրոբի Տէր Ներսէսեանի գործերը, որոնցմէ յատուկ անդ ունի Աղթամարին նուիրուած մենագրութիւնը: Այս նշանաւոր գործը յիշուի մեծ ներդրում էր հայ արուեստի պատմութեան մէջ: Փաստօրէն առաջին անգամ գիտական շրջանառութեան մէջ մասն Աղթամարի ոչ միայն պատկերաքանդակները, այլև գրեթէ անայս արժանիքները: Գայլ առ քայլ ան կը հետազօտէ պատկերաքանդակներու ոճն ու պատկերազրութիւնը, ցոյց կ'ու տայ անոնց ակունքներն ու գեղարուեստական առանձնայատկութիւնները: Անոր՝ կարծիքով, տաճարի պատկերազրական համակարգի հիմնական առանցքը կը կազմեն առաւել ծաշնական նիւթերը, որոնք կը բնորոշեն զիստաւոր գոտիի իմաստբանական մարզի շուրթերը: Հետեւելով Ստեփանովիչին, ան եւս պատկերաքանդակները կը գիտէ որպէս վաղ ժրիտառնական գործերու արձագանք, ընդ որում անոնց կատարման ձևերուն մէջ տեսնելով պարսկական և յատկապէս Սասանեան քանդակի ազդեցութիւնը: Նշելով վաղ Միջնադարեան քանդակի վերահանգանցման գրեւորութիւնը, ան Աղթամարի պատկերազրական կարգի հիմքը կը համարի կրօնական, պաշտամունքային նիւթերը, որոնց, առանձին գէղեցիներուն միայն, կ'աւելցուին տեղական սուրբերու և աշխարհիկ մարդոց քանդակները: Ան մեծ համալրում կը

բացայայտեալ տաճարի արեւելեան ճակատի պատկերաքանդակն համարողը, անոր կարծիքով, սեղ է դառն ջրիտանէնութիւնը Հայաստանի մէջ տարածելու մասին եղած աւանգուծիւնը: Սակայն անոր հետ միասին անգլական նիւթերը, անոր կարծիքով, երկրորդական նշանակութիւն ունին և բնաւ չեն փոխեր վաղ ջրիտանէական կոմունական շտաբերու կրկնութեան միտումը:

Աղթամարի նուիրուած յաջորդ նշանակւից գործը Յ. Օրբելիի մենագրութիւնն է, որտեղ ան հանգամանօրէն կը վերլուծէ տաճարի ճարտարապետական առանձնապատկութիւնները եւ պատկերազրկական ամբողջ համակարգը: Խնդիրն այն է, որ մինչև այդ հետազոտողները հիմնական ուշադրութիւնը կը դարձնէին միայն տաճարի գլխաւոր գոտիին եւ անոր առարկայական էութեան բացայայտման շատ հարցեր պարզապէս դուրս կը մնային անոնց ուշադրութենէն: Յ. Օրբելիին Աղթամարի հետազոտութիւնը սկսած է դեռ ևս 1912ին, երբ ան իր վայրին մէջ հանգամանօրէն, պատկերաքանդակ առ պատկերաքանդակ նկարազարտ, հետազոտած էր տաճարի բոլոր քանդակազարդ գոտիները: Սակայն ձեռնարկուած գործը փաստօրէն մնաց կիսաւարտ, և ան ուղագային ալ Աղթամարին կրցաւ անդրադառնալ առանձին առիթներով միայն: Պատահական չէ, որ աշխատութիւնը լոյս տեսաւ անոր մահէն յետոյ միայն, և այնտեղ կը բացակայի

վերջին գլուխը եղբարեակիչ: Յ. Օրբելիի աշխատութիւնը տրամադպէս կը տարբերի մինչև այդ լոյս տեսած բոլոր գործերէն. և այստեղ ունի յայտօրէն կը զգացուի Նիկոլայոս Մուռի՝ Անիի պեղումներու ընթացքին մշակած հետազոտական մեթոտի ազդեցութիւնը: Ուսումնասիրութեան առաւել բնորոշ կողմն է այն սերտ, անքակտելի կապը, որ կը տեսնէ Յ. Օրբելիին տաճարի պատկերազրկական ժամակարգի և այն պատմաքաղաքական իրադրութեան մէջ, որը պայմանաւորուած էր արուեստի այս գործի ստեղծումը: Ամէն մէկ քանդակազարդ գոտի ան կը նկարագրէ, կը դիտէ ժամանակի, շրջապատի, պատմական իրեւոյթներու լայն խորքի վրայ, ընդարձակ համահասոյթիւններ և զուգահեռներ կ'ընէ, երբեք չկորելով մանուէլի ստեղծած կերպարները այն ժողովուրդի արուեստին, այն միջավայրին, որտեղ ստեղծուած են անոնք: Յ. Օրբելիին յատկապէս կը նշէ աշխարհիկ նիւթերու արտակարգ մեծ տեղը տաճարի վերին գոտիներուն մէջ, կապելով անոնք պատմական կառօյցներու զարարուեստական ձեւաւորման նիւթերու հետ:

Աղթամարն իր արժանի տեղն ունի հայկական արուեստին նուիրուած բոլոր գործերուն մէջ: Այդ միանգամայն արտաբանական է և հասկնալի, ընդ որում, ան կը վերաբերի և ճարտարապետական և արուեստարանական աշխատութիւններուն:

ՍՏԵՓՈՆ ՄՆԱՑԱԿԱՆԵԱՆ

(Շարունակելի՝ 1)

Արեւմտահայերեցի վերածեց՝

ՊԵՏՐՈՍ ՍՐԿ. ԱՍՈՂԵԱՆ

ԳՐԱԴՐՈՍԱԿԱՆ

ԵՍԱՑԻ ՆՉԵՑԻՆ
ԵՒ

ԳԼԱՋՈՐԻ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԸ

Փրոֆ. Լևոն Գ. Խաչերեան նոր և առևարհատոր մը ևս կ'ընծայէ Հայ Բանասիրութեան՝ Եսայի Նշեցին և Գլաճորի Համալսարանը (1988):

Հասորը կը բացուի Տաթև Արքեպոս. Սարգիսեանի Վերկու Խօսք»ով (էջ 9-12), որուն կը յաջորդեն «Հեղինակի Կողմից» վերնագրուած էջերը (13-21):

Սոյն աշխատասիրութիւնը Հեղինակին առթարկան աւարտածուն է՝ զԵՐԱՆԱԾ 1968ին:

Ընդարձակ շնորհագրութիւնք կը տեսնուի յաջորդ էջերուն վրայ (25-36):

Գիրքը ունի առանձնէկ գլուխներ, ուր հետզհետէ կը ներկայացուին շնորհագրութիւնք (էջ 37-60), «Եսայի Նշեցին և Գլաճորի Համալսարանը» (61-92), «Գլաճորի Համալսարանին Գոյատեւը» (93-134), «Գլաճորի Համալսարանի Հոգաբարձուները» (135-150), «Գլաճորի Համալսարանի Ֆակուլտետները» (151-158), «Գլաճորի Համալսարանի Դասախոսական Կազմը» (159-212), «Ուսանողութիւնը և Ուսումնականութեան Երջանք» (213-220), Հետախուզումներ Գլաճորի Համալսարանի Դասընթացներէ և Դասախոսութեան մասին (221-266), «Գլաճորի Համալսարանի Դասընթացները» (267-302), ուր առանձին բաժիններով կը խօսուի Երեւանի և Քառակ Ուսման վրայ: Ուսումնադատական Առաքելականութեան Գլաճորի Համալսարանին հոգի» (303-326), «Գլաճորի Համալսարանի Գայլարը Ունիթական-Շարժման դէմ» (327-366):

Ինչպէս կը տեսնուի, յարգելի Հեղինակը իր ձեռք առած նիւթը ուսումնասիրած է ամէն ուղղութեամբ և ջանք չէ խնայած լուսարանելու Գլաճորի Համալսարանին հետ կապուած բազմազան և կարեւոր խնդիրներ:

Հատորը իբրև «Յաւելուած» ունի «Գլաճորի Համալսարանի Զեռագրատան Գրադրերի Համառօտ Նկարագրութիւնը» (367-416), ուր նկարագրուած են 72 ձեռագիրներ:

Յաջորդ էջերը (419-440) յատկացուած են սոյն գործին Անգլերէն համառօտութեան, «Synopsis» տնական տակ:

Օգտագործուած Մատենադարանի ծանկը կը գրուէ 441-445 էջերը: Մաշտոցի տնական Մատենադարանի ձեռագիրներէն 68 հատը կը գտնուին սկզբնաղբիւրներու կարգին:

Այսպիսի մանրամասն և լայնածաւալ ուսումնասիրութիւն մը, նուիրուած կենսաւ և խրթին նիւթի մը, ի հարկէ չէր կրնար անվրէպ ըլլալ ըստ ամենայնի: Հետեւեալ հարկ կը զգտնուի այստեղ արձանագրելի կարգ մը նկատողութիւններ:

1. — էջ 167, առջ վարէն 6. «գծողը երկամբ հոգւոյ: Ուղղելի՛ գծողը»:

2. — էջ 122, առջ վարէն 25. «զշահաւէտ վանձիկն»: Ուղղելի՛ վանձիկ, ինչպէս տպուած է էջ 168:

3. — էջ 168, առջ վարէն 11. «Եսայի եր և ուսուցչի առն»: Եղբայր է. «Եսայի եր և ուսուցչի վերապահաւ առն»:

4. — էջ 181, առջ վարէն 11. «Երբեք հացուց: Ուղղելի՛ երգնկացուց»:

5. — էջ 188. + 3. Մեհիթա ՍԱՆՆԵՑԻԱ: Ապա անմիջապէս կը յաջորդեն տեղեկութիւններ երգնկացի Միսիթարի մասին: Սաղեցի կամ կերմանցի Միսիթար նշանաւոր վարդապետին վրայ արուելք տեղեկութիւնները կը տպագրուին:

6. — էջ 204, առջ վարէն 4. «Թարգմախոսն»: Ուղղելի՛ Թարգմա:

7. — էջ 205 կը կարդանք. «Եթէ 1314 Թուականին Տարեացին 17-18 տարեկան ուսումնական էր, ապա նրա ծնունդը պէտք է ենթադրուի 1296-97 Թուականներին: Տարեացին տեղագրութեւ չէր ըլլար, տանամեակներ (1307-1346 թթ.):» Ըստ այսմ Տարեացին տեղագրութեւ սկսած կ'ըլլայ երբ դեռ 11 տարեկան էր, Տարեացիի ծննդեան ենթադրուի Թուականը ճիշդ չի թուիր, քանի որ, 1314 Թուականին ան կը ներկայացուի լիցեալ ամենայն իմաստութեամբ, ևս առաւել գրականութեամբ և ծաղկողութեամբ:

8. — էջ 250, առջ վարէն 1. «Հայոց թագաւորը: Ուղղելի՛ Հռոմոյ թագաւորը:

9. — էջ 254, առջ վարէն 15. «Եւ առ որս գրոցն»: Ուղղելի՛ Առ որս գրոցն:

10. — էջ 372, սիւնակ 1, առջ վերէն 20. «Ձոր կամաւորն կծեցի»: Ուղղելի՛ գործեցի:

11. — էջ 374, առջ վերէն 16. «1287»: 1298: Տող 29. «որ»: Ոք: Տող վարէն 7. «Ոչ»: Որ: Տող 5. «1288»: 1298 = Ձեռն:

12. — էջ 377, թիւ 15, Յիշատակարան. «Հրամանաւ ... պատարագին»: կը ներկայացնէ Կրիկիցի վարդապետի գրած յիշատակարանին միջին մասը, որ կը գտնուի էջ 375, թիւ 11, բ:

13. — էջ 379, սիւնակ 1, առջ վերէն 6. «Կաթողիկոսեաց»: Ուղղելի՛ Կաթողիկոսաց: Նոյն էջ, սիւնակ 2, առջ վերէն 1. «Որ առայց է Ած սա Դաւթի»: Ուղղելի՛ Որ առայց է սա Դաւթի:

14. — էջ 380, առջ վերէն 15. «Ե քս Կաստանգէ զվկաս Էպիսկոպոսէ»: Նվաստ: Նոյն էջ, առջ 20. «Էպիսկոպոսն Դաւրկունս»: Գրադրվուց:

15. — էջ 384-5, թիւ 24, Հմմտ. էջ 382. թիւ 21, Մատենադարանի թիւ 1311 ձեռագրէն առնուած յիշատակարանը ունի պակաս կամ աւելի. ձեռագրու խառնուած բառեր, և այլ վրիպակներ:

16. — էջ 409, առջ վերէն 21-22. «առնա արեւելոց ... Կոր և ուսուցիչ. վեց րատացեալ անցն ... Կիրոնի»: Ուղղելի՛ արեւելեաց, ուսուցիչ, անցն, Կիրոնի: Նոյն էջ, առջ վարէն 2. «Երամուրիւնս Բաղդէի՛ Երամուրիւն Թող 19. «Երզնկա»: Ուղղելի՛ Երզնկա:

17. — էջ 427, առջ վարէն 22. «Ast-Yology»: Ուղղելի՛ Astronomy: Նոյնպէն էջ 433, երկրորդ էջին վրայ ալ չորս անգամ:

Կ'արժէ յիշել որ գիրքը կը պարունակէ բազմաթիւ նկարներ, որոնք չէին կողմէն կը զարդարեն համարը և միւս կողմէն՝ կ'ընդարձակեն ընթերցողներուն ծանօթութիւնները ներկայացուած նկարներուն շուրջ:

Եսայի Նշեցիի ղեկավարած Ուսումնարանը նշանակելի երեսոյթ է մեր պատմութեան մէջ. զոյն արժանաւոր կերպով

ՄԱՀՈՒԱՆ ԴԱՐԱԴԱՐՁ ՁՈՅԳ ՎԻՊԱՍԱՆՆԵՐՈՒ

Վէպը մին է գրական բազմաթիւ սեռերէն: Ու մին՝ կարեւորագոյններէն, որ իր փառքի դադարմանակէտին հասաւ անցնող դարուն ու իր սխրագին նուաճումները արձանագրեց Թուրքոյի, Հիւկոյի և նմաններու գրչով: Իսկ պատմական վէպը ունեցաւ իր ուրոյն դիրքն ու կարեւորութիւնը թէ՛ Արեւելի (բառին ետին տեսնել Ռուսիան ու Ռուսահայաստան անունով ծանօթ մասը մեր քաջախորհի) և թէ՛ Արեւմուտքի (Եւրոպայի ու Տաճկահայաստանի) մէջ: Մեր մէջ Ռաֆֆի (Յակոբ Մելիք Յակոբեան) և Մերենց (Տէր. Յովսէփ Շիրազեան), մեր մասնաւորապէս բնորոշող նկարչի թիւերէն, եղան ասպետները (Ըլլայէ ետք Կիմազիւնները) հայ պատմական վէպին: Ծակառագիւրդ ուղեց որ երկուքն ալ նոյն թուականին (1888) փակին իրենց հաշիւը մեր ասպետախառն քաջախորհի հետ: Առաջինը, աւելի բազմադէպ, կարելի է նկատել վաղամե (53 էր տարիքը): Երկրորդը ճիշդով էր ծերութեան տանձանին (86):

Ռաֆֆի տանն էր եղած է մեր ամենէն սիրուած — ու ընդհանրէն՝ կարգիւցուած — հեղինակներէն մէկը: Իր «Երաթ թէպը», «Ռոկի Աթաղազը», «Խամառայի Մելիքութիւնները», «Ենեթըն և այլ գործերը մենք սիրած ենք ու գոհած

ներկայացնելու համար Լ. Գ. Խաչերեանի թարգմանութեամբ զնախատելի է մեծապէս: Ծաղկանք պարզուած և լուսաբանուած են իր գրչով, որքան որ թույլ կուտային արժանագրելի արտադրանքը: Փրոֆ. Լ. Գ. Խաչերեան մասնագրական իր հարգաւոր վաստակին վրայ արժէքաւոր յատկութեամբ էր և Կ'իրաւագրէ իր աչք բազմաշխատ երկով:

Ն. ԱՐԲ. ԵՈՎԱԿԱՆ

ՅԻՍՈՒՆ ՏԱՐԻ ԱՌԱՋ

ԱՄՍՕՐԵԱՅ ԼՈՒՐԵՐ

18 Սեպտեմբեր, Կիրակի կէսօրէ ետք
 Ժամը 4.30ին, Ամեն. Ս. Գառիբարձ Հօր
 Գարգազբուքեամբ և նախագահութեամբ
 կատարուեցաւ մասնաւոր Հնկունի արարո-
 ղութիւն Աշխարհի խաղաղութեան հա-
 մար: Քարոզեց Ամեն. Տ. Թորգոմ Ս.
 Գառիբարձ Հայրը, բնաբան առնելով
 «Տէր, դու ստեղծեց, մի՛ կորուսաներ
 Սաղմոսին խօսքը: Կարճ բայց խիտ խօս-
 քերով պատկերացուց անաւոր վտանգը,
 որ իր մղձաւանջը նորէն տնո կախեր է
 մարդկութեան գլխուն: Անոր համար է
 որ ամէնուեւ տրտը երկինք է ուղղուած
 տնա: Ամէնքը կը նային յոյսի այն Ժա-
 պաւէնին, որ Հառազայթի մը պէս Ժիո-
 ծուց: Կայտարարի երկու մեծ հասանները՝
 Հոստանն ու Պէրլինը: Կոչ ուղղեց ամէ-
 նուն աղօթել ի խորոց սրտի, հայլն:

(Խորաւորի յայտերը Տարի մը չափ
 ցած՝ պայթած էր արդէն մօտ Յաարիներ
 տեւող Բ. Աշխարհամարտը, երբ ոչ է
 էր պերճարարաւ Գառիբարձը - Մ. Խ.):

(«Սիոն», 1988, ԺԲ. Յոսի, Հոկտեմբեր,
 (Թիւ 10, էջ 330):

Ուրախութեամբ կ'արձանագրենք այն
 քարի լուրերը, զորս հեղինակէ կը մտա-
 նանք հովտական պայտօնով Ս. Աթուէս
 մեկնող մեր Երթաւորաց Միաբաններուն
 մօտին: Առ այժմ վերջինները եղան Տ.
 Յիբան և Տ. Սիոն վարդապետները, Ա-
 նոնց՝ վերջինը, ար մեկնեցաւ Սրաւա-
 մէն 15 Յունիսին (այժմ Արքեպոս՝ կը
 մնայ Ս. էջմիածին - Մ. Խ.), Եւրպայի
 քանի մը կարեւոր վարդեր և շրջան մը
 ընելէ ետք, Օգոստոս 11ին հասած է
 Հիւսէ. Ամերիկայի Փրովիտէն քաղաքը,
 որուն Հագեար Հովիւ էր հրաւիրուած
 Ամերիկայի Առաջնորդարանէն: Իսկ ա-
 ուշինը (այժմ Արքեպոս՝ կը մնայ Նի-
 սորք - Մ. Խ.), իբրեւ օգնական Փարիզի
 Առաջնորդ Գիւրջ. Տ. Վառապաւու Սըր-
 բազանին, 2 Օգոստոսին մեկնելով Երու-

սաղէմէն, և երկու շաբաթի չափ Հալէպ
 իր աշակերտ Խրիմօր և պարագայից մօտ
 անցընելէ վերջ, նոյն ամսոյն 29ին հա-
 տած է Յրաւաւայի սասանը՝ Փարիզ. Եր-
 կուքն ալ ընդունուած են արաւջեմ ու
 դեպրութեամբ:

(«Սիոն», 1988, ԺԲ. Յոսի, Նոյեմբեր,
 Թիւ 11, էջ 350):

★ ★

Հոկտ. 25, Գշ. - Հսկելով որ Ամեն.
 Ս. Գառիբարձ Հայրը վաղը պիտի մեկնի
 Եգիպտոս, երեկոյեան Ժամը 7ին ամբողջ
 Միաբանութիւնը հաւաքուեցաւ ի Գառ-
 րիբարձարան, ուր յանուն Միաբանութեան
 Հոստարարպետ Տ. Միսրոպ Արքեպիսկ.
 քարի երթ և ողջամբ վերադարձ մողթից
 Ս. Գառիբարձ Հօր: Խօսեցաւ Նորին
 Ամենապատուութիւնը, Թէ բժիշկներու
 յանձնարարութեամբ անհրաժեշտ նկատ-
 սեցաւ առջ լուրերու բուժումին ենթար-
 կել ֆլաստուած ոտքը: Հետեւաբար ակա-
 մայ, պարագաներէ ստիպուած կը մեկնի
 բուժուելու և կազդուրուելու համար:

Իսկ Ժամը 7.30ին, օւսանողութիւնը,
 Տեսուչ Տ. Եղիշէ Վրդ. գլխաւորաւ
 քեամբ, զնաց Գառիբարձարան, ողջերթ
 մողթիցաւ իր հագնեք ծնադին: Ս. Գառ-
 րիբարձ Խրիմօր ընդունեց տանը ալ քարի
 մողթանքը և յորգութեց որ աւելի ևս
 աշխատի և յաւաղէմին: Թէ ինք ինչ-
 պէս մօտէն՝ նայնպէս հեղաւէն պիտի հե-
 տաքքորուի իրենցմով:

Յաջորդ առաւ Ժամը 8.30ին, Սրբ.
 Գառիբարձ Հայրը իջաւ Կեղեցի, աւր
 աղօթեց ի Ս. Գլխաւոր: Ապա եկաւ վանքի
 մեծ դուռը, ուր ամբողջ Միաբանութիւնը,
 օւսանողութիւնը և պաշտօնէութիւնը
 հաւաքուած էին քարի ճանապարհի մող-
 թիւն համար Ն. Ամենապատուութեան:
 Մինչև իրաւի կայարան, Նորին Ամենա-
 պատուութեան ընկերացաւ Տ. Միսրոպ
 Արքեպոս., իսկ ամբողջ համարագութեան
 ընթացքին Ս. Գառիբարձ Հօր պիտի ըն-
 կերանան Տ. Գոսի (Թաւմայեան) և Տ.
 Ենտրէ (Գալուստեան) վարդապետները
 (վերջինը այժմ Գառիբարձ Գոսոս):

(Նոյն, էջ 353):

ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱԿԱՆ ԶԵՌՆԱԴՐՈՒԹԻՒՆ:

Ինչպես Վիսնյի ընթերցողները կը յիշեն, 1983 բուսականի Սեպտեմբեր ամսուն, Ս. Արքուդյ Միաբանական Ժողովը Եկեղեցւոյ Խխանաւորի բարձր ասիմանին յարմար նկատած էր Միաբանութեան բազմադիւն Հայրերէն՝ Հոգե. Տ. Վաղարշ Վրդ. Խաչատուրեանին, Հոգե. Տ. Վահան Վրդ. Թովալեանին եւ Հոգե. Տ. Սեւան Վրդ. Լարիպեանին:

Պարագանքը սակայն յրոյսաբեցին որ իրականութեան վերածուի առնուած այդ որոշումը: Կարգ մը քիւրիմացութիւններու հարբուր, ուրախ ենք ըսելու, առիթը ընծայեց որ տարւոյ Նոյեմբերի 13ի Կիրակի օրը յիշեալ երեք Հոգեւորն Հայրեր, Ս. Էջմիածնի դարուոր եւ նուիրական կամարներուն ներքեւ եւ ձեռամբ ազգիս սիրեցեալ Վեհափառ Տ. Տ. Վաղգէն Ա. Հայրապետին ստանան եպիսկոպոսական ձեռնադրութիւն եւ օծում:

Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայր, եպիսկոպոսացունեով միասին, 4 Նոյեմբերի ուրբաթ օրը ճամբայ խաւ Ս. Քաղաքէն դէպի Մար Հաւնիք: Զեռնադրութեան վաղորդայնին, երեքն ալ Հայոց մայրաքաղաքի տարբեր եկեղեցիներուն մէջ մատուցին իրենց եպիսկոպոսական անդրանիկ պատարագները եւ Հինգշաբթի, 17 Նոյեմբերի երեկոյեան վերադառնան Սուսապիմ (բացի երկուրդէն, որ դարձաւ իր պատօսնավայրը):

Պարտե՛ կենսագրական հակիրճ գիծերը նորապսակ Մրբազաններուն. —

ԳԵՐՇ. Տ. ՎԱՂԱՐՇ ԵՊՍ. ԽԱՉԱՏՈՒՐԵԱՆ, աւագանի անունով Մկրտիչ, ծնած է Այն-Արուս (Հիւս. Սուրբա)՝ 1941ին: Իբր Ժառանգաւոր ասեմ Յուսապիմ եկած է 1956ին: Ասեմ մը ծառայած է Մրբաեղեաց մէջ: 1961 Հոկտ. 1ին Ամեն. Ս. Պատրիարք կողմէ ձեռնադրուած է կուսակցոն Բահաւայ: 1971էն ի վեր կը վարէ Ս. Յաւորեան համաբնական Տանտի Տեսչութեան բարձր եւ պատասխանատու պատօնը:

ԳԵՐՇ. Տ. ՎԱՂԱՆ ԵՊՍ. ԹՕՓԱՆԵԱՆ, աւագանի անունով Հայրապետ, ծնած է Պէյրութ՝ 1940ին. 1957ին Սուսապիմ գալով, կ'աւակերտի Ժառ. Վարժարանին եւ ապա Ընծայարանին: 21 Յուլիս 1963ին ձեռնադրուած է կուսակցոն Բահաւայ՝ ձեռամբ Ամեն. Ս. Պատրիարք Լոր: Ասեմ մը հովուած է Վալանի (Յրտեսա) գաղութը: Ս. Արքուդէ ներս կ'աւանտեսն մը վարելի եւք Աւագ Քարգանի պատօնը 1978ին ղրկուած է Ամման, իբր Հոգեւոր Հովիւ Յորդանանի Հայ Համայնքին եւ Տեսուչ (եւ ուսուցիչ) Իւզպաեան — Կիւլպենկեան Վարժարանին:

ԳԵՐՇ. Տ. ՍԻՒԱՆ ԵՊՍ. ՂԱՐԻՊԵԱՆ, աւագանի անունով Յովնանէս, նոյնպէս ծնած է Պէյրութ՝ դարձեալ 1940ին: Դպրոցական կեանքին հրաժեշտ տալէ ետք Ժամանակ մը հետեւած է տրինոսի: Սուսապիմ գալով 1965ին, աւակերտած է Ս. Արքուդյս Ընծայարանին: Արեղայ ձեռնադրուած է 28 Յուլիս 1968ին, Ամեն. Ս. Պատրիարք Լորմէն: Դառաւանգած է երկուր տարին եւք Ժառ. Վարժարանէն ներս եւ ասեմ մըն ալ Ս. Քարգանցաց Վարժարանէն ներս: 1975էն ի վեր կը վարէ Ս. Հրեշտակապետաց վանքի Տեսչութեան պատօնը (որ է Հոգեւոր Հովուութիւնը տեղացի Հայ Համայնքին), իսկ 1982էն ի վեր նաեւ Աւագ Քարգանի փափուկ պատօնը: Վարած է նաեւ Ս. Աստուածածնայ Տանտի Տեսչութեան եւ Մասնակաւորի պատօնները, իսկ 1977էն սկսեալ՝ Լուսահանի պատօնը:

Վիսնյ՝ սրտազինս կը ընդհանուրէ նորընծայ Մրբազանները, մաղբիւլ անոնց երկուր եւ բազմադիւն պատօնավարութիւն:

Նոյն օրը, եպիսկոպոսական օծում ընդունած են նաեւ Ս. Էջմիածնի Մայր Արքուդյ Միաբաններէն Տ. Տիրան Վրդ. Կիրեղեանը, Տ. Ասուրիկ Վրդ. Արիստակեսեանը եւ Տ. Պարգեւ Վրդ. Մարտիրոսեանը:

ՀԱՆԴԻՍԱԽՈՐ ՀՈԳԵՀԱՆԳԻՍՏ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԵՐԿՐԱՇԱՐԺԻ ԶՈՀԵՐՈՒ ՅԻՇԱՏԱԿԻՆ

Յարգելու համար յիշատակը 7 Դեկտեմբերի Զարեհաբերի օրը Մայր Հայրենիքի հիւսիս-արեւմտեան օղաններուն մէջ պատահած անհուոր երկրաշարժի ծանցեալ հազաւոր զոհերուն, Կիրակի, 11 Դեկտեմբերի առաւօտուն, հանդիսաւոր Սուրբ Պատարագ մատուցուեցաւ Ս. Յակոբեանց Մայր Յանուրի Աւագ Սեղանին վրայ: Ժամադարն էր Գեորգ. Տ., Սեւան Եպս. Դարիպեան, իսկ քաղաք խօսեցաւ ու հանգստեան կարգերուն նախագահեց Լուսաւորապետ Գեորգ. Տ. Գարեգին Արեւպա. Գազանները:

Հինգուրբի օր (8 Դեկտ.), երկրաշարժի յետոյ եւ ցնիչ լուրը ստացուելուն պէս, Պատրիարքանքի վրայ կիսաժող պառօղեցաւ սեւ քրօս մը, իսկ վանքի աւագ մուտքը եւ Պատրիարքանքի ստեղծուցերու ստորոք սեւ օղորտներով երկուցեցան: Դրօշը մնաց իր տեղը 40 օրեր օտուրեալ:

Իր խօսքի ընթացքին, որուն Անգլիերէն թարգմանութիւնը կարդաց յետոյ, Սրբազա. Նին աչիւրը լեցուեցան եւ ձայնը եղաւ բուռ ու յուզումաւոր: Ան օտարեակալութիւն յայտնեց բոլոր անոնց՝ որոնք իրենց ձեռքերը երկաթեղին մեր վեհերը դարձուցելու եւ մեր սրբունքը սրբելու համար: Կիտեց անունները Սրբազան Յօսիք, Թուստց Պատրիարքին, Խաչաթի կառավարութեան եւ այլոց: Ըսաւ քի մխիթարութեամբ կը զգանք որ այս անգամ առանձին չմնացինք ժող ստեղծող և վիթիւր հեռ. ինչպէս 1915-Մեծ Նոյեմբեր, այլ աւազակի և օտակի թաքսեակներ անտեղեկաւ եղան մտէն ու հեռուէն:

Ս. Պատարագի աւարտին, Մայրավանքի մեծ զանգը սկսաւ իր եպսօմոսը ղօլանքը, մինչ Միաբանութեան անդամներուն հետ օտար-հոգեւորական հիւրեր եւս անցան առեւան, մասնակցելու համար հոգեհանգստեան հանդիսաւոր պաշտամունքին:

Այս հիւրերէն յիշեմ Յունաց Պատր. Փոխանորդ Տ. Վարդապետ եւ Ս. Յարութեան Յանուր Տեառն Տ. Դանիէլ Սրբազաններ, Տրանսպակեանց Կիւրոսի Փոխանորդ Հայր Զուսթօ Արզաւազ, Ասորաց եւ Հայկեաց

եպիսկոպոսները, Անգլիկան Եպս. Ի Ներկայացուցիչը, Հայ-Կաթոլիկ համայնապետ Տ. Յովսէփ Մ. Վրդ. Ռուպեան, Մարոնիքներու Հովիւր եւայլ: Իսկ առիթաւապետներէն՝ Քաղաքապետ Քեօր Բոլլէք, Կոնից եւ Ներքին Գործոց Նախարարութեան ներկայացուցիչներ, Սովետ Միութեան մէջ նախապետ արգելափակուած Նաքան Շարանքի եւ ուրիշ օտեր: Ներկայ էին նաեւ անպէս Հիւպատոսները Ամերիկայի, Անգլիոյ, Տրանսայի, Թաւրիոյ, Սպանիոյ եւ Յունաստանի:

Արարողութեան յետոյ, Լուսաւորապետ Սրբազան անցաւ գլուխը երկարածիկ բաւ. փորձ մը որ, Ապրիլ 24ի օրունք նման, զուլուեցաւ Ս. Քրիստի ազգ. գերեզմանատունը: Ապրիլէն երիտասարդներ ձեռնարած կը քանկին աւերակեալ Մայր Հայաստանի կտակալ եկար մը: Արարայի Նահապետաց Յուսարմանին առջեւ եւս կտաւորեցաւ հանգստեան դպաւորիչ կարգ:

Կեսօրը անցած էր երբ սպակի Քաղ. մութիւնը — սուրբ մեծամասնութիւնը Սաղմոնայ գաղութին՝ Առաքելական եւ Կաթոլիկ — գլխիկոր վերադարձաւ յուզաւոր այս արարողութեան:

Յաշորդ օրերուն, Պատրիարքանք ցաւակցութեան եկան բազմաթիւ օտար — Իսլամ, Հրեայ, Քրիստոնեայ — դէմքեր եւ կազմակերպութեանց ներկայացուցիչներ, Արաւաղեմէն եւ արշակալէն: Ամեն. Սրբազան Պատրիարք Հայրը, որ բանի մը օրեր վերջ վերադարձած էր արօսասահմանէն, քն. զունց բոլորը Պատրիարքանքի զանգիւնքին մէջ, ի ներկայութեամբ Միաբանութեան առաջաւոր անդամներուն: Այդ դէմքերէն յիշեմք մասնաւորաբար Յունաց եւ Լատինաց Ամեն. Պատրիարքներ, Թաւրիի Փոխ-Վառ. չապետ, Բանուորական Կուսակցութեան պետ եւ Արաքին Գործոց Նախարար Վահր. Շիմօն Փեռեւ եւ Կոնից Նախարար Վահր. Զեպուլաւ Համբ, որոնք գրաւոր կերպով ալ ցաւակցութիւն յայտնեցին եւ ըրին դրամական նուիրատուութիւն:

Հոգեհանգստեան պահը Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարին մէջ :
Դեկտեմբեր 11, 1988

Հոգեհանգիստ Ս. Փրկչի զերեզմանասան մէջ
Արարայի Յուշարձանին առջեւ : Դեկտ. 11, 1988

Քափօրը կ'ուղղուի դէպի Ս. Փրկիչ գերեզմանատուն
Դեկտեմբեր 11, 1988

Ս. ՅԱՎՈՐԻ ՆԵՐՍԷՆ

Հ Ե Ռ Ա Գ Ի Ր

Ամենայն Հայոց Հայրապետի Օծման տարեգարծի առթիվով, հետեւելով հեռագիրը յղուած է Մայր Աթոռ. —

Երուսաղէմ, 2 Հոկտեմբեր 1988

Ձեր Մերութեան գահակալութեան եւ օծման 33րդ տարեդարձին ուրախ առիթով, հանեցեք ընդունիլ մեր, Ս. Յակոբեանց Միաբանութեան եւ Սաղիմոնայ համայնքի ջիւղագին շնորհաւորութիւնները, երկուս ու երջանիկ օրերու լուսազոյն բարեմարտութիւններով հանդերձ:

ԵՂԻՇԷ ԱՐՔԵՊՍ. ՏԵՐՏԷՐԻԱՆ
Պատիւով Հայ Երուսաղէմի

Ե Կ Ե Ղ Ե Յ Ա Վ Ա Ն Ք Վ Ե Մ Ա Վ Ա Ն Ք

● Եր. 1 Հոկտ. — Տոն Խաչի: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Ս. Նշան վերնամասին մէջ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Կոմիտաս Վրդ. Երզնկեան:

● Կիր. 2 Հոկտ. — Բարեկենդան Վարդայ Ս. Խաչի պահոց եւ ԼԳ. Տառնդաճ Օծման Տ. Յ. Վազգէն Ա. Կարողիկոսին Ամենայն Հայոց: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն, մեր վերնատան մասին մէջ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Անուշաւան Վրդ. Ձղաշեան:

● Ուր. 7 Հոկտ. — Նախատեսուող պաշտուանցաւ Հղացոյ Ս. Գեորգ եկեղեցւոյ մէջ: Հանգիստակտն էր Հոգշ. Տ. Սեան Վրդ.:

● Եր. 8 Հոկտ. — Ս. Գեորգայ գորավահին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գեորգ (Հղացոյ): Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Կոմիտաս Վրդ. Երզնկեան: Երթ աւագարձի թափօրները գլխաւորեց Հոգշ. Տ. Սեան Վրդ. Դարիպեան: Պատուաւորութիւն եղաւ Հղացոյ Տեղին:

— Պէտքէ ետք, Լուսարարակա Սրբ. Հօր գլխաւորութեամբ, Միաբանութիւնը Վարդապետով մուտք գործեց Ս. Յարութեան Տաճար, ուր պաշտուեցան ժամերգութիւնն ու Նախատեսուող մեր վերնամասին մէջ: Ապա կատարուեցաւ Տնօրինական Սրբաւեղեաց այցելութեան հանդիսաւոր թափօր Տաճարէն ներս: Թափօրակտն էր Հոգշ. Տ. Կոմիտաս Վրդ.:

● Կիր. 9 Հոկտ. — Տոն Վարդայ Ս. Խաչին (660): Գիշերային եւ առաւօտեան ժամերգութիւնները պաշտուեցան ի Ս. Յարութիւն, մեր վերնամասին մէջ: Ապա հանգիստաւոր Սուրբ Պատարագ մատուցուեցաւ Քրիստոսի Ս. Գեորգեմանին վրայ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Անուշաւան Վրդ. Ձղաշեան: Լուսարարակա Գերշ. Տ. Գաբրիէլ Արքեպ. Նախագահեց Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Տ. Վազգէն Ա. Օծման 33րդ տարեդարձին առթիւ կատարուած Վարդապետական Մաղթանքին:

● Եր. 15 Հոկտ. — 72 աւակերացեց Քրիստոսի Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի ներքին գահիթը: Ս. Գեորգայ ընդանին վրայ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Վանիկ Վրդ.:

● Կիր. 16 Հոկտ. — Այսօր կատարուեցաւ Թեմէի Ս. Գեորգայ վանոց տարեկան աւատակացութիւնը: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Գուսան Արք. Գաբրիէլ Գերշ. Տ. Յիւրեղ Նախիկ, Ներկայացնելով օգուտն ուրբը իրեկ աղագր ջրիտանեական անվերելակեան ու առնանալուութեան: Հակառակ քաղաքական անապահով վիճակին, բաւական ժողովուրդ եկած էր Երուսաղէմէն, Մաֆայէն եւ Հայֆայէն:

● Ուր. 21 Հոկտ. — Նախատեսուող Վարդայ Ս. Յակոբ Նախագահեց Լուսարարակա Գերշ. Տ. Գաբրիէլ Արքեպ.:

● Եր. 22 Հոկտ. — Ս. Թաղմանաց վարդապետաց մերոց (Տոն ազգային եւ եկեղեցական): Ըստ սովորութեան, Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին

Իսկ Քաղմանաց մեզ աղեկեաներուն ի նպաստ նուիրահաւաքութեան մը ձեռնարկուեցաւ, որուն իր մասնակցութիւնը բերաւ իւրաքանչիւր հայ ընտանիք, Երուսաղէմէն եւ օրդակայէն, գրեթէ տոնաց բացառութեան: Եւ այժմ հապտակ երկրին մեզ շիրով բաղաձայն անկալուն կացութեան պատճառաւ ստեղծուած ճեղքանակաւ ազգային: Իսկ անոնք որոնք ծուեալ միջոցին այս կամ այն պատճառով չկրցան ներկայա-

նալ Քաղմանացուն, բոլիս ստով ու մեծաբայ քաղմանով ընդունեցին այդ նպատակաւ կազմուած մասնուոր Ցածմանախմբի մը այցը իրենց յարկերէն ճեղք: Օտար կազմակերպութիւններ եւ անհատներ, Հայոց կարգին, նուիրեցին Յաւա հազուսեղէն, դեղօրայի եւ այլ անհրաժեշտ աղիւսներ՝ աղեկէն հաւաքածութեան հասցէին, որոնց բոլորին կը յայնենք մեր զգաձուած ճեղքանակալութիւնը:

վրայ Ս. Գատարազը մատուցեց Ս. Թարգմանչաց Երկ: Վարձարանի բաղմամբայ Տեղադր Գերշ. Տ. Կիրևի Սպիտակ: Գարիկեան: Կիւլպէնկեան գերդաստանի հոգիներուն համար կատարուած տարեկան հոգեհանգրիւտին նախագահեց Նոգշ. Տ. Սեւան Վրդ. Զարիպեան:

● Կիր. 23 Նոյմ. — Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Թարգմանչաց, մեր վերնամատարան մէջ: Ժամարարն էր Նոգշ. Տ. Սեւան Վրդ.:

● Եր. 29 Նոյմ. — Ս. չորեք Անտարանցեց: Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ Ս. Թարգմանչաց Տաւարի գաւթին վրայ բացուող Ս. Բովկանէն Անտարանի մատարանէ: Ժամարարն էր Նոգշ. Տ. Թուրէն Վրդ. Բովկանէն:

● Կիր. 30 Նոյմ. — Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Թարգմանչաց ժամարարն էր Նոգշ. Տ. Գուսան Արդ. Արեւեան:

● Բշ. 31 Նոյմ. — Ս. Բովկանի Անտարանի Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ Գերթմանի Ս. Անտարանի Տաւարին մէջ, Հայր Բովկանի գերեզմանին վրայ: Ժամարարն էր, իստ գործարանի, Տաւարին Տեղադր Նոգշ. Տ. Հայրիկ Վրդ. Գալանէն:

● Եր. 5 Նոյմ. — Երկուստեք վարդապետաց: Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Նոգշ. Տ. Վանիկ Վրդ.:

— Կէսրէկ ետք, Լուսարապետ Գերշ. Տ. Գարեգին Արքեպօս: Գլխադիրները, Միտարանի վերաշինարար մուտք գործեց Ս. Թարգմանչաց Տաւար: Ս. Գերեզմանի Խաչկիւտի այրի ուխտերէն ետք, վերջնայ Կից՝ Ս. Գր. Լուսարապետ եկեղեցւոյ մէջ պաշտուեցան ժամարարներն և նախատեսակը: Ապա կատարուեցաւ հօրինակն Սրբատեղիներու այցելութեան հանգրիւտը Թաւար Տաւարէն ներս: Թաւարապետն էր Նոգշ. Տ. Անուշաւան Վրդ. Զղշանէն:

● Կիր. 6 Նոյմ. — Գիւս Խաչ (326): Գերեզմանի և առաւօտեան ժամարարներն երկուստեք մատուցուեցաւ ի Ս. Լուսարապետ: Ժամարարն էր Նոգշ. Տ. Անուշաւան Վրդ. Զղշանէն: Ապա կատարուեցաւ ետագարձ մեծականդէն Թաւար Գրիգոր Ս. Գերեզմանի և Գատարապետ Նոգշ. Տ. Գարեգին Արքեպօս, որ ամպօղանի ներքեւ և Ս. Խաչկիւտի մատուցն ի ձեռնի, կ'որհնէր ժողովուրդը: Վեալի քա Գրիգորի հոգեցուցանեմէն ետք, արարեցութիւնները տաւարապետ Ս. Լուսարապետ եկեղեցւոյ մէջ:

● Եր. 12 Նոյմ. — Ս. Բովկանի Ոսկեքերտից: Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Նոգշ. Տ. Գոմիտա Վրդ.:

● Կիր. 13 Նոյմ. — Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Թարգմանչաց, մեր վերնամատարան մէջ: Ժամարարն էր Նոգշ. Տ. Թուրէն Վրդ. Բովկանէն:

● Եր. 19 Նոյմ. — Ս. Լրեւանիպետաց Կարիկի եւ Միտարանի: Ս. Լրեւանիպետաց եկեղեց

ցին նորդարեան մէջ ըլլաւ, Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Նոգշ. Տ. Գուսան Արդ. Արեւեան: Թարգմանչաց Աղանի ձեւակերտեան և պարագայի նախարար կատարուած հանգրուանի հարգին հարգականց Գերշ. Տ. Սեւան Վրդ.:

● Կիր. 20 Նոյմ. — Մայր Տաւարի Առաջ Սեւանին վրայ եպիսկոպոսական իր անդրանիկ Ս. Գատարազը մատուցն էր քարապետ Գերշ. Տ. Սեւան Վրդ. Զարիպեան:

● Եր. 26 Նոյմ. — Պապեղոս Անդրէի եւ Փիլիպպոսի: Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Նոգշ. Տ. Թուրէն Վրդ. Բովկանէն:

● Կիր. 27 Նոյմ. — Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Թարգմանչաց, մեր վերնամատարան մէջ: Ժամարարն էր Նոգշ. Տ. Անուշաւան Վրդ.:

● Եր. 3 Դեկտ. — Տօն Ամենայն Սրբոց: Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Նոգշ. Տ. Վանիկ Վրդ.:

— Նախատեսակին ի/Ս. Երեզմանի Գերշ. Տ. Վրդադր Վրդ. Խաչկիւտէն:

● Կիր. 4 Դեկտ. — Բարեկենդան Յիսակի պահոց և Ընծայումն ս. Աստուածմոր: Առաւօտեան, Գերշ. Տ. Վրդադր Վրդ. Գլխադիրները, Միտարան Հայրեր ինքնաշարժով մեկնեցան Գերթմանի ձորը ու շրջապատուով մուտք գործեցին Ս. Անտարանի Տաւար, ուր Տիրամօր Ս. Գերեզմանին վրայ օրուան հանգրիւտը Ս. Գատարազը մատուց (իր եպիսկոպոսական անդրանիկ Գատարազը) Գերշ. Լանդիպետաց Սրբապետ: Կիւլպէնկեան և Գերեզմանին համար կատարուած հանգրուանի հարգին նախագահեց Նոգշ. Տ. Անուշաւան Վրդ. Զղշանէն:

● Եր. 10 Դեկտ. — Գրիգորի Սեպեղապետից: Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Նոգշ. Տ. Գուսան Արդ.:

● Կիր. 11 Դեկտ. — Տեղեկ առաւ. էջ 196:

● Բշ. 16 Դեկտ. — Նախատեսակին ի Ս. Երեզմանի հարգականց Գերշ. Տ. Սեւան Վրդ.:

● Եր. 17 Դեկտ. — Ս. Թաղեպի եւ Բարեկենդանի առաւիղից: Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ Մայր Տաւարի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Նոգշ. Տ. Թուրէն Վրդ.:

● Կիր. 18 Դեկտ. — Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Թարգմանչաց, մեր վերնամատարան մէջ: Ժամարարն էր Նոգշ. Տ. Անուշաւան Վրդ. Զղշանէն:

● Դշ. 21 Դեկտ. — Նախատեսակը պաշտուեցաւ Մայր Տաւարին մէջ, Լանդիպետաց Գերշ. Տ. Սեւան Վրդ. Զարիպեան:

● Եր. 22 Դեկտ. — Տօն Ամենայն Սրբոց: Առաւօտեան, Գերշ. Տ. Սեւան Վրդ. Գլխադիրները, Միտարան Հայրեր ինքնաշարժով մեկնեցան Գերթմանի ձորը ու շրջապատուով մուտք գործեցին Ս. Անտարանի Տաւար, ուր Տիրամօր Ս. Գերեզմանին վրայ

Ս. ԱՍՏՈՒԱՄԵՆՆԱՅ ՏՎԱԼԻՆ ԵՂԱՄ ՆՈՒԻՐԱՏՈՒՅԻՆՆԵՐ

Տէր և Տիկին Գրիգոր Յակոբեաններէ՝ փոքր կանթեղ մը:

Օր. Աննիկ Մինասեանէ՝ ծածկոցներ Հեթումի, Առաքելոց և Ընծայման խորաններուն:

Օր. Պայծառ Գուլումեանէ՝ երկու ճերմակ ծածկոցներ Հայր Յովսէփի գերեզմանին:

Գիւս Գոսառոյ տօնի հոգեհանգստեան առթիւ հղած նուիրում տուութիւններ

Երուսաղէմէն

Տիար Ստեփան Գարագաշեան	100	Շէքէ	(Իմ Խալի) Մէրէզեան	20	Շէքէ
Տիար Յակոբ Մէնէշեան	50	»	Տիկին Աննա Կարապետեան	30	Տոլար
Տիկին Սիրարփի Գարլանեան	50	»	Նազգաշեան Ընտանիք	10	Տիւար
Տիար Եղիա Տիգրանեան	50	»	Օր. Ալիք Գէշիշեան	10	»
Տիկին Մարի Մոմենեան	50	»	Տիկին Սիրուն Տ. Վարդանեան	10	»
Տիար Միքայէլ Թումանյան	50	»	Տիկին Ալին Պալեան	10	»
Տիար Յակոբ Մնացականեան	40	»	Տիկին Յամիկ Գահուէմեան	10	»
Տիար Արշակ Ռաճոյեան	20	»	Տիար Յակոբ Սէմէրեան	5	»
Տիար Գրիգոր Դօրաճեան	20	»	Տկ. Եսթեր Մաղաքեան (Եսթա)	100	Տոլար

Նուիրատուութիւններ Ամերիկայէն

Տ. Թորգոմ Արք. Մանուկեան	100	Տոլար	Սարգիս Սէմէրեան	100	Տոլար
Լեւոն Մաղաքեան	100	»	Արթուր Գարագաշեան	100	»

Նուիրատուութիւններ Ֆրանսայէն

Խուսէր Ժը Մարսիլայեար	650	Ֆրանք	Մաքսուհի Գալիպեան	100	Ֆրանք
	և 15	Տոլար	Ղազարոս Տէմիրեան	100	»
Եսթեր Գուրեան	300	Ֆրանք	ՀԱՅՐԻԿ ՎՐԳ. ԳԱԼԱՅՃԱՆ		
Ումիտեան Ընտանիք	300	»	Յեանայ Ս. Անուանածնայ Յամար		

որուան՝ հանգիստուր Ս. Պատարագը մասայց Գրչ.՝ Կոնգրատիւն Սրբազան:

● Եր. 24 Դեկտ. — Ս. Նիկողայոսի սեպեղիա-զորին: Ս. Պատարագը մասաւցուեցաւ Մայր Տաճարի Ս. Մակարայ մատան մէջ, չորս օր առաջուան Հարցն եղիպացաց տօնին առթիւ: Ժամարարն էր Հոգւ. Տ. Գուսան Յրեղայ: Վերաբերումը կատարուեցաւ ներքին դասիքի Ս. Նիկողայոսի սեղանին վրայէն:

— Այսօր ըլլաւ յիշատակման օրը, Լուսարարագեան Գրչ. Տ. Գրեգորի Արքեպիսկ. մեկնեցաւ հան, ուր Հոգւ. Տ. Հայրիկ Վրգ. Գալաշեանի կողմէ մասաւցուած Ս. Պատարագի ընթացքին ժողովեց և ապա նախագանցեց կայրեանկան երկրաւորի զանգուտն համար կատարուած

հանգստեան պաշտամունքին: Ներկայ էր նաև Կորեար մաս լը Հայֆայի Հա զապաթէն: Սրբազանն ու Հոգւ. Հայրերը հիւրասիրուեցան ապա Պր. Ս. Շոթիկեանի բնակարանը:

● Գիր. 25 Դեկտ. — Բարեկենդան Ս. Յակոբայ պահաց: Ս. Պատարագը մասաւցուեցաւ ի Ս. Յակոբ. Ժամարարն էր Հոգւ. Տ. Անուանեան Վրգ. Զղշեանէն:

● Ուր. 30 Դեկտ. — Նախատեսարին ի Ս. Յակոբ նախագանցեց Գրչ. Տ. Գրեգոր Եղիպ:

● Եր. 31 Դեկտ. — Ս. Յակոբայ Մծբնայ հայրապետին: Ս. Պատարագը մասաւցուեցաւ ի Ս. Գրեգոր: Ժամարարն էր Հոգւ. Տ. Գալաշեան Վրգ. Շէրպէթեան: Վերաբերումը կատարուեցաւ դասին մէջ Սուրբին նկարով հաստատուած սեղանին վրայէն:

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆՔ

● Գշ. 11 Նոյեմբ. — Ամերիկայից բազմամեայ Առաջնորդ Կ. Ս. Ուիտսոն Միտչան Գերշ. Տ. Թարգմ. Արքեպ. Մանուկեան ժամանեց Ս. Աթոռ, որ մնաց երեք օրեր: Հինգշաբթի օր. Սրբազանը ախտի Ս. Գառարազ մասնայ Գեթեմանիի Ս. Առաքածածնայ Տաճարին մէջ և կատարեց օծումը Ս. Յովնէփ Աստուածատու Եկարին, դորձ՝ Սաղիմանայ արուստագետ Յարութիւն Լալէպլեանի:

● Գշ. 12 Նոյեմբ. — Երեկոյեան, Սպանիոյ ազգային տօնին առիթով, Սպանական Ընդհ. Հիւպատոսին կողմէ, Հիւպատոսարանի մէջ տրուած ընդունելութեան ներկայ գտնուեցան Պատր. Փոխ. Գերշ. Տ. Կիրակ Սպ., Լոզլ. Տ. Սեան Վրդ. և Տիար Գեորգ Հինգլեան:

● Եր. 15 Նոյեմբ. — Անթիլիասի մէջ վաղը տեղի ունենալիք Միւստեօրնէքի առիթով, Գերշ. Տ. Կիրակ Սպ. մեկնեցաւ Հիբանան, որ մնաց 17 օրեր:

● Բշ. 2 Նոյեմբ. — Նախագահ Լայիմ Հերցոգի ծրարած մեկնումին առիթով, Լոզլ. Տ. Անուշաւան Վրդ. Զլշանեան ողջերթի գնաց քնէնէթի գիմացի պարտէզը:

— Ժամօրինակ Լոզլ. Տ. Ռուբէն Վրդ. Յովակիմեան տարիքի բերումով կրտսերած Ռուլովի իր պաշտօնին (ինչպէս նաև Տղարանի Տեղաւթնէն), իր տեղը տնցաւ Լոզլ. Տ. Անուշաւան Վրդ. Զլշանեան:

● Գշ. 18 Նոյեմբ. — Զբոս օրեր առաջ ինքնաշարժի արկածի զոհ դացած Ռումանեան Եկեղեցւոյ Լովիւին և իր օգնականին իրենց Եկեղեցւոյ մէջ կատարուած յազարկաւորութեան ներկայ եղան Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Գարեգին Արքեպ. և Լոզլ. Տ. Լայրիկ Վրդ.:

● Գշ. 19 Նոյեմբ. — Զրահական իւր Հիւպատոսը իր առաջին պաշտօնական այցելութիւնը տուաւ Ամեն. Ս. Գառնիարք Լոր:

● Եր. 22 Նոյեմբ. — Կէսօրէ առաջ, Նոթթ Տամի եկեղեցւոյ մէջ, Ն. Ս. Յովնէփ-Պօղոս Բ. Գաղի Գահակաւութեան տանտնակին առիթով, Գաղական Նախարարին կողմէ մասնացուած հանդիսաւոր Ս. Գառարազին և Սաղթաքին, և յաջորդող ընդունելութեան ներկայ եղան Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Գարեգին Արքեպ. և Լոզլ. Տ. Լայրիկ Վրդ.:

● Բշ. 24 Նոյեմբ. — Այսօր վերաբացուեցաւ Ժառանգ. Վարժարանն ու Ընծայաբունը: Բացումը յաղապեցաւ իւր օաներուն ուղ ժամաւ նստին պատանաւ:

● Բշ. 31 Նոյեմբ. — Երեկոյեան, Լուսերականեան եկեղեցւոյ մէջ Reformation Dayի առիթով կատարուած արարողութեան և յաջորդող ընդունելութեան ներկայ գտնուեցան Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Գարեգին Արքեպ. և Ապք Թարգման Լոզլ. Տ. Սեան Վրդ.:

● Գշ. 1 Նոյեմբ. — Մեծն Բրիտանիոյ Զբոսաւրջիկութեան Նախարարը այցելեց Ամեն. Ս. Գառնիարք Լոր:

● Գշ. 16 Նոյեմբ. — Գեղեթայի Գոտուին Ա. Թաղաւորի ծննդեան տարեգարծի առիթով, Երեկոյեան, Գեղեթական Ընդհ. Հիւպատոսին կողմէ, Հիւպատոսարանի մէջ տրուած ընդունելութեան ներկայ եղան Գերշ. Տ. Կիրակ Սպ., Լոզլ. Տ. Վանիկ Վրդ. Մանկատարան (որ եղիկ-պատանգած Տ. Սեան Վրդ. և եղ նշանակուեցաւ առժմ. Ապք Թարգման) և Տիար Գ. Հինգլեան:

● Գշ. 30 Նոյեմբ. — Երեկոյեան, St. Andrews Dayի առիթով (Ազգային Տօն Սկսումիւ), Սկսովական եկեղեցւոյ մէջ կատարուած արարողութեան ներկայ եղաւ Լոզլ. Տ. Գուսան Արեւոյ, որ մենեղեցեց Երանելի սուրբ առաքեալը: Իսկ քուէի սրահին մէջ տրուած ընդունելութեան ներկայ եղան նաև Լոզլ. Տ. Անուշաւան Վրդ. և Տիար Գեորգ Հինգլեան, որոնք նախապէս ներկայ եղած էին ինքնաշարժի նաւակատան նորոգման առիթով Cardoի մէջ: Բազաքապետ Վսեմ. Թէար Գալլէքի ներկայութեամբ կատարուած հանդիսութեան:

● Եշ. 8 Դեկտ. — Երեկոյեան, Լրէիք Խաւակայի տօնին առիթով, Գաղաքապետ Վսեմ. Թէար Գալլէքի կողմէ Գաղաքապետարանի սրահին մէջ տրուած ընդունելութեան ներկայ եղան Գերշ. Տ. Կիրակ Սպ., Լոզլ. Տ. Վանիկ Վրդ. և Տիար Գեորգ Հինգլեան:

● Կիր. 18 Դեկտ. — Ասորւոյ ձեզիրէի Եպիփանոսի հազարն համար, Ս. Յարութեան Տաճարի իրենց ժամարան մէջ (Ս. Նիկողոսոս) կատարուած պաշտամունքին ներկայ եղաւ Լոզլ. Տ. Բարսեղ Վրդ. Գալիմատեան:

● Եշ. 20 Դեկտ. — Տարեփակի առիթով, Իսթայլէի Գետնութեան Նախագահ Վսեմ. Լայիմ Հերցոգի պարարանքին մէջ Գայացած քրտանեական համայնքապետներու աւանդական ընդունելութեան ներկայ գտնուեցան Ամեն. Ս. Գառնիարք Լայրիք, Գերշ. Տ. Կիրակ և Տ. Սեան Սրբազաններ և Տիար Գ. Հինգլեան:

Տ Ա Ր Ե Կ Ա Ն Տ Ե Ղ Ե Կ Ա Գ Ի Ի

Ե Ր Ո Ւ Ս Ա Ղ Ե Ս Ի Կ Ի Լ Պ Ե Ն Կ Ե Ա Ն Մ Ա Տ Ե Ն Ա Դ Ա Ր Ա Ն Ի

1 9 8 8

Ա) Ելեմուսկան

	Նոր Ծեփի
1. — Նոր գիրքերու և թերթերու գնում	4,101.51
2. — «Սիոն»-ին՝ փոխանակուած թերթերու հաշուոյն	120 00
3. — Գիրքերու և թերթերու կազմին	840.00
4. — Ամսականք	3,000.00
5. — Աշխատավարձք	250.00
6. — Գրենական պիտոյք	349.46
7. — Ընթացիկ ծախքեր և առանին պիտոյք	990.10
8. — Դրոշմաթուղթ և թղթատար	1,222.00
9. — Հեռախոս	240.10
10. — Մանր նորոգութիւններ	175.00
Գումար՝	11,928.17

Բ) Նոր գիրքեր եւ թերթեր

	Գնուած	Նուր ստացուած	Գումար
1. — Հայերէն	65	178	243
2. — Անգլերէն	122	129	251
3. — Ֆրանսերէն	22	25	47
4. — Գերմաներէն	11	21	32
5. — Իտալերէն		3	3
6. — Սպաներէն		3	3
7. — Ռուսերէն		3	3
8. — Շուէտերէն		1	1
9. — Արաբերէն	13	4	17
10. — Եբրայերէն	1		1
	234	367	601

ՍԱՀԱԿ ԳԱԼԱՑՃԵԱՆ

Քաղաքապետ

Ս Ի Ռ Ն

ՑԱՆԿ ՆԻՒԹՈՅ 1988 ՑԱՐԻՈՅ

Բ Ա Ն Ա Ս Ի Ր Ա Կ Ա Ն . —

Ն. ԱՐՔ. ԾՈՎԱԿԱՆ. — Մանրապատում 26
Կարապետ Աղբաբաբյան 178

ՄՐԲ Կ'ապրիլի Մովսես Քերդոզ 179

ՄԱՐՏԻՐՈՅ ՄԻՆԱՍԵԱՆ. — Նորայր Ն.
Բիզանդացու անթիպ «Հասարակ
Տաղարան» 27, 78
«Երգեր ձեռամբ» 117

ԳԵՈՐԳ ԱՐԳԱՐԱՆ. — Հետեւե՛նք
ճախեցե՛ք պատկերաճեւերին 32, 81, 124

Բ Ա Ն Ա Ս Տ Ե Ղ Մ Ա Կ Ա Ն . —

ԵՂԻՎԱՐԳ. — Զկայիր դու 22

Գ. ՃԱՐՏԱՐ. — Քառեակներ 24,
77, 116, 176

Մ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ (ԲՐԳՎ.) — Հնչեցե՛ք,
խօս զանգակներ ... 25

Գ Ր Ա Խ Յ Ս Ա Կ Ա Ն . —

Ն. ԱՐՔ. ԾՈՎԱԿԱՆ. — 'Yovhannes
Tikurantsi 50

La Chaine Arménienne sur les
Épîtres de Pierre 94

ՆԵՐՍԻՍ ՇՆՈՐՀԱՅԻ 141

Եսայի Նչեյին եւ Պաճուրի Հա-
մալարանը 191

Գ. ՃԱՐՏԱՐ. — «Արցունք-Ժպտ»
(Զաւեհ Եկեղեցի) 51

«Աս Սեւ Եւ ... Բայց Գեղեցիկ»
(Արամ Սեփեքեանի) 95

«Տալուորութիւններ Սփիւռքահայ Գրա-
կանութեան» (Ա. Սեփեքեանի) 142

Գ Ր Ա Կ Ա Ն . —

Գ. ՃԱՐՏԱՐ. — Մահուան դարադարձ
զոյգ վիպասաններու 192

Խ Մ Բ Ա Գ Ր Ա Կ Ա Ն . —

ԳԱՐԵԳԻՆ Բ. ԿԱՔՈՂԻԿՈՍ. — Ուղերձ
առ Զարեհ Կարողիկոս 15

Գ. Ճ. — Յիսնամեակ մահուան Տ. Տ.
Խորեն Կարողիկոսի 73

Գ. Ա. Գ. — Ղարաբաղ 110

Ե. — Գոյժ եւ մխրթարան 158

Կ Ր Օ Ն Ա Կ Ա Ն . —

ԳԵՈՐԳ Ս. ՃԻՆԻՎԻՋԵԱՆ. — Խօսք
եւ գործ 20

Նկեղեցական աւանդութիւն 21

«Մեծացուցե՛ք» 75

Ս. Յովնանէս Մկրտիչ 76

«Օրհնեալք ի կանայք» 113

Պատկերաճեւերութիւն. 115

Ս. Պետրոս եւ Ս. Պողոս 173

Մկրտիքեան Խորհուրդը 175

ՆՈՐԱՅՐ ԱՐՔԵՊՍ. — Կեանքի խօսք 172

Հ Ա Յ Ն Կ Ա Ր Ո Ղ Ն Ե Ր . —

Ն. ԱՐՔ. ԾՈՎԱԿԱՆ. — ԺԶ. — ԺԵ.
Դարեհու Հայ Նկարողներ 36,
85, 128, 180

Մ Ա Տ Ե Ն Ա Գ Ր Ա Կ Ա Ն . —

Ն. ԱՐՔ. ԾՈՎԱԿԱՆ. — Գրեգոր Վրդ.
Մարտեցի 40

Մովսէս Քերդոզ եւ Փիլոն 123

Պ Ա Տ Մ Ա Կ Ա Ն. —

Ն. ԱՐՔ. ԾՈՎԱԿԱՆ. — Կեսկեսներ 89

ՅԻՍՈՒՆ ՏԱՐԻ ԱՌԱՋ. —

Ամեն. Ս. Պատրիարք Հոր առող-
ջական վիճակը 53, 99
Ամսօրեայ լուրեր 54, 99, 194
Լուրեր արասասհմանի Ծուլսա-
դեմական վարդապետներին 144, 194
Քահանայական ձեռնադրություն 144

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ. —

Յուն. — Մարտ Ամսօրեայ լուրեր 57
Ապրիլ — Յունիս » » 102
Յունիս — Սեպտ. » » 149
Հոկտ. — Դեկտ. » » 197

Ա Յ Լ Ե Ի Ա Յ Լ Ք. —

ՋԱՐԵՀ ՊՏՈՒԿԱՆ. — Արաբեսեան
Հուրսուրեան Դրամները 41

ԱՐԱՄ ՊԷԼԵԱՆ (թղմ.). — Թուրք
բժիշկներու դերը Հայոց ջար-
դին մէջ 47, 91
Յրանց Վերձեղ 138

Գ. — Սկզբնորէն միութեան եօթն-
եակը Ծուլսադեմի մէջ 55

Նօրք եւ նիւք 97

Ե. — Յուսապատում 134, 183

Գ. Հ. — Հազարամեակի հանդիսութիւն-
ներ Թուս Պուսուլլա Սկզբնույ 145

ՍՏԵՓԱՆ ՄՆԱՅԱԿԱՆՆԱՆ. — Աղբամար 187

ՍԱՀԱԿ ԳԱԼԱՅԻԱՆ. — Տեղեկագիր
Կիւլպենկեան Մասեմադարանի 201

Կոնգակ Մ. Յ. Կիլիկիոյ Կաթողիկոսին 2

Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի
Ս. Ծննդեան Բարոզը 5

Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի
Ս. Զատիկի Բարոզը 66

Ամեն. Ս. Պատրիարք Հոր Ծննդեան
պատգամը Բեքղեհեմի Ս. Այրեն 7

Շնորհաւորական գիր՝ Ամենայն Հայոց
Վեհափառ Հայրապետին 10, 68

Շնորհաւորական գիր՝ Մեծի Տանն
Կիլիկիոյ Կաթողիկոսարանին 11, 69

Շնորհաւորական գիր՝ Քենքըրուլըրիի
Արքեպիսկոպոսին 12, 70

Շնորհաւորական գիր՝ Թուսաց Պիմեն
Պատրիարքին , 13, 71

Շնորհաւորական գիր՝ Վասիլեանին 70

Շնորհաւորական հեռագիրներ՝
յլուած Ս. Արքունին 14, 72

Հաղորդագրութիւն Մայր Աթոռին 54

Ամանորի Հանդէս Ժող. Վարժարանի
եւ Հիմնադրանքի 57

Ստրկաւորական ձեռնադրութիւն 61

Մօնա. Միշկ Սապակահ՝ Լաթիմաց
նոր Պատրիարքը 62

73րդ Տարեգարծ Ապրիլեան Նդեռնի 100

Տարեկան հանդիսութիւնք Ս. Քարգ-
մանչաց Նրկը. Վարժարանի 101

Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի Բարոզը
Ս. Էջմիածնի Մայր Տաճարին 162

Մ. Յ. Կիլիկիոյ Կաթողիկոսի Բարոզը
Ս. Էջմիածնի Մայր Տաճարին 165

Եղիսկոպոսական ձեռնադրութիւն 195

Հանդիսաւոր հոգեհանգիստ՝ երկրա-
տարծի զոհերու , 196

Ցանկ՝ Կիւլպենկեան Մասեմադարանի
կողմէ ստացուած զրեւու 63,

106, 152

Բ Ո Վ Ա Ն Դ Ա Կ Ո Ի Թ Ի Ի Ն

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

– Գոյժ եւ միաբարոնք	Ե.	158
Վեհափառ Հայրապետի ֆառոզը Ս. Էջմիածնի Մայր Տաճարէն		162
Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Հայրապետի ֆառոզը Ս. Էջմիածնի Մայր Տաճարէն		165

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

– Կեանքի խօսքեր	ՆՈՐԱՅՐ ԱՐՔԵՊՍ.	172
– Ս. Պետրոս եւ Ս. Պողոս	ԳԷՈՐԳ Ս. ՃԻՆԻՎԻՋԵԱՆ	173
– Մկրտիչեան Խորհուրդը	» » »	175

ԲԱՆԱՍՏԵՂՆԱԿԱՆ

– Քառհակներ	Գ. ՃԱՐՏԱՐ	176
-------------	-----------	-----

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

– Կարապետ Աղբաժաճի	Ն. ԱՐՔ. ԾՈՎԱԿԱՆ	178
– Մ'րբ կ'ապրէր Մովսէս Քերդող	» » »	179

ՀԱՅ ՆԿԱՐԱՂՆԵՐ

– Հայ Նկարիչներ ԺԱ. – ԺԷ. Դարերու	» » »	180
-----------------------------------	-------	-----

Յուշատպագրութիւն

Ե.	183
----	-----

Աղբաժաճ

ՍՏԵՓԱՆ ՄՆԱՏԱԿԱՆԻԱՆ	187
--------------------	-----

ԳՐԱԽՅԱԿԱՆ

– Սաայի Նշեցիմ եւ Դլանորի համալսարանը	Ն. ԱՐՔ. ԾՈՎԱԿԱՆ	191
---------------------------------------	-----------------	-----

ԳՐԱԿԱՆ

– Մահուան դժբաղդաճ զոյգ վիպաճաճներու	Գ. ՃԱՐՏԱՐ	192
--------------------------------------	-----------	-----

ՅԻՄՈՒՆ ՏԱՐԻ ԱՌԱՋ

– Ամսօրեայ լուրեր		194
-------------------	--	-----

Նպիսկոպոսական ձեռնագրութիւն

	195
--	-----

Հանդիսաւոր հոգեհանգիստ երկրաւորժի զոհներու

	196
--	-----

Ս. ՅԱԿՈԲ ՆԵՐՍԷՆ

– Հեռագիր		197
– Ծկեղեցականք – Բեմականք		197
– Պատճենականք		200

Յարեկան Տեղիկագիր Կիլիկեցիներու Մասեմաղարանի	ՍԱՀԱԿ ԳԱԼԱՏՃԵԱՆ	201
--	-----------------	-----

Յանկ նիւրոյ 1988 տարւոյ		202
-------------------------	--	-----